

ISSN 1682-9123

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ODLAR YURDU UNİVERSİTETİ

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN
ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ

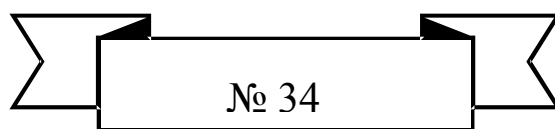
HUMANİTAR ELMLƏR SERİYASI

THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL
NEWS OF
ODLAR YURDU UNIVERSITY

HUMANITIES SERIES

НАУЧНЫЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
ИЗВЕСТИЯ УНИВЕРСИТЕТА
ОДЛАР ЮРДУ

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Bakı ☆ 2012 ☆ Baku

Baş redaktor: prof.Ə.A.VƏLİYEV

Humanitar elmlər üzrə baş redaktor müavini: h.e.d.S.Ə.Vəliyev

Dəqiq elmlər üzrə baş redaktor müavini: f.r.e.d.V.Ə.Sadıqzadə

Məsul katib: f.-r.e.n.F.K.Xudaverdiyev

Redaksiya heyətinin üzvləri: akad.A.M.Paşayev, akad.T.Ə.Bünyadov, akad.M.İ.Əliyev, akad.A.C.Hacıyev, AMEA müxbir üzvü R.S.Qurbanov, i.e.d.Ə.Q.Əlirzayev, f.r.e.d.K.İ.Xudaverdiyev, f.r.e.d.C.Məmmədخانov, f.r.e.d.Q.K.Namazov, f.r.e.d.Ə.X.Şamilov, tibb e.d.Z.Ö.Qarayev, i.e.d.M.M.Bağirov, fil.e.d.N.Q.Cəfərov, tex.e.d.M.İ.Əliyev, t.e.d.N.H.Cavadov, tex.e.d.T.S.Abdullayev, f.r.e.d.R.S.Sədixanov, prof.A.Avey (Türkiyə), prof.M.Cəmşidi (ABŞ), prof.K.V.Bonfiq (Almaniya), prof.F.T.Əliyev (Türkiyə), prof.D.Q.Qordeziani (Gürcüstan), prof.H.B.Meladze (Gürcüstan), prof.A.Çxeidze (Gürcüstan), prof.K.Kordzaiya (Gürcüstan), prof.Y.M.Morozov (Rusiya), h.e.n.H.D.Qənbərov, i.e.n.Ə.H.Ələkbərov, sos.e.n.F.Ş.Həsənov, fil.e.n.S.S.Nuriyev, p.e.n.S.V.Vəliyeva, f.r.e.n.M.S.Xəlilov.

Журнал рецензируется и реферруется в ВИНИТИ (№10211-5335/54-34)

Editor-in-chief: Prof. A.A.VALIYEV

Deputy Editors-in-chief: prof.S.A.Valiyev (Humanities), prof.V.E.Sadigzadeh (Exact Sciences)

Executive Secretary: F.K.Hudaverdiyev

Editorial Board: acad.A.M.Pashayev, acad.T.A.Bunaydov, acad.M.I.Aliyev, acad.A.J.Hajiyev, correspondent member of the National Academy of Science of Azerbaijan R.S.Gurbanov, prof.A.G.Aliyev, prof.K.I.Khudaverdiyev, prof.J.Mamedhanov, prof.G.K.Namazov, prof.A.H.Shamilov, prof.Z.O.Garayev, prof.M.M.Baghirov, prof.N.G.Jafarov, prof.M.I.Aliyev, prof.N.H.Javadov, prof.T.S.Abdullayev, prof.R.S.Sadirkhanov, prof.A.Avey (Turkey), prof.M.Jamshidi (USA), prof.K.V.Bonfig (Germany), prof.F.T.Aliyev (Turkey), prof.D.G.Gordeziani (Georgia), prof.H.B.Meladze (Georgia), prof.A.Chheidze (Georgia), prof.K.Kordzaia (Georgia), prof.Y.M.Morozov (Russia), H.D.Ganbarov, A.H.Alekperov, F.Sh.Hasanov, S.S.Nuriyev, S.V.Valiyeva, M.S.Halilov.

All the articles in this journal are peer-reviewed and include summaries.

The address of editorial office:

Room 384, Odlar Yurdu University, 13 Koroglu Rahimov St., Baku AZ1072, Azerbaijan

Tel.: (994 50) 645 13 58

e-mail: fuadhud@yahoo.com

<http://www.oyu.edu.az/cat/400/>

OYU-2012

Az.073

«Odlar Yurdu» nəşriyyatı, 2012-ci il

Redaksiyanın ünvanı: Bakı AZ1072, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13

Odlar Yurdu Universiteti, 384-cü otaq, tel.: (994 50) 645 13 58

TƏSİSÇİ:

Odlar Yurdu Universiteti

Jurnal 1998-ci ilin dekabr ayından nəşr olunur

Dövriliyi ildə ən azı iki dəfədir

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən rəsmi qeydiyyatda alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi: AB022011, 27.11.1998

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən riyaziyyat, mexanika, iqtisadiyyat, hüquq, tarix, siyasi, pedaqogika və filologiya elmləri sahəsində tövsiyə edilən elmi nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir

Redaksiyanın ünvanı: Bakı AZ1072, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13, Odlar Yurdu Universiteti, otaq № 384

Tel.: (050) 645 13 58
Faks: (012) 465 67 05
email: fuadhud@yahoo.com
www.oyu.edu.az/cat/400/

Odlar Yurdu University

Published since December 1998

Issued at least twice a year

Registered by the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan under reference number №022011 (AB series) on November 27, 1998

Included into the list of scientific periodicals recommended by the Higher Certifying Commission under the President of the Republic of Azerbaijan in the fields of Mathematics, Mechanics, Economics, Law, History, Political Science, Pedagogy and Philology

Editorial Address: Room 384, Odlar Yurdu University, 13 Koroglu Rahimov St., Baku AZ1072, Azerbaijan

Tel.: (050) 645 13 58
Fax: (012) 465 67 05
email: fuadhud@yahoo.com
www.oyu.edu.az/cat/400/

Университет Одлар Юрду

Издаётся с декабря 1998 года

Выходит не менее двух раз в год

Официально зарегистрирован Министерством Юстиции Азербайджанской Республики. Регистрационный номер: AB022011 от 27.11.1998

Включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных результатов кандидатских и докторских диссертаций в области математики, механики, экономики, права, истории, политологии, педагогики и филологии ВАК при Президенте Азербайджанской Республики

Адрес редакции: Баку AZ1072, ул. Кёроглу Рахимова 13, Университет Одлар Юрду, комната № 384

Тел.: (050) 645 13 58
Факс: (012) 465 67 05
email: fuadhud@yahoo.com
www.oyu.edu.az/cat/400/

FOUNDED BY

УЧРЕДИТЕЛЬ:

İQTİSADİYYAT BÖLMƏSİ

UOT № 33.62.09

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КРЕДИТНО-БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

А.Б.Алиев

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
Баку AZ1073, ул.А.Султановой 5
e-mail: adaletaliyev.1948@mail.ru

Açar sözlər: iqtisadi təhlükəsizlik, kredit, bank sistemi, maliyyə böhranı, dağıdıcı faktor

Keywords: economic security, credits, banking system, financial crisis, destructive factor

Ключевые слова: экономическая безопасность, кредиты, банковская система, финансовый кризис, деструктивный фактор

Введение

В Азербайджанской Республике банковский сектор является основным источником развития экономики страны, исключая нефтяной сектор. Вместе с укрепляющейся корпоративной культурой и растущей финансовой мощью, банки Азербайджана модернизируются и выходят на кооперацию с международными финансовыми институтами. Впервые иностранные деньги пришли в Азербайджан в 1990 году. Зарубежный банковский капитал не ошибся, сделав ставку на только формирующийся рынок денег молодой нефтяной республики.

Тем не менее, реальных свершений иностранный капитал в свой актив записать не смог. В республику пришёл и ушёл английский банк HSBC. На протяжении пятилетия, начиная с 2002 года, шёл процесс активной интеграции иностранного капитала в банковский сектор Азербайджанской Республики. Однако в период 2002-2005 годов иностранные банки и их деньги имели в основном институциональное назначение. С 2006 года начался процесс лавинообразного роста активов банковской системы республики, который был в какой-то степени сформирован за счёт международного капитала. Медленно подтянулись и средние банки. В Азербайджан устремились такие крупные игроки, как Citigroup (США), ВТБ (Россия), Commerzbank, Raiffeisen (Германия), Societe Generale (Франция) и другие. Национальный Банк Азербайджана провозгласил принцип открытости рынка и либерализации. Успешность этих гигантов не вызывает сомнения. Но мировой финансовый кризис банковской ликвидности, разразившийся в 2007 году, внёс свои коррективы в процесс интеграции иностранного капитала в рынок Азербайджана. Удорожание заёмных средств на рынках капитала в связи с мировым финансовым кризисом вызвало замедление процесса привлечения иностранных денег в банковскую систему Азербайджана. В этих условиях особую актуальность приобрёл вопрос обеспечения безопасности кредитно-банковской системы.

1. Банковское пространство Азербайджана и банковская система.

Несмотря на мировой финансовый кризис, иностранные активы продолжают довольно интенсивно осваивать банковское пространство Азербайджана. Азербайджанская банковская система и рынок являются чрезвычайно интересными для иностранного капитала. Ряд из них имеет долю в азербайджанских кредитных организациях и наращивает свой потенциал кредитных линий, а также синдицированных кредитов. Сегодня национальные банки готовы к конкуренции с зарубежными банками, так как банковский рынок существенно вырос и стал достаточно привлекательным, а действующее законодательство не предусматривает ограничений для участия иностранного капитала в банковской системе. В стране проводится ряд мер по либерализации финансового рынка. В то же время НБА приняло решение по замене разрешительного режима заявительным режимом. Это решение было принято в целях углубления интеграции национальной экономики в мировую систему, ускорения инвестиционных процессов, снижение процентных ставок, учитывая её положительное воздействие на сохранение макроэкономической стабильности в стране в условиях крупного потока капитала и экспортом выручки. Расширение ресурсной базы банков, включая вклады населения, способствовало феноменальному росту банковской системы до самого высокого уровня за последние четыре года. Суммарные активы банков Азербайджана в 2007 году достигли 6,7 миллиардов манатов (AZN), а это более 8 миллиардов долларов США. Годовой рост составил 78%.

В статье о банковском секторе Азербайджана, опубликованной в летнем выпуске бюллетеня Moody's Investors Service (США, 2008) аналитики отмечают, что операционной среде Азербайджана всё ещё присущи определённые недостатки, такие, как слабость правовой системы, низкий уровень управления и невысокая прозрачность. Банковская система Азербайджана характеризуется высокой концентрацией в верхнем сегменте, в котором семь крупнейших банков контролируют 70% всех активов банковской системы. При этом в нижнем сегменте она остаётся достаточно фрагментированной; на долю других 38 банков приходится остальная часть рынка. «Иностранное присутствие на рынке остаётся невысоким. Однако мы считаем, что оно повысится в силу того, что повышается интерес иностранных банков к выходу на азербайджанский рынок, что обусловлено макроэкономической стабильностью в стране и возможностями, открывающимися на данном рынке».

Исследования показывают, что в связи с мировым финансовым кризисом произошло снижение динамики потока иностранных денег в Азербайджан. Так, по итогам первой половины 2008 года, суммарные активы банков Азербайджана достигли 8.308.59 млн. манат (более 10.1 миллиардов долларов США). Рост данного показателя с начала текущего года составил 23,5%. А динамика прошлогоднего периода (первое полугодие 2007 года) была 44%. Иностранные деньги способствовали лидерству азербайджанского банковского сектора на Кавказе. Совокупные банковские активы Азербайджана составляют на сегодня порядка 60% банковских активов Южного Кавказа. Вместе с тем, сегодня банки Азербайджана сталкиваются с трудностями при привлечении иностранных денег с международных рынков. Как видно, глобальный международный финансовый кризис отражается на всех участниках рынка: и донорах и реципиентах. И это не секрет, что инвесторы

начинают переоценивать риски, связанные с emerging markets (оперативность рынка).

Возникает необходимость исследования влияния проблем безопасности кредитно-банковской системы на возможную дестабилизацию экономической ситуации в Азербайджанской Республике. Общеизвестно, что в условиях рыночной системы основными задачами банковской системы являются:

- обеспечение оперативного расчётного – кассового обслуживания клиентов, т. е. юридических и физических лиц;
- оптимизация финансовых потоков между регионами путём создания сети филиалов и установления корреспондентских отношений с региональными банками;
- нормализация процесса денежного обращения посредством вовлечения денежных средств частных вкладчиков (инвесторов) в оборот;
- кредитование и финансирование различных секторов экономики и, в первую очередь, её реального сектора за счёт собственных или привлечённых средств;
- аккумулярование временно высвободившихся финансовых средств клиентов для инвестирования в интересах последних;
- эффективное управление финансовыми потоками;
- приведение в действие банковского мультипликатора, устанавливающего зависимость между ростом банковских депозитов и ростом денежной массы;
- приведение в действие гарантированного мультипликатора.

Рассмотрим действие двух последних мультипликаторов. Экономический смысл эффекта мультипликации кредитных ресурсов состоит в том, что банки, привлекая временно находящиеся без движения денежные средства в размере той части клиентских поступлений, которая не будет немедленно использован клиентом в текущем обороте, являются «банковским депозитом». Банки направляют эти средства туда, где существует потребность в дополнительном финансировании (т. е. в инвестициях), причём с мультипликативным эффектом в макроэкономическом масштабе. Таким образом временно не востребуемые деньги служат для банка источником кредитных операций. То есть ограниченные финансовые возможности государства, использование так называемого гарантийного мультипликатора (использование мультипликатора инвестиций по гарантийному механизму) может стать оптимальной стратегией расходования бюджетных средств на инвестиционные цели.

2. Деструктивные факторы и угрозы экономической безопасности.

Исследования показывают, что к деструктивным факторам для финансового состояния многих банков и угрозам экономической безопасности кредитно – банковской системы в целом, которые сдерживают вложение кредитов банков в реальную экономику, прежде всего в сферу материального производства, платных услуг, ипотеку и потребительского кредита населению являются:

- высокий кредитный риск невозврата ссуд;
- недостатки в законодательных и правовых документах, в частности, отсутствие реальной ответственности заёмщиков за убыточные результаты деятельности и невозврата кредитов.

Дело в том, что отсутствует правовой механизм выявления заведомо фиктивных кредитов. Даже если будет доказано, что кредитор и кредиторполучатель изначально были осведомлены о последующем невозврате кредита, ни один

из участников фиктивной сделки по действующему законодательству не несёт какой-либо ответственности:

- широкому распространению практики коммерческих и межбанковских кредитов способствует также пробел в действующем законодательстве, касающийся регулирования взаимной ответственности субъектов кредитно – финансовых отношений в части соблюдения принципов и условий предоставления кредитов;
- отсутствие развитой системы страхования банковских депозитов;
- недостаточная ликвидность предоставляемых залогов, поскольку соответствующее законодательство и методы оценки залогов неэффективны.

Финансовая денежная политика государства с 1992 носила характер, провоцирующий углубление кризиса и финансовой нестабильности (1, стр.28, 29, 30). Такой курс финансово – денежной и кредитно – банковской политики привёл в действие механизм порочного круга. В такой ситуации, когда банки не имели достаточной возможности и стимулов кредитовать производство, положение субъектов реального сектора экономики становилось всё более критическим и вело в свою очередь к углублению таких тенденций, как рост доли невозвращённых кредитов (неплатежей) в структуре банковских балансов, и ухудшению общей ликвидности. А это в ещё большей степени снижало возможности коммерческих банков инвестировать средства в промышленное производство. Большинство коммерческих банков не имело достаточно как собственного, так и привлечённого капитала для выполнения поставленных задач. Кроме того, в этот период регулирующая деятельность Национального Банка Азербайджанской Республики способствовала ростовщической деятельности коммерческих банков (2) .

В ходе реформ банковские структуры в связи с их функцией направления движения денежных потоков получили преимущество перед структурами реального сектора экономики. Если банки в ситуации обесценивания финансовых ресурсов финансовых активов и денежных накоплений фактически «освободились» от прежних взаимных долговых обязательств, то субъекты реального сектора экономики потеряли с одной стороны – денежные ресурсы, имевшиеся на счетах в банках, а с другой стороны – остались без основного источника формирования оборотных средств – банковских кредитов, т.е. лишились компонента воспроизводственной деятельности. Дисбаланс формирования доходов банковского и реального секторов азербайджанской экономики, т.е. происходящие процессы, определяли не только тенденцию нарастающего финансово-платёжного кризиса реального сектора экономики и ускоренного сокращения производства на внутреннем рынке, но и бесперспективность развития самого банковского сектора без функционирования в реальном секторе экономики. Задержки платежей и выплат были связаны зачастую с незаконным использованием средств клиентов, т.е. расчётных и депозитных счетов. Эти средства направлялись на рынок межбанковских кредитов, валютный рынок, фондовый рынок и рынок обязательств и т.д. Таким образом, банки, «привязав» кредитами и завышенными ставками по депозитам клиентов, «выкачивали» их финансовые ресурсы для осуществления спекулятивной игры на финансовом рынке, выпуская ценные бумаги с сомнительным обеспечением. При этом, предприятия оставались без оборотных средств. Применение Национальным Банком Азербайджанской Республики высоких ставок рефинансирования в 1992 гг., шоковые изменения их размера, искусственно высокая

реальная доходность государственных ценных бумаг в 1996 и 1998 гг. (при доминировании на рынке Национального Банка) крайне негативно влияли на возможности экономического роста. Такая ситуация делала невозможным развитие рынка корпоративных облигаций и банковских кредитов в реальный сектор экономики. Однако монетаристские эксперименты на азербайджанском рынке показали свою полную несостоятельность. Оценка национального богатства страны показывала глубину и масштабы кризиса азербайджанской экономики. За 1991–1998 годы прямые потери национального богатства стран СНГ составили 3,96 трлн. долл. США в валютном эквиваленте, более чем в 9 раз превысив ущерб, нанесённый СССР в годы Великой Отечественной войны. Из них на долю Азербайджана приходится более 649 млрд. долларов США. И это без учёта потерь 20% земель, оккупированных армянскими вооружёнными силами. С 1990 по 1997 год ВВП сократился на 83%, объём промышленного производства на 81%, выпуск сельскохозяйственной продукции на 71%, объём капитальных вложений на 92%, строительство жилья на 70%, розничный товарооборот на 46%. За семь лет постсоветского периода остановились более 4900 заводов и фабрик, из них более 100 крупных. Не используются свыше 52% пригодных для пахоты земель. Скрытая безработица достигла более 3 млн. человек, что способствовало массовой эмиграции работоспособного населения из республики. За эти годы среднемесячная зарплата по сравнению с 1990 годом уменьшилась на 78%, средний размер пенсий на 74%, доход на душу населения на 69%. За относительно короткий срок были подорваны устои национального хозяйственного уклада, деградировало производство и денежно – кредитная система, оторванная от реального сектора экономики. Поэтому с целью восстановления искусственно погранных устоев производства и хозяйственных устоев, потребовалась смена курса экономических реформ. Проведения курса экономической реформ в республике было осуществлено Президентом Азербайджанской Республики Г.А.Алиевым.

3. Роль банковской системы в реанимации реального сектора производства. Новая экономическая модель предполагает подчинение всей силы государства, денежно-кредитной сферы и хозяйственной идеологии для решения одной из важнейших задач развития отечественного производства. Конечно же, источником реанимации реального сектора производства является эффективная банковская система и кредитная политика государства (3). Однако в этот период многие банки оказались банкротами и Национальным Банком в 1998 году были отнесены к проблемным банкам. В сложившейся ситуации локомотивом реального сектора экономики способно выступить только государство, используя в этих целях, помимо прочих возможностей, Национальный Банк Азербайджана, который должен приступить к прямому кредитованию предприятий – производителей, в первую очередь социально значимых, выпускающих продукцию на экспорт, эффективно работающих и управляемых. Взаимозачёт долговых обязательств предприятий на республиканском уровне способствовал бы экономическому росту. Однако для реального роста нужны реальные инвестиции в виде прямых кредитов Национального Банка. Одновременно государству следует составить перечень приоритетных предприятий для кредитования Национальным Банком, особенно выделяя предприятия, которые способны обеспечить межотраслевой экономический рост. В этот перечень обязательно должны быть включены предприятия сельского хозяй-

ства, производящие хлопок, шёлк, шерсть, зерно, мясо и другие продукты сельского хозяйства, а также предприятия, способствующие развитию лёгкой промышленности, выпускающие материалы, одежду, обувь и др. Сюда необходимо отнести и предприятия металлургической промышленности, выпускающие трубы и оборудования для нефтяной и газовой промышленности, с внедрением передовой технологии выпуска продукции. Прямое кредитование Национальным Банком хозяйствующих субъектов должно осуществляться через специальные инвестиционные счета под строгим государственным контролем. Эти средства должны быть направлены на модернизацию изношенного оборудования и пополнение оборотных средств, и должны исключить нецелевое использование инвестиционных кредитов. Исследования показывают, что кредиты предприятиям реального сектора должны выдаваться под льготные проценты при наличии надёжного обеспечения. Такая постановка вопроса может показаться парадоксальной и алогичной. Но другого выхода нет. Иначе предприятия либо не смогут брать кредиты, стоимость которых в 10 раз превышает их рентабельность, либо не будут погашать полученные ссуды. Национальному Банку Азербайджана следовало бы ввести льготный порядок рефинансирования коммерческих банков под выдаваемые ими реальному сектору кредиты. Ставка рефинансирования должна ориентироваться на средний уровень рентабельности промышленного производства. Это способствовало бы сдерживанию инфляционных издержек, поскольку предприятия не были бы вынуждены закладывать в цену выпускаемой продукции стоимость сверхдорогих банковских кредитов и не перекладывать её на потребителей. Подобная практика банковского кредитования помимо оживления производства, роста внутреннего спроса и занятости могла бы оказать ощутимый антиинфляционный эффект и в том случае, если предоставление льготных ссуд сопровождалось бы заключением соглашений между государством, администрацией предприятия и трудовыми коллективами о регулировании цен на выпускаемую продукцию и заработной платы.

Предлагаемая модель естественным путём сократила бы чрезмерную зависимость экономики от импорта, насыщая внутренний рынок более дешёвой отечественной товарной массой, и в то же время стимулировала бы экспорт, способствовала бы улучшению состояния торгового и платёжного балансов. Уменьшение объёмов ввоза постоянно дорожающей на внутреннем рынке импортной продукции и расширение предложения более дешёвой отечественной сдерживали бы инфляционные процессы. Таким образом, прямое кредитование Национальным Банком национальных производителей носило бы временный характер и действовало бы до начала и закрепления хозяйственного подъёма. Эта вынужденная, продиктованная чрезвычайными обстоятельствами, мера подняла бы престиж и значимость Национального Банка Азербайджана, в трудное для страны время взявшего на себя тяжёлую ношу вывода экономики из кризиса. Национальный Банк Республики принял бы на себя большую часть ответственности за состояние отечественного хозяйства и судьбы азербайджанского производителя.

Однако в нынешних условиях ориентироваться на курсовые показатели кредитного рынка Азербайджана в соотношении или экстраполяции на всю экономику было бы некорректно. Рассмотрим доступную информацию и реальную аналитику специалистов, то есть, экспорт и сектор производителей. Так, по данным Государственного таможенного комитета, в 2008 году объём внешнеторгового обо-

рота Азербайджана составил 54,92 млрд. долларов США. Экспортировано товаров 2127 наименований на сумму 47,756 млрд. долларов США. Импортировано 5893 наименований товаров на сумму 7,164 млрд. долларов США. Положительное сальдо внешнеторгового оборота Азербайджана в 2008 году достигло 40,593 млрд. долларов США. Доля сырой нефти в экспорте Азербайджана в 2008 году составила 92,5%, а нефтепродуктов – 4,3%, Выводы налицо – кредитный капитал в нашем экспорте задействован мизерно (4). А вот кредит на торговлю, то есть закуп иностранных машин, ширпотреба и продуктов питания работает эффективно. Можно сделать вывод – наша кредитная система способствует процветанию экономик зарубежных стран. В Азербайджане сложилась уникальная ситуация со стоимостью кредитных денег. Исследования показывают, что страны мира (Евросоюз, Англия, США) на протяжении полутора лет снижали процентные ставки по кредитам, что давало возможность развиваться производству, малому и среднему бизнесу этих стран. К сожалению, в Азербайджане всё происходило наоборот, и стоимость денег росла и росла. Кредитная реформа или совершенствование национального рынка производителей не предпринимались. Сложился прецедент – кредит реальному сектору Азербайджана, когда кредитный процент катализировался, ускорялся рост цен на основные продукты питания, производимые сельскохозяйственным сектором в условиях снижения во всём мире цен на продовольствие. Не секрет, что стоимость на топливные, энергетические ресурсы, а также приобретение за границей семян, техники, запчастей в счёт кредитов способствовало удорожанию азербайджанского продовольствия и явилось основной причиной роста цен. Если учесть, что потом на них набрасывался мультипликатор монопольной и протекционистской системы распределения продаж и транспортировки по республике, вызывающий процесс кредитного торможения, становятся ясными причины ограничения кредитования со стороны наших банков. Отчасти ограничения на кредитование со стороны наших банков сейчас вызваны дефицитом денег, сверхвысокими оценками рисков потенциальных клиентов и девальвационные ожидания. Отсюда можно сделать вывод, что стратегии поддержки национальных производителей, способствующей развитию экономики реальных сфер народного хозяйства, отсутствует. Такая ситуация не обеспечивает безопасность кредитно-банковской системы Азербайджана и способствует сохранению высокой напряжённости в социальной сфере страны.

Выводы и предложения

Возникает необходимость создания действенной стратегии по обеспечению экономической безопасности кредитно-банковской системы, а также экономической безопасности государства. Механизмы и инструменты стратегии реструктуризации и стимулирования развития кредитно-банковской системы должны включать:

- перераспределение и реструктурирование внутреннего кредита в пользу обеспечения условий и финансовых ресурсов для развития экономики страны;
- расширение предложения денег и вытеснение бартерных операций для мобилизации финансовых ресурсов за счёт построения банковских каналов распределения денежного предложения, направляющих движение кредитных ресурсов и производство конкурентоспособных товаров, обеспеченное внутренним и внешним спросом, и препятствующих переливу средств на валютный рынок;

- определение источника компенсации убытков, которые несут банки вследствие несвоевременного возврата кредитов;
- расширение кредитной базы за счёт укрепления законодательной базы и разработка механизмов ипотечного долгосрочного кредитования под недвижимость и землю;
- организация выпуска гарантийных обязательств (банковских гарантий) под обеспеченность их материальными активами предприятий с созданием на уровне региональных органов Национального Банка Азербайджанской Республики стабилизационных резервов;
- создание механизма безусловного исполнения долговых обязательств во всех формах;
- принятие в законодательном порядке правового механизма выявления и ответственности за заведомо фиктивные кредиты;
- увеличение степени участия иностранного капитала в азербайджанской банковской системе;
- разработка и принятие республиканской программы по формированию и укреплению кредитно-банковской системы.

Литература

1. Богданов В.А. Экономическая политика: теория и практика антикризисного регулирования экономики. Москва. Диалог МГУ, 1999 г., 305 стр.
2. <http://www.ceo.az/businessobserver/finance/20829.html>
3. <http://banks/az/showstatyi.php/>
4. <http://institutiones.com/investments/>
5. Сенчагов В.П. Экономическая безопасность России. М., Изд. Плюс М, 643 стр., 2007

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KREDİT-BANK SİSTEMİNİN İQTİSADİ TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMLƏRİNİN TƏDQIQI

Ə.В.Əliyev

XÜLASƏ

Məqalədə ölkə banklarının aktivlərinin formalaşması prosesi, bankların resurs bazalarının genişlənməsi, beynəlxalq maliyyə böhranı ilə əlaqədar xarici pul axınının dinamikasının azalmasının səbəbləri tədqiq edilmişdir.

Kredit-bank sisteminin təhlükəsizlik problemləri və onların respublikada ola biləcək iqtisadi qeyri-stabilliyə mümkün təsiri, iqtisadiyyatın real sektoruna bankların kredit qoyuluşunu məhdudlaşdıran, kredit-bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə yarada biləcək və bir çox bankların maliyyə vəziyyətinə təsir edə biləcək destruktiv faktorların səbəblərinin tədqiqi də məqalədə öz əksini tapmışdır.

**STUDY OF THE PROBLEMS OF ECONOMIC SECURITY
IN CREDIT AND BANKING SYSTEM OF
THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

A.B.Aliyev

SUMMARY

The processes of accumulation of bank assets in the Republic of Azerbaijan, expansion of bank resources, reasons of decrease in foreign money flow caused by global financial crisis have been investigated in this paper.

The problems of security in the local credit and banking system, their impact on possible destabilization of economic situation in the country, reasons of destructive factors influencing a financial condition of many banks, threatening economic security of country's credit and banking system, restricting banks' investment in national economy are also discussed.

Məqalə Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin "İnşaatın iqtisadiyyatı" kafedrasının 14 fevral 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 5)

Məqalə redaksiyaya 29 fevral 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 338.436.33

KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ƏMƏK MƏHSULDARLIĞININ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

V.İ.İsmayılov

Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: ivir6@rambler.ru

Açar sözlər: əmək məhsuldarlığı, qiymətləndirmənin əsas komponentləri, əmək məhsuldarlığı səviyyəsi, əməyin normallaşdırılması metodları, idarəetmə əməyinin normallaşdırılması, səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri

Keywords: productivity of labor, the main components of the assessment, the level of labor productivity, methods of labor regulation, rationing of managerial work, ways to increase the effectiveness

Ключевые слова: производительность труда, основные компоненты оценивания, уровень производительности труда, методы нормирования труда, нормирование управленческого труда, пути повышения эффективности

Müxtəlif sahələrdə olduğu kimi, aqrar sahədə də istehsal fəaliyyətinin əsas səmərəlilik göstəricisi əmək məhsuldarlığıdır. Aqrar sahədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi amilləri haqqında bir çox tədqiqatçılar, o cümlədən prof.T.Ə.Quliyev, prof. N.A.Volqin, prof. Y.Q.Odeqov və başqaları öz tədqiqatlarında müvafiq elmi nəticələr əldə etmişlər. Bu baxımdan, bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi əsas problem olaraq qalmaqdadır [2, səh.421-435]. Məqalədə müəllif tədqiq edilən problemin müasir dövr üçün çox aktual olduğunu qeyd edir.

Müasir iqtisadi nəzəriyyədə də qeyd olunduğu kimi, məhsuldarlıq istehsal olunan məhsulun, xidmətlərin istehsalına sərf edilmiş xərclərə olan nisbəti ilə ifadə olunur. Praktiki olaraq bütün istehsal amilləri məhsuldarlığa birbaşa təsir göstərdiyi üçün, bəzi hallarda o, çoxamilli məhsuldarlıq adlandırılır.

Məhsuldarlıq anlayışı geniş mənada əmək sərfi, kapital sərfi və material sərfinin ümumilikdə nəzərə alınmasıdır. Bu baxımdan, gəlir əldə etmək məqsədilə fəaliyyət göstərən bütün kənd təsərrüfatı müəssisələri qeyd edilən istehsal amillərini məhsuldarlığın əsas elementləri kimi qəbul etməklə yanaşı, onun idarəedilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətlərini əvvəlcədən planlaşdırmalıdırlar.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsul istehsalının səmərəliliyi bir sıra göstəricilərlə xarakterizə edilir: əməkdən istifadə, istehsal fondlarından istifadə, material xərcləri və müxtəlif növ enerji ehtiyatları. Məsələn, istehsal vasitələrindən istifadənin əsas elementi əsas istehsal fondlarının fond verimi göstəricisinin hesablanmasıdır. Odur ki, istehsal olunan məhsulların həcmi onun əmək məhsuldarlığına müvafiqdir və istehsalın səmərəliliyinin ümumiləşdirici göstəricisidir. Bu baxımdan, istehsal amillərinin məhsuldarlığını əmək məhsuldarlığı, torpağın məhsuldarlığı, kapitalın məhsuldarlığı və sahibkarlığın məhsuldarlığı kimi qiymətləndirmək məqsəduyğundur [3, səh.249-273].

V.İ.İsmayılov

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı müəssisəsinin məhsuldarlığı və ya onun səmərəliliyini yuxarıda qeyd edilən istehsal amillərinin məhsuldarlıqlarının cəmi kimi müəllif tərəfindən təklif edilən aşağıdakı düsturla ifadə etmək mümkündür:

$$S_m = M_o + M_t + M_k + M_s, \quad (1)$$

burada: S_m – kənd təsərrüfatı müəssisəsinin səmərəliliyi;

M_o - əmək məhsuldarlığı;

M_t – torpağın məhsuldarlığı;

M_k – kapitalın məhsuldarlığı;

M_s – sahibkarlığın məhsuldarlığıdır.

Amerikalı iqtisadçı Zobel istehsala təsir göstərən 23 amilin təsnifatını vermiş, bunlardan işçilərin ixtisas dərəcələrini, onların istehsalata olan meyilliyini, məhsulun sortluğunu, istehsal gücünün yüklənmə dərəcəsini, əməyin optimallaşma səviyyəsini və s. xüsusilə fərqləndirmişdir [4, səh.27-29]. Müxtəlif alimlərin bu sahədəki tədqiqatlarının nəticələrini və öz mülahizələrini ümumiləşdirərək müəllif belə bir qənaətə gəlmişdir ki, istehsala təsir göstərən bütün amillərin cəmini (1) düsturunda qeyd olunan dörd qrup amilin tərkibinə aid etmək məqsəduyğundur.

Deməli, kənd təsərrüfatı müəssisələrində məhsuldarlıq qiymətləndirildikdə istehsalın nəticələri ona çəkilən xərclərlə müqayisə olunmalıdır. Bu xərclərə isə əməklə birgə material, avadanlıq, torpaq, enerji və s. xərclər aid edilir.

Tədqiqatın nəticəsi olaraq, kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmək məhsuldarlığı səviyyəsinin aşağıdakı formalarda tənzimlənməsi vurğulanır:

- məhsulun keyfiyyəti dəyişdirilmədən vahid vaxt ərzində istehsal olunan məhsulun, xidmətin kütləsinin (həcmnin) artırılması;
- vahid vaxt ərzində istehsal olunan məhsulun, xidmətin kütləsini (həcmni) dəyişdirmədən onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- vahid məhsul istehsalına əmək sərfinin azaldılması;
- məhsulun maya dəyərində əmək sərfinin azaldılması;
- istehsal müddəti və məhsulun dövryyəsinin azaldılması;
- kütlə və gəlir normasının yüksəldilməsi.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi bütün növ müəssisələrin inkişafına, o cümlədən ümumi ictimai istehsalın inkişafına və gələcək perspektivlərinə zəmin yaradır, nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Aşağıda aqrar bölmədə məhsul istehsalı, onun maya dəyəri və digər göstəricilərin əlaqəli müqayisəsini əks etdirən materiallar verilmişdir [1, səh.86-98] (Cədvəl 1).

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə 2005-ci ilə nisbətən istehsal olunan ümumi məhsulun həcmi 2009-cu ildə 3,3 dəfə, 2010-cu ildə 2,8 dəfə və 2011-ci ildə isə 3,4 dəfə artmışdır. İstehsalın ümumi həcmi 2005-ci illə müqayisədə 2011-ci ildə 167,2 milyon manat artmışdır. Bu göstərici müvafiq olaraq bitkiçilikdə 68,3 milyon manat, heyvandarlıq məhsullarında isə 98,9 milyon manat həcmində artmışdır.

Meşəçilik, balıqçılıq və ovçuluq üzrə ümumi məhsulun maya dəyəri cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Təhlildən göründüyü kimi, meşəçilikdə ümumi məhsulun maya dəyəri 2005-ci il

V.İ.İsmayılov

ilə müqayisədə 2011-ci ildə 1,2 dəfə, yəni 146,6 min manat yüksək olmuşdur. Balıqçılıq üzrə bu göstərici müvafiq olaraq 4,3 dəfə, yəni 62744,9 min manat artmış, ovçuluq üzrə isə 0,24 dəfə və yaxud 4,8 min manat azalmışdır.

Bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının məhsuldarlığını təhlil edək (Cədvəl 3). Statistik məlumatlardan göründüyü kimi, 2005-ci illə müqayisədə 2011-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 96,8%, pambığın – 88,6%, tütünün – 96,9% təşkil edərək azaldığı halda, şəkər çuğunduru – 262,1%, kartof – 104,3%, tərəvəz və bostan bitkiləri - 100,7% təşkil etmiş və artmışdır. Üzümün və yaşıl çayın məhsuldarlığında da müqayisə edilən illərdə artım nəzərə çarpır.

Cədvəl 1

Aqrar bölmədə istehsal olunan ümumi məhsul, milyon manat

S/N	Göstəricilər	İllər					
		2005	2007	2008	2009	2010	2011
1	Fəaliyyət göstərən bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə	1844,8	2918,6	3505,9	3805,5	3877,7	4525,2
2	Bütün kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə:						
	o cümlədən	68,8	119,6	186,0	227,9	192,6	236,0
	bitkiçilik	13,9	23,2	41,0	70,0	60,0	82,2
	heyvandarlıq	54,9	96,4	145,0	157,9	132,6	153,8
3	Fərdi sahibkarlar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatları o cümlədən:	1776,0	2799,0	3319,9	3577,6	3685,1	4289,2
	bitkiçilik	974,3	1703,2	2043,9	2036,9	1939,2	2257,6
	heyvandarlıq	801,7	1095,8	1276,0	1541,6	1745,9	2031,6

Cədvəl 2

Məhsulun maya dəyəri, min manat

S/N	Göstəricilər	İllər					
		2005	2007	2008	2009	2010	2011
1	Meşəçilik	871,3	1222,4	1409,7	2581,8	2960,4	1017,9
2	Balıqçılıq	19155,1	26778,7	27180,4	81158,4	81567,0	81900,0
3	Ovçuluq	6,3	3,3	5,7	4,7	3,4	1,5

V.İ.İsmayılov

Kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsuldarlığı, sent/ha

S/N	Göstəricilər	İllər					
		2005	2007	2008	2009	2010	2011
1	Taxıl	26,5	27,1	27,9	26,6	20,7	25,4
2	Pambıq	17,5	13,4	11,5	15,5	12,7	15,5
3	Tütün	25,7	22,5	23,3	21,7	24,0	24,9
4	Şəkər çuğunduru	132	235	301	251	304	346
5	Kartof	140	139	142	140	142	146
6	Tərəvəz və bostan məhsulları	145	146	147	144	143	146
7	Meyvə və giləmeyvə	73,9	71,9	73,4	71,9	70,6	71,7
8	Üzüm	61,8	70,1	74,0	74,7	74,7	81,5
9	Yaşıl çay	2,5	2,8	3,2	5,7	9,4	9,8
10	Hər baş inək və camışdan süd sağımı, litr	1098	1110	1113	1132	1189	1242
11	Yumurtlayan toyuğun orta illik yumurta verimi, ədəd	203	152	174	187	173	142
12	Hər qoyundan orta illik yun qırxımı, kq	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0	2,0

Heyvandarlıq məhsulları üzrə süd sağımı 2005-ci illə müqayisədə 2011-ci ildə 1,14 dəfə, hər qoyundan yun qırxımı 1,05 dəfə artdığı halda, yumurtlayan toyuğun orta illik yumurta verimi 0,7 dəfə azalaraq 69,95% təşkil etmişdir.

Məhsuldarlığın ümumi səviyyəsini aşağıdakı amillər tipi müəyyənləşdirir:

- qısamüddətli – obyektin (məsələn, xammalın nomenklaturasının və qəzalarla bağlı enerji növünün dəyişdirilməsi, xammalın keyfiyyətinin tsiklik olaraq meyl etməsi (dəyişməsi); subyektiv (məsələn, gün ərzində işgörmə qabiliyyəti səviyyəsinin dəyişməsi (meyl etməsi));
- uzunmüddətli (məsələn, material, enerjinin qiyməti və avadanlığın və s. keyfiyyəti) [3, səh.145-200].

Aşağıdakı şəkildə məhsuldarlığın qiymətləndirilməsində bilavasitə iştirak edən əsas komponentlər göstərilmişdir.

Şəkildən aydın görünür ki, kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq məhsul istehsalına sərf olunan əməyin (saatların miqdarı, əmək sərfi və s.) həm kəmiyyəti, həm də keyfiyyəti (texnologiyaların xüsusiyyətləri, kapital qoyuluşlarının həcmi, idarə heyətinin keyfiyyəti və s.) ilə əlaqəlidir.

Əmək məhsuldarlığının idarə edilməsinə aşağıdakı elementlər aid edilir [5, səh.259-264]:

- keyfiyyətin idarə edilməsi;
- səmərəliliyin yüksəldilməsi prosedurunun planlaşdırılması;

V.İ.İsmayılov

- əmək sərfinin ölçülməsi (müəyyənləşdirilməsi) və əməyin normalaşdırılması;
- mühasibat uçotu və maliyyə nəzarəti.

Yuxarıda qeyd olunan elementlərdən ən mühümü əməyin müəyyənləşdirilməsi və normalaşdırılması hesab olunur.

Kənd təsərrüfatı müəssisəsində əmək məhsuldarlığı aşağıdakı formula ilə müəyyənləşdirilir:

$$P_r = \frac{D_s}{T_m} , \quad (2)$$

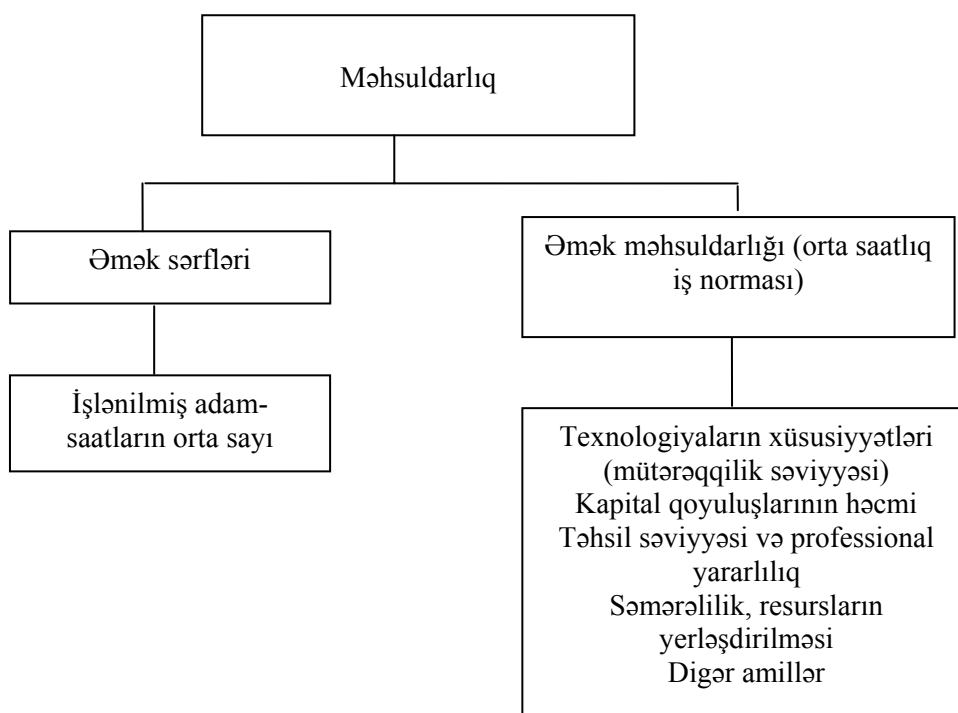
burada: P_r - əmək məhsuldarlığı;

D_s - əlavə edilmiş dəyər;

T_m – məhsul istehsalında məşğul olanların sayıdır.

Beləliklə, kənd təsərrüfatı müəssisəsinin əmək məhsuldarlığı əlavə edilmiş dəyərlə verildikdə material tutumunun artımını onun səviyyəsinin azaldılması vasitəsi ilə, material tutumunun azalması və canlı əməyin miqdarının artmasını isə onun səviyyəsinin artırılması ilə ifadə etmək mümkündür.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqat və metodoloji məqsədlər üçün əmək məhsuldarlığının hüdud qiyməti adlanan kəmiyyətdən istifadə olunur. Əmək məh-

Şəkil. Məhsuldarlığın qiymətləndirilməsinin əsas komponentləri

suldarlığının hüdud qiyməti müəssisənin istehsal etdiyi məhsula natural formada əlavə edilmədir ki, bu da əlavə edilmiş əmək vahidindən istifadə edilməsi hesabına müəyyən edilir. Ümumi halda bu kəmiyyət əmək məhsuldarlığının orta kəmiyyəti ilə üst-üstə düşməyə bilər. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kənd təsərrüfatı müəssisəsində əmək məhsuldarlığının hüdud qiymətinin dinamikası azalan ötürmə qanununa tabe olur.

V.İ.İsmayılov

Rəqabət fəaliyyətli bazarda bərabər şəraitdə, yəni digər istehsal amilləri fəaliyyət göstərən şəraitdə, istehsalın vahid əmək sərfinin artırılması ilə sonrakı əmək vahidinin artırılması zamanı əmək məhsuldarlığının hüdud qiyməti əvvəlcə artır, ardıcıl bir neçə əmək vahidinin sayında və sonrakılarda isə əksinə olaraq bu göstərici azalır. Əmək məhsuldarlığının hüdud qiyməti və onların dinamikası qaydalarının adətən bu və ya digər bazarın qarşılıqlı əlaqələrinin nəzəri modellərinin işlənilməsində istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycan rəqəmlərdə. Bakı, 2012, 288 s.
2. Социальная политика. Под общ. ред. Волгина Н.А. – М.: «Экзамен», 2001, 742 стр.
3. Экономика труда. Под ред. Н.А.Волгина. М.: Издательство «Экзамен», 2003, 736 стр.
4. İsmayilov V.İ. Əməyin elmi təşkili. Bakı, “Təhsil”, 2003, 230 s.
5. Управление персоналом. Под ред. Т.Ю.Базарова. М.: Издательство «Экзамен», 1999, 579 стр.
6. İsmayilov V.İ. Aqrormarketing texnologiyası konsepsiyasının nəzəri və metodoloji əsasları. Az.ETKTİ və Tİ, Bakı, 2008, №4

WAYS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF LABOR PRODUCTIVITY IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

V.I.Ismayilov

SUMMARY

Main factors of increasing the labor activity in agricultural enterprises are studied in this work. It is stressed that the labor productivity is sometimes meant as the multifactor activities in view of the fact that, one way or another, it is affected by almost all the factors of production. Besides, the main components of the assessment and management of labor productivity as well as the mechanisms to apply them are also touched upon in the work.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В.И.Исмаилов

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные факторы повышения производительности труда в сельскохозяйственных предприятиях. Подчеркивается, что иногда под производительностью труда понимают многофакторную производительность, имея в виду то, что на нее оказывают воздействие практически все факторы производства. Одновременно, в статье определены основные компоненты оценки производительности и элементы управления производительностью труда, показаны механизмы их применения.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin “Biznes və menecment” fakültəsinin Elmi Şurasının 7 iyul 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 11)

Məqalə redaksiyaya 9 iyul 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 330.33.015:336.3

**ПЕРСПЕКТИВЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ
НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ**

Р.А.Гачабеков

Азербайджанский Государственный Экономический Университет
Баку, ул.Истиглалийет 6
e-mail: nabran17@yahoo.com

Açar sözlər: dövlət qiymətli kağızları, büdcə defisiti, emissiya, borc əməliyyatları

Keywords: government securities, budget deficit, emission, lending operations

Ключевые слова: государственные ценные бумаги, бюджетный дефицит, эмиссия, долговые операции

Создание единой системы управления государственным долгом требует внесения существенных корректив в бюджетное законодательство, причем следует особо подчеркнуть, что эти коррективы не должны ограничиваться лишь внесением поправок в действующий Бюджетный кодекс. В настоящее время назрела необходимость создания полноценной многоуровневой системы нормативно-правовых актов, регулирующих сферу управления государственным долгом. В процессе ее формирования следует решить ряд важных задач, в частности:

- установить основные источники права в сфере управления государственным долгом (нормативно-правовые акты) и уровни нормативно-правового регулирования;
- определить предмет, отношения регулирования, цели и задачи системы соответствующих нормативно-правовых актов;
- обозначить основные направления их взаимодействия с актами иных подотраслей (сфер) финансового права, а также с другими отраслями права;
- определить субъектов права в сфере управления государственным долгом;
- определить терминологию и понятийный аппарат управления государственным долгом;
- разработать методологию долгового управления (цели, задачи, принципы и т.д.);
- определить организационную структуру системы управления государственным долгом;
- определить органы правового регулирования в долговой сфере, их права и обязанности.

По нашему мнению, система нормативно-правовых актов, касающихся вопросы управления государственным долгом, должна включать в себя четыре уровня правового регулирования (схематичное представление данной системы см. ниже).

Рассмотрим предлагаемую нормативно-правовую систему более подробно.

Ее первый уровень представлен Бюджетным кодексом, который содержит в

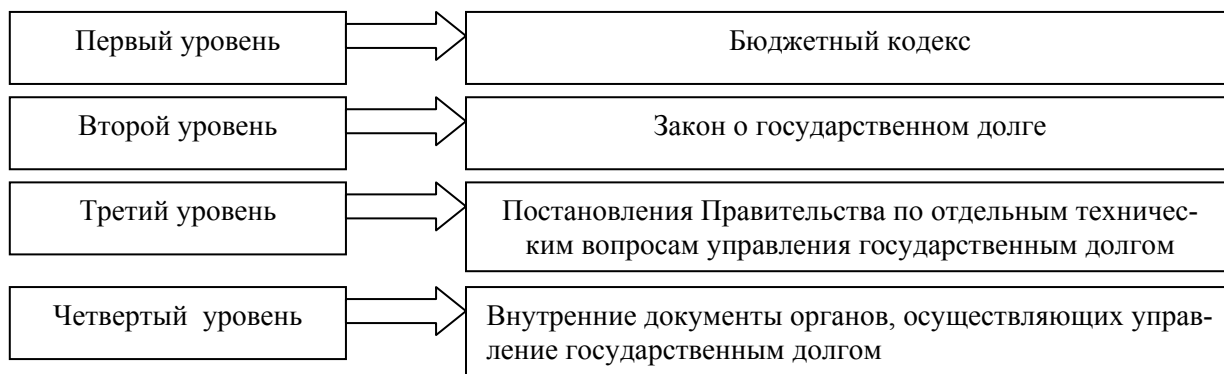

Схема. Система законодательства, регулирующего вопросы управления государственным долгом.

себе положения, касающиеся установления основ организации управления государственным долгом. В предыдущей главе нами было отмечено, что в настоящее время они носят фрагментарный характер и не позволяют обеспечить полноценное правовое регулирование долговой сферы. В связи с этим в Бюджетный кодекс необходимо внести ряд поправок и дополнений. Как указывалось в Концепции Единой системы управления государственным долгом, они должны обеспечить:

- создание правовых основ по оперативному управлению государственным долгом и активами, связанными с долговыми операциями,
- создание правовых основ в области методологии учета государственных обязательств и активов, связанных с долговыми операциями,
- создание правовых основ контроля за долговыми обязательствами.

Первое из перечисленных направлений предполагает внесение в Бюджетный кодекс поправок, заключающихся:

- 1) в расширении системы используемых в нем понятий и терминов и включении в нее понятия управления государственным долгом;
- 2) в установлении основных принципов управления государственным долгом и долговыми активами;
- 3) в закреплении перечня органов, вовлеченных в реализацию управления государственным долгом и долговыми активами с определением объема управленческих полномочий каждого из них;
- 4) в определении организационных и правовых основ разработки и постановки средне- и долгосрочных целей управления государственным долгом;
- 5) в расширении перечня предельных значений объемов государственного долга и государственных заимствований;
- 6) в уточнении порядка и принципов ведения учета государственного внутреннего и внешнего долга;
- 7) в закреплении основ финансового контроля в области управления государственным долгом.

Второй уровень предлагаемой нормативно-правовой системы представлен законом «О государственном долге», конкретизирующим положения Бюджетного кодекса, касающиеся регулирования долговой сферы. Опираясь на Концепцию Еди-

ной системы управления государственным долгом, отметим, что, по нашему мнению он должен включать:

- определение государственного внутреннего и внешнего долга, структуры и форм долговых инструментов;
- полномочия исполнительной и законодательной власти в области заимствований и управления государственным долгом и активами, связанными с долговыми операциями;
- порядок принятия решений в области управления государственным долгом и активами, связанными с долговыми операциями;
- процедуры, нормы и правила по управлению государственным долгом и активами, связанными с долговыми операциями;
- порядок взаимодействия министерств и ведомств в рамках системы управления государственным долгом;
- процедуры и порядок надзора и аудита в области управления государственным долгом и активами, связанными с долговыми операциями.

Принятие данного Закона представляется исключительно важным, поскольку оно, по сути, будет являться началом формирования комплексной системы законодательных и нормативных актов, регулирующих сферу управления государственным долгом. Принятие Закона как минимум позволит упорядочить процесс управления государственным долгом и интегрировать его в управление государственным бюджетом, а также создаст правовые основы для обеспечения координации денежно-кредитной и долговой политики.

Третий уровень системы нормативно-правовых актов, как было отмечено выше, формируется Постановлениями Правительства, регулирующими отдельные технические вопросы управления государственным долгом. В настоящее время к таким вопросам, в частности, относится:

- урегулирование отдельных видов обязательств перед иностранными кредиторами;
- эмиссия государственных долговых ценных бумаг;
- предоставление государственных гарантий;
- формирование единой системы управления государственным долгом.

Новым документом на данном уровне системы нормативно-правовых актов должно стать Постановление Правительства, утверждающее Положение об агентстве по управлению государственным долгом. Данный документ должен содержать положения, подробно регламентирующие:

- статус и подчинение;
- полномочия;
- организацию деятельности;
- порядок взаимодействия с другими органами в системе управления государственным долгом.

И, наконец, четвертый уровень управления государственным долгом должен быть сформирован индивидуальными правовыми актами, издаваемыми агентством по управлению государственным долгом.

Описав, таким образом, систему нормативно-правовых актов, обратимся к анализу конкретных положений законодательства, которые должны быть сформированы в первоочередном порядке.

Совершенствование законодательных и нормативных основ управления госу-

дарственным долгом должно начинаться с упорядочения терминологического аппарата. Проведенный в предыдущей главе анализ современного бюджетного законодательства показал, что в нем отсутствуют важнейшие методологические элементы, а именно – понятие и цели управления государственным долгом.

Как было отмечено выше, понятие управления государственным долгом, являющееся основополагающим и неизменным элементом методологии долгового управления, должно быть закреплено в Бюджетном кодексе. По нашему мнению, оно должно отвечать следующим требованиям:

- охватывать все стадии управленческого процесса, начиная с разработки долговой стратегии и заканчивая последующей оценкой эффективности ее реализации;

- предусматривать наличие специализированной системы критериев, позволяющих проводить подобную оценку, и устанавливать необходимость их использования;

- предусматривать включение в объект управления всех видов государственного долга, возникающих в результате функционирования кредитного механизма, а именно – финансового долга (кредитных договоров и секьюритизированных обязательств) и государственных гарантий.

Основываясь на перечисленных требованиях, мы считаем, что под управлением государственным долгом следует понимать процесс разработки, утверждения и реализации текущих, средне- и долгосрочных программ деятельности государства в качестве заемщика и гаранта, основанный на качественных и количественных критериях эффективности управления государственным долгом.

Необходимо подчеркнуть, что данное определение предполагает создание системы долгового прогнозирования и планирования, основы которой также должны быть закреплены в Бюджетном кодексе. В частности, он должен регламентировать совокупность правовых актов, принятых органами государственной власти, направленных на эффективное управление государственным долгом в долгосрочном, среднесрочном и краткосрочном периоде, а также порядок их составления. К таким актам мы относим:

- долгосрочную Концепцию управления государственным долгом (на срок до 10 лет);

- программу управления государственным долгом (на срок от 3-х до 5-ти лет), представляющую собой комплексную систему целевых ориентиров управления государственным долгом и планируемых путей и методов достижения указанных ориентиров;

- краткосрочные (сроком на 1 год) программы, содержащие перечень основных целевых показателей объема и структуры государственного долга и конкретных мероприятий (таких, как например, проведение аукционов по размещению государственных долговых ценных бумаг), которые предполагается осуществить в текущем году¹.

Кроме того, необходимым представляется внесение изменений в Бюджетного кодекса, которая регламентирует перечень документов и материалов, представляе-

¹ Данные краткосрочные программы являются аналогами используемой во всем мире практики разработки так называемых руководящих принципов управления государственным долгом.

мых в Милли Меджлисе одновременно с проектом закона о государственном бюджете на очередной финансовый год. Исходя из того, что долг является мультивалютным долгом, мы считаем целесообразным включить в него документ, содержащий прогноз динамики и соотношения курсов валют.

Обращаясь к вопросу, касающемуся целей управления государственным долгом, отметим, прежде всего, что, по нашему мнению, они требуют двухуровневого законодательного закрепления – в Бюджетном кодексе и в законе «О государственном долге». На первом уровне, в рамках Бюджетного кодекса должны определяться общие организационные и правовые принципы их постановки, а именно:

- необходимость их разработки и установления;
- порядок их законодательного закрепления;
- их систематизация с разбиением на краткосрочные, среднесрочные и долгосрочные цели;
- распределение полномочий в области их разработки и утверждения между органами, входящими в систему управления государственным долгом. По нашему мнению, разработка (корректировка) целей управления государственным долгом должна осуществляться Долговым агентством, в то время как предложения по внесению соответствующих изменений в законодательство должны вноситься в Милли Меджлис Правительством.

Литература

1. Закон Азербайджанской Республики "О государственном долге". Баку, 1992
2. Закон Азербайджанской Республики "О бюджетной системе". Баку, 2002
3. Закон Азербайджанской Республики "О ценных бумагах". Баку, 1998

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARINDA DÖVLƏT BORCUNUN İDARƏ EDİLMƏSİ SAHƏSİNDƏ HÜQUQİ TƏMİNAT PERSPEKTİVLƏRİ

R.Ə.Qaçabəyov

XÜLASƏ

Məqalədə dövlət borcunun qiymətli kağızlar bazarındakı perspektivləri, dövlət borcunun tənzimlənməsi və hüquqi əsasları, eləcə də dövlət borcunun idarə edilməsi sahəsində səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur.

PROSPECTS OF LEGAL SUPPORT FOR NATIONAL DEBT MANAGEMENT IN EQUITY MARKET

R.A.Gachabeyov

SUMMARY

This research work is about the prospects of national debt in equity market. The regulation and legal foundations of national debt as well as the distribution of authority in the management of national debt are also discussed by the author.

Məqalə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "Bank işi" kafedrasının 12 sentyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 1)

Məqalə redaksiyaya 19 sentyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 336.71

**AZƏRBAYCANDA BANK SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA
AZƏRBAYCAN MƏRKƏZİ BANKININ PUL SİYASƏTİNİN ROLU**

C.R.Vəliyev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi 6
e-mail: vjavid@hotmail.com

Açar sözlər: bank sektoru, Mərkəzi bank, pul və maliyyə siyasəti, maliyyə sabitliyi

Keywords: banking sector, Central bank, monetary and credit policy, financial stability

Ключевые слова: банковский сектор, Центральный банк, денежно-кредитная политика, финансовая устойчивость

Giriş

Mərkəzi Bank Azərbaycan dövlətinin bankıdır. Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarının, habelə dövlət və büdcədən kənar dövlət fondlarının bank hesablarına xidmət göstərə bilər. Mərkəzi Bank “MB Haqqında Qanun”da müəyyən olunmuş məqsədlərinə uyğun olaraq, dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinə səlahiyyətləri daxilində yardım edir. Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərinə, o cümlədən büdcə-vergi, qiymət-tarif tədbirlərinə, habelə dövlətin daxili və xarici borcunun həcmində və idarə edilməsinə dair təkliflər verə bilər.

Mərkəzi Bank Azərbaycan dövlətinin maliyyə agentini kimi çıxış edə bilər. Mərkəzi Bank maliyyə nazirliyi ilə razılaşdırılmış şərtlərlə dövlətin maliyyə agentini funksiyalarını yerinə yetirə bilər. Maliyyə agentini olaraq, Mərkəzi Bank dövlətin borc qiymətli kağızlarını yerləşdirmək və onlarla digər əməliyyatları aparmaqla dövlət borcuna xidmət göstərə, habelə qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada başqa maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirə bilər. Mərkəzi Bank maliyyə nazirliyi ilə razılaşdırılmış şərtlərlə dövlət xəzinədarlıq hesablarına xidmət göstərir. Pul siyasətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar Mərkəzi Bank Respublika maliyyə nazirliyi ilə razılaşdırılmış şərtlərlə dövlətdən müddətli depozitlər qəbul edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı bank sistemində maliyyə sabitliyinin təminatında müstəsna rola malikdir. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyini, habelə bank və ödəniş sistemlərinin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının pul siyasətinin məqsədi

Pul siyasəti iqtisadi siyasətin əsas elementlərindən biridir. Onun strateji məqsədi dövlət orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilir. Pul siyasəti element kimi ümumi məqsəd əldə olunmasına şərait yaradır, lakin o, lazımi məqsədə çatmaq imkanında deyil. Monetar orqanlar ancaq müəyyən məqsədlərə nail ola bilərlər. Onlar da digər sahələrdə məqsədə nail olmağa kö-

mək edir və dövlətə iqtisadi siyasətin reallaşdırılması üçün şərait yaradırlar. Pul siyasəti strategiyasının hazırlanması iki mərhələdən ibarətdir: son məqsədin müəyyən edilməsi; cari məqsədin müəyyən edilməsi.

Bütün bu məqsədlərin hamısı monetar orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Pul siyasətinin son məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir. Hər bir ölkənin iqtisadi siyasətinin əsasında inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınması və ÜDM-in artımı durur. Bildiyimiz kimi, dövlət orqanlarının əsas məqsədi müəyyən olmuş siyasi iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə sabilliyin əldə olunması və bu sabilliyin uzun müddət qorunmasıdır. Ümumi iqtisadi sabillik hər şeydən əvvəl əsas makroiqtisadi göstəricilərin müəyyən vəziyyətini nəzərdə tutur. Bunlara əsasən istehsalın stabil artımı, stabil qiymətlər, işçi qüvvəsinin tam məşğulluğu, tədiyə balansının strukturunda müsbət saldoya nail olmaqdır. Ancaq bu kimi sadalanan nəticələrə nail olmaq üçün monetaristlər belə hesab edirlər ki, bütün bunlara nail olmaq üçün bazar elementləri sərbəst fəaliyyət göstərməlidirlər. İnhisarçı meyllərin həm dövlət, həm də xüsusi sektorda inkişafı rəqabətin öz rolunu yerinə yetirməsinə imkan vermir [1].

Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir. Bununla yanaşı, Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin məqsədi, həmçinin bank və ödəniş sistemlərinin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Mərkəzi Bank məqsədlərinə nail olmaq üçün aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

1. dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir;
2. nağd pul dövriyyəsinə təşkil edir, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II hissəsinə və bu Qanuna müvafiq olaraq, pul nişanlarının tədaviyə buraxılmasını və tədaviyeden çıxarılmasını həyata keçirir;
3. manatın xarici valyutalara nisbətində rəsmi məzənnəsini mütəmadi müəyyən edir və elan edir;
4. qanunvericiliyə uyğun olaraq valyuta tənzimini və nəzarətini həyata keçirir;
5. sərəncamında olan beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir;
6. qanunvericiliyə uyğun olaraq hesabat tədiyə balansını tərtib edir və ölkənin proqnoz tədiyə balansının hazırlanmasında iştirak edir;
7. «Banklar haqqında» və «Poçt haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunlarına, bu Qanunlara və onlara müvafiq qəbul etdiyi normativ xarakterli aktlara uyğun olaraq bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, qanunla müəyyən edilmiş qaydada bank fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir;
8. ödəniş sistemlərinin fəaliyyətini təşkil edir, əlaqələndirir, tənzimləyir və onların üzərində nəzarəti qanuna uyğun olaraq həyata keçirir;
9. bu Qanunla və digər qanunlarla nəzərdə tutulmuş başqa funksiyaları həyata keçirir [2].

Mərkəzi banklar pul siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində müəyyən etdikləri hədəf və məqsədlərə çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edirlər. Ancaq bu vasitələrin təsirləri isə ölkədən ölkəyə və ən əsası da ölkələrin iqtisadi səviyyələrinə və struktur özəlliklərinə bağlı olaraq önəmli fərqliliklər göstərməkdədir.

Ümumiyyətlə, bütün ölkələrdə mərkəzi bankların əsas vəzifəsi çevik pul-kredit siyasətinin aparılması və pul-kredit siyasətinin əsas metodları ilə iqtisadiyyatda tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirməkdir. Pul siyasətinin başlıca istiqamətlərində ölkənin makroiqtisadi və makromaliyyə vəziyyəti təhlil edilir, pul-kredit siyasətinin və bank sisteminin inkişafının

əsas istiqamətləri əks etdirilir.

Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsini nəzərə alaraq Milli Bank monetar amillərdən asılı olaraq dəyişən baza inflyasiya göstəricisini hədəfləyir. Baza inflyasiya üzrə hədəf MB tərəfindən hər növbəti il üçün işlənən və ictimaiyyətə bəyan olunan pul siyasətinin əsas istiqamətlərində öz əksini tapır. Pul siyasəti üzrə son məqsədə nail olmaq üçün aralıq hədəflər müəyyən edilir. Baza inflyasiya üzrə illik hədəfə nail olmaq üçün pul siyasətinin aralıq hədəfləri kimi pul kütləsindən və Nominal Effektiv Məzənnədən (NEM) istifadə edilir. Hədəf götürülən inflyasiya səviyyəsindən asılı olaraq tələb olunan pul kütləsinin artım həddi və eləcə də NEM-nin dəyişim trayektoriyası təyin edilir. Sonra bu göstəricilər pul siyasətinin tətbiqi üçün istiqamət rolunu oynayır. Azərbaycanda pul siyasətinin aralıq məqsədləri kimi pul kütləsi və NEM-dən istifadə olunması uzunmüddətli dövrdə inflyasiyanın dinamikasının əsasən məhz bu parametrlərdən asılı olması ilə əlaqədardır.

Pul siyasətinin aralıq hədəflərindən asılı olaraq onun əməliyyat hədəfləri müəyyənləşdirilir. Pul siyasətinin əməliyyat hədəfləri pul bazası və manatın ABŞ dollarına nəzərən ikitərəfli nominal məzənnəsidir. Bu göstəricilərdən əməliyyat hədəfləri kimi istifadə edilməsi ölkənin maliyyə bazarlarının xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Belə ki, sərəngəmdə olan pul siyasəti alətləri vasitəsilə Мяркәзи Bank pul bazasına və ikitərəfli məzənnəyə digər potensial operativ hədəflərə müqayisədə daha effektiv təsir göstərə bilər.

Pul siyasətinə dair gündəlik qərarlar pul bazasının və ABŞ dollarının məzənnəsinin dəyişimində dərhal öz əksini tapır. Pul bazasının və manatın ABŞ dollarına nəzərən məzənnəsinin dəyişimi isə pul kütləsinə və NEM-ə təsir göstərir. Bu da müəyyən vaxt ərzində inflyasiya üzrə hədəfə nail olmağa imkan verir. Operativ hədəflərdən asılı olaraq pul siyasəti alətlərinin kəmiyyət parametrləri, o cümlədən açıq bazar əməliyyatlarının həcmi, valyuta mübadiləsinin məbləği və s. müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Mərkəzi Bank qarşıdakı il üçün dövlətin pul siyasətinin əsas istiqamətlərini oktyabr ayının 1-dən gec olmayaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim edir və dekabr ayının 31-dək kütləvi informasiya vasitələrində ictimaiyyətə açıqlayır. Pul siyasətinin əsas istiqamətlərini açıqlayarkən, Mərkəzi Bank cari ildə həyata keçirilən pul siyasətinin yekunlarını, habelə qarşıdakı il üçün müəyyən etdiyi pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, Mərkəzi Bankdan asılı olan və asılı olmayan amilləri də əks etdirməklə onların həyata keçirilməsi yollarını göstərir.

Maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq MB 2007-ci ildən etibarən pul siyasətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması çərçivəsində «faiz dərəcələri dəhlizi» yanaşmasının tətbiqini nəzərdə tutur. Yeridilən pul siyasətinin reallaşması mexanizmlərinin mütərəqqi formalarından olan faiz dəhlizinin tətbiqi yeni əməliyyat strukturunu nəzərdə tutmaqla MB iqtisadiyyatda pulun dəyərinə təsir etmək imkanlarının genişləndirməsinə yol açdı.

Mərkəzi Bankın pul təklifini və bankların kredit əməliyyatlarını tənzimləmək üçün istifadə etdiyi alətlər

Bazar iqtisadiyyatının daim bir düz xətt üzrə yüksəlməsi mümkün deyil. Onun üçün enib qalxmalar, obrazlı desək, dəniz kimi dalğalanmalar xarakterikdir. Bu tamamilə normal haldır. Lakin burada əsas məsələ kəskin dalğalanmaların (volatilliyin) qaşısının alınması və ritimliyin qorunmasıdır. Əks halda iqtisadi proseslər nəzarətdən çıxaraq, sanki dənizdə

fırtına effekti yaradar. İqtisadiyyatda fırtınaların baş verməməsi üçün AMB qiymətlərin həddən aşağı düşdüyü və işsizlik şəraitində bankların kredit əməliyyatlarının artırılmasına, yüksək inflyasiya zamanı isə azaldılmasına yönəlik tədbirlər həyata keçirir. Mərkəzi Bank pul təklifini və bankların kredit əməliyyatlarını tənzimləmək üçün əsasən aşağıdakı mexanizmlərdən istifadə edir:

1. Açıq bazar əməliyyatları. Açıq bazarda əməliyyatlar (ABƏ) dövlətin buraxdığı qiymətli kağızlarla, AMB-nin özünün buraxdığı qiymətli kağızlarla, eləcə də xarici valyuta ilə bankların alqı satqı əməliyyatlarını nəzərdə tutur. ABƏ ilə Mərkəzi Bank iqtisadiyyata pul təklifini tənzimləyir. Belə ki, Mərkəzi Bank kommersiya banklarından aldığı qiymətli kağızların əvəzində pul verir. Bununla banklar əlavə vəsait əldə edirlər və onu kredtə verməklə dövriyyədəki pul təklifini artırır. Mərkəzi banklar qiymətli kağızları satdıqda isə əks proses gedir və pul dövriyyədən çıxmış olur. Mərkəzi Bankın açıq bazar əməliyyatlarında repo və əks repo əməliyyatları pul təklifinin çevik tənzimlənməsində istifadə edilən əsas alətlərdəndir. Repo dedikdə MB tərəfindən qiymətli kağızların kommersiya banklarına satılması və əvvəlcədən razılaşdırılmış müddət bitdikdən sonra onlardan geri alınması əməliyyatı nəzərdə tutulur. Bu əməliyyat dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmninə qısamüddətli dövrdə azaldılması məqsədilə həyata keçirilir.

Əks repo isə MB tərəfindən qiymətli kağızların kommersiya banklarından alınması və əvvəlcədən razılaşdırılmış müddət bitdikdən sonra geri satılmasını nəzərdə tutan əməliyyatdır. Əks repoda məqsəd dövriyyədə olan pul kütləsinin qısamüddətli dövrdə artırılmasıdır.

2. Uçot (faiz) dərəcəsi aləti. Uçot dərəcəsi ilə MB kommersiya banklarının kredit faizlərini artırıb azdır. Buna yğun olaraq da kredit və pul təklifi artıb azalır. MB kommersiya banklarına müəyyən faizlə (uçot dərəcəsi ilə) kreditlər verir. Bu kreditlərin faizlərinin üzərinə kommersiya bankları öz faizlərini qoyub yenidən digər iqtisadi subyektlərə verir. Uçot dərəcəsi yüksək olduqda kommersiya bankının da kredit faizi çoxalır. Bu da kreditə tələbi azaltmaqla son nəticədə pul təklifini də azaldır. Uçot dərəcəsi aşağı düşdükdə isə əks proses baş verir. Qeyd etmək lazımdır ki, faiz dərəcələri pulun dəyəri rolunu oynayır. Pula olan tələb də faiz dərəcəsi ilə asılı olaraq dəyişir. Kreditlərin faizinin səviyyəsindən asılı olaraq pul siyasəti ucuz və bahalı adlanır. Kredit faizi nə qədər yüksək olsa, kredit o qədər bahalı olur. İşsizlik və depressiya dövründə MB ucuz pul (aşağı faizli kredit) siyasəti yeridir. Bunun üçün MB qiymətli kağızları alır, məcburi ehtiyat normasını və uçot(faiz) dərəcəsi aşağı salaraq pul təklifini artırır. 2008-ci ilin dünya maliyyə böhranın zamanı Mərkəzi Bank bu cür siyasət aparmışdır. İnflyasiyanın yüksəldiyi şəraitdə isə onu azaltmaq məqsədilə bahalı pul siyasəti yürüdülməklə pul təklifi azaldılır. Bahalı pul siyasətində Mərkəzi Bank qiymətli kağızları satır, məcburi ehtiyat normalarını və uçot (faiz) dərəcəsi qaldıraraq pul təklifini azaldır.

3. Məcburi ehtiyatlar norması (MEN). MEN kommersiya banklarının cəlb etdikləri depozitlərin müəyyən hissəsinin Mərkəzi Bankda məcburi qaydada saxlanmasıdır. Bu zaman kommersiya bankının kredit resursları məcbur ehtiyat qədər azalır. Məcbur ehtiyatlar qaldırıldıqda bank sisteminin kredit vermək qabiliyyəti daha da daralır. ME həm də Mərkəzi Bankın kommersiya bankı üzərində nəzarət mexanizmidir. ME bankın müştəriləri qarşısında öhtəliklərini yerinə yetirməsində sığortalayıcı funksiyasını yerinə yetirir. Depozitlərin ödənişində banklar problemlə üzləşdikdə məcburi ehtiyatlar bir təminat rolunu oynayır. Depozitlərin ödənişindəki problemlər bank sisteminə qarşı inamı sarsıdır.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun yaradılması banklara inamı artırmışdır. İndi 30 min manat məbləğində 12%-lə qoyulmuş əmanətlər sığortalanır.

Mərkəzi Bankın fəaliyyətində maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri

Bank sektorunda dayanıqlığın və sabitliyin qorunması, bank aktivliyinin optimallaşması, sektorun tarazlı və sağlam inkişafı maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas imperativləridir.

Mərkəzi Bankın fəaliyyətini makroiqtisadi sabitliyə təsir edən amilləri nəzarətdə saxlamaqla və inflyasiyanı təkrəqəmli səviyyədə tutmaq, manatın məzənnəsinin sabitliyi, maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi kimi hədəflərin realizasiyasına yönəltməkdədir. Yeni makroiqtisadi vəziyyətdə bankların daha təmkinli və sağlam aktivliyinin təmin olunması üçün zəruri nəzarət rejimi və alətləri tətbiq edilmişdir.

Mərkəzi Bank maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi və iqtisadi işgüzarlığın təşviq edilməsində valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsindən də istifadə edir. Valyuta məzənnəsi hər hansı xarici valyutanın milli valyutada ifadə olunan dəyəridir. Məsələn, 1USD = 0,80 AZN. Valyuta məzənnəsinin inflyasiyaya təsir edir. Bu təsir əsasən idxal qiymətləri vasitəsilə baş verir. Milli valyutanın məzənnəsi xarici valyutalara nəzərən yüksəldikdə idxal qiymətləri ucuzlaşır. Milli valyutanın məzənnəsi xarici valyutalara nəzərən aşağı düşdükdə isə idxal malları bahalaşır. Məsələn, fərz edək ki, idxal olunan hər hansı məhsulun qiyməti 1000 ABŞ dolları, 1 dolların manata nəzərən məzənnəsi 0,9 AZN-dir (1 AZN = 1,11 dollar). Bu halda həmin idxal malının manatla qiyməti $1000 \times 0,9 = 900$ manat olacaqdır. Manat dollara nəzərən möhkəmlənərsə, məsələn, 1ABŞ dollarının məzənnəsi 0,9 manatdan 0,8 manata enərsə, onda idxal malının qiyməti $1000 \times 0,80 = 800$ manata enəcəkdir. Dolların məzənnəsi 0,9 manatdan 1 manata yüksəldiyi halda isə idxal malının qiyməti 900 manatdan 1000 manata qalxacaqdır. Daxili istehlak mallarında idxal mallarının xüsusi çəkisi nə qədər çox olarsa, məzənnənin ümumi inflyasiya səviyyəsinə təsiri də bir o qədər çox olar. Ona görə də Mərkəzi Bankın məzənnə siyasəti inflyasiyanın məqbul səviyyəsini təmin etməklə yanaşı daxili istehsalın inkişafı və iqtisadiyyatın ixrac yönümlüyünə istiqamətlənir. Əgər Mərkəzi Bank manatın məzənnəsini tamamilə bazarın ixtiyarına buraxsa, manat xarici valyutalara nəzərən daha da möhkəmlənər, deyək ki, 1 Dollar = 0,5 manat olar ki, bu da idxalatı təşviq edəcək. Buna şərait yaradan əsas amillə neft gəlirləridir. İqtisadiyyatda paradoksal belə bir vəziyyətin yaranması Holland sindromu adlandırılır. Holland sindromu terminini ilk dəfə *The Economist* jurnalı 1950-ci illərdə qaz ixracından əldə etdiyi külli miqdarda valyuta gəlirlərinin Hollandiya iqtisadiyyatına neqativ təsiri xarakterizə edərkən iqtisadi leksiona gətirmişdir. Holland sindromu təbii resursların istehsalı və ixracının artması nəticəsində ölkəyə xarici valyuta axınının yaratdığı effektdir. Bu effekt ona görə xəstəlik adlanır ki, daxildə valyuta təklifinin artması milli valyutanın real dəyərini artırır. Yerli valyutanın həddən ziyadə qiymətlənməsi (məsələn, 1 Dollar = 0,5 manat) idxal mallarını yerli valyutada ucuzlaşdırır və ixracatı mənasızlaşdırır. Bu isə xarici istehsalın yerli istehsal üzərində müqayisəli üstünlüyünə səbəb olur. Nəticədə yerli istehsal maraqlı ölür, iş yerləri bağlanır və işsizlik artır. Bu isə Mərkəz Bankın pul siyasətinin məqsədlərinə uyğun deyildir. Həmçinin, uzun müddətli dövrdə Mərkəzi Bank inflyasiyanın daha effektiv hədəflənməsini təmin etmək üçün çevik məzənnə rejimlərinə keçid prosesini davam etdirəcəkdir. Belə ki, dünya təcrü-

bəsində çevik məzənnə rejimləri pul kütləsinə nəzarətin gücləndirilməsinin başlıca şərti hesab edilir.

Dollarlaşma səviyyəsi isə (xarici valyutada depozitlərin geniş pul kütləsində payı) son bir ildə 4 faiz bəndi aşağı düşmüşdür. Azərbaycanda pul əvəzəməsi şəklində dollarlaşma, yəni alqı-satqı əməliyyatlarında manat əvəzində xarici valyutadan (əksərən ABŞ dollarından) istifadə olunması spesifik bazarlarda, xüsusilə, mənzil (əsasən köhnə mənzillərin alqı-satqısında) və avtomobil bazarlarında müşahidə olunur. Aktiv əvəzəməsi şəklində dollarlaşma isə maliyyə dollarlaşması - depozit və kredit dollarlaşması qismində ortaya çıxır. Ödəniş sistemlərinin sabit və etibarlı fəaliyyətinin təmin edilməsi, habelə təkmilləşdirilməsi Mərkəzi Bankın mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Milli Ödəniş Sistemi infrastrukturunu vasitəsilə ödənişlərin həcmi Hazırda bankların və "Azərpoçt" MMC-nin Bakı şəhəri və 50-dən çox rayonu əhatə edən ödəniş məntəqələrinin sayı 1700-ü ötmüşdür. Nağdsız ödəniş alətlərindən istifadənin artırılması məqsədilə pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələrində POS-terminal şəbəkəsinin genişləndirilməsi və ödəniş kartları vasitəsilə hesablaşmaların miqyasının artırılması üzrə tədbirlər davam edir. Hazırda bank filiallarının 49%-dən çoxu regionlarda yerləşir.

Bütövlükdə, bankların idarəetmə, xüsusilə risklərin idarəedilməsi potensiallarının artırılmasına yönəlmiş tədbirlər davam etdirilmişdir. Bank nəzarətinin maliyyə sabitliyi və risklərin qabaqlayıcı rejimdə aşkarlanması potensialı gücləndirilmişdir.

Bütün bu tədbirlər bank sektorunun sabitliyinin yüksəlməsinə xidmət etmişdir. Kapitalın adekvatlığı da qənaətbəxş səviyyədədir, məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı 19% (prudensial tələb 12%) təşkil etmişdir.

Mərkəzi Bankın fəaliyyətində bank kapitalının kəmiyyət və keyfiyyətinin artırılması çərçivəsində kapitalın "konservativ buferi"nin tətbiq edilməsi və kapitalın sabit mənbələrinin rolunun yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlər görməkdədir. Qısamüddətli likvidlik mövqeyinin daha təkmil idarə olunması üçün Bazel-III standartlarının təklif etdiyi yeni likvidlik normativinin tətbiqi də istisna edilmir. Eyni zamanda maliyyə itkilərinin tanınması üzrə Maliyyə Hesabatlığının Beynəlxalq Standartları ilə yaxınlaşmaya nail olunması (qlobal səviyyədə əldə olunacaq konsensus çərçivəsində) diqqətdə saxlanılmaqdadır.

Bank sektorunda MB rəqabət mühitinin gücləndirilməsi məqsədilə "brend" xarici bankların investisiya qoyuluşlarını təşviq edir.

Mərkəzi Bankda pul və maliyyə siyasəti çərçivəsinin postkrizis dövrünün çağırışlarına uyğunlaşdırılması və beynəlxalq standartizasiyası istiqamətində təkmilləşdirilmə işlərini davam etdirir. Mərkəzi Bankda diaqnostika və tədqiqat potensialının artırılması işləri bir neçə istiqamətdə aparılmışdır: maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi potensialının artırılması məqsədilə risklərin identifikasiyası prioritet məsələlərdən biri olmuş və Stress-testlər və maliyyə sabitliyi indikatorları vasitəsilə bank sektorunun davamlığı və həssaslığı mütəmadi qiymətləndirilmişdir.

Beləliklə, AMB pul siyasətinin əsas istiqamətləri iqtisadi artımın və inkişafın başlıca şərti olan makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına, bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına və maliyyə vasitəçiliyinin dərinləşməsinə yönəldilib. Bu hədəflərə nail olmaq üçün Mərkəzi Bank pul siyasətinin və bank nəzarətinin strateji çərçivəsinin davamlı təkmilləşdirilməsini həyata keçirəcək, habelə makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasının daha da təkmilləşməsinə zəruri dəstək verməkdədir.

Manatın məzənnəsi makroiqtisadi sabitliyin saxlanmasında, maliyyə sabitliyinin

idarə olunmasında, habelə qeyri-neft sektorunun beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qorunmasında əhəmiyyətli amil olaraq qalır. Pul təklifinin artım templərinə mümkün təsiri təmin etmək üçün Mərkəzi Bank pul siyasəti alətlərindən adekvat istifadə etməkdədir. Faiz dəhlizinin parametrləri, o cümlədən uçot dərəcəsi iqtisadi tsikldəki və maliyyə bazarlarındakı vəziyyətdən asılı olaraq adekvat tənzimlənəcəkdir. Bu məqsədlərin əldə edilməsində MB pul kütləsinin tənzimlənməsindən geniş istifadə edir. Çünki, pul kütləsi qiymətlərin sabilliyində, ümumi tələb və təklifin balanslaşdırılmasında mühüm amil hesab edilir. Başqa sözlə dövriyyədə arxasında real əmtəə dayanmayan pul kütləsinin artması inflyasiyanın başlıca səbəblərindəndir. Ümumiyyətlə, Mərkəzi Bank elə bir optimal qiymət hədləri formalaşdırmağa çalışır ki, həm istehsalçının və istehlakçının maraqları uzlaşsın, həm də iqtisadi artım baş versin. Bunun üçün Mərkəzi Bank bir rəqəmli inflyasiya səviyyəsinin formalaşdırılmasını hədəfləyir. Müasir iqtisadi sistemlərdə sıfır inflyasiyalı iqtisadiyyat yoxdur. Çünki qiymətlər həddən aşağı düşəndə istehsalçı kifayət qədər mənfəət əldə edə bilmir və istehsala marağı azalır. İnkişaf etmiş ölkələrdə illik 3-4 faizlik inflyasiyadan iqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün istifadə edilir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının valyuta ehtiyatları

Azərbaycan Mərkəzi Bankının valyuta ehtiyatlarının həcmi Azərbaycan iqtisadiyyatının kifayətliyi təqribən 38 ay müddətinə iqtisadiyyatın təmin etmək iqtidarındadır. İstər AMB və istərsə də, ARDNF-da olan ehtiyatlar ölkənin likvidliyin artımış və iqtisadiyyatımızın xarici borclanmadan asılılığını dəfələrlə azaltmışdır. Təsadüfi deyildir ki, hal-hazırda Avro Zonasının Böhranının əsas səbəblərindən biri məhz ölkələrin üzləşdiyi bəzi böhrandır ki, Yunanıstan, İtaliya, Portuqaliya və İrlandiya, kimi cənubi avropa ölkələri yaşamaqdadırlar. Müqayisə üçün qeyd edək ki, qeyd edilən ölkələrin xarici borclarının ÜDM-ə nisbəti 145%, 119%, 94% və 93% təşkil və orta Avropa İttifaqı ölkələrinin bu göstərici 70% olduğu halda, Azərbaycan xarici borcunun ÜDM-ə nisbəti 2008-ci ildə 5.3% təşkil etmişdir.

Eyni zamanda, bu mövqe yarana biləcək yeni böhranlardan ölkəmizi sığortalaya deyə qeyd edə bilərəik və AMB-nin valyuta ehtiyatları maliyyə böhranları şəraitində kommersiya banklarının likvidlik problemlərinə dəstək verilməsi nöqtəyi nəzərindən yerli kommersiya bankların inkişafını təmin etməsinə şərait yaradır. Milli səviyyədə valyuta təminatı və monetar sabitliyin böhrana cavabı və dayanıqlılığı artırmış olur.

Nəticə

AMB-in bank sektorunda reallaşdırdığı sabitləşdirmə siyasəti ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Mərkəzi Bankın fəaliyyəti dövründə digər ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan İqtisadiyyatı və Milli Valyutası - Manat böhrana məruz qalmamış və xarici spekulativ risklərdən qorunmuşdur. Bu məhz, uğurlu geniş monetar siyasət nəticəsi olaraq, AMB pul kütləsinə nəzarət etmiş və inflyasiya sabit saxlanılmış və maliyyə bazarlarının inkişafına müsbət təsir etmişdir.

AMB öz məqsədyönlü fəaliyyəti ilə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini etibarlı şəkildə qoruyur, bank və ödəniş sistemlərinin inkişafını təmin edir və postkriz dövrdə Bank yeni prioritetlərinə uyğun olaraq fəaliyyətini aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirəcəkdir: başlıca funksional fəaliyyət sferalarının əsaslı muasirləşdirilməsi və beynəlxalq

standartlara uyğunlaşdırılması; ən muasir tələblərə uyğun korporativ idarəetmə sisteminin inkişafı; muasir və güclü insan kapitalının formalaşdırılması və ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasına daha aktiv dəstəyin verilməsi.

Hesab edirik ki, Mərkəzi Bank makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin idarə olunmasını, habelə qanunvericiliklə təsbit olunmuş mühüm funksiyaların realizasiyasını təmin edən fəaliyyət çərçivələrini əsaslı müasirləşdimək və standartlaşdırmaq əzmindədir.

Ədəbiyyat

1. Z.F.Məmmədov. "Pul, kredit və banklar". Bakı, 2011
2. Z.F.Məmmədov. "Azərbaycan Respublikasında pul və valyuta siyasətinin iqtisadi-hüquqi aspektləri" // Qanun, 2009, №3, s.158
3. V.Z.Zeynalov. "Qlobal maliyyə böhranı". Bakı, 2012
4. M.M.Bağirov. "Bank və bank əməliyyatları". Bakı, 2003
5. Ülker Parasız. "Para politikası". İstanbul, 2007

THE ROLE OF MONETARY POLICY PURSUED BY THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE DEVELOPMENT OF COUNTRY'S BANKING SECTOR

J.R.Veliyev

SUMMARY

This article analyzes the activities of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan in ensuring financial stability and regulation of macro-economic processes.

РОЛЬ ДЕНЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКА АЗЕРБАЙДЖАНА В РАЗВИТИИ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА СТРАНЫ

Дж.Р.Велиев

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу деятельности Центрального Банка Азербайджанской Республики в обеспечении финансовой устойчивости, а также в сфере регулирования макроэкономических процессов.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin "Biznes və menecment" fakültəsinin Elmi Şurasının 7 iyul 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 11)

Məqalə redaksiyaya 10 oktyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 339.54

**ВСТУПЛЕНИЕ В ВТО КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ
УЛУЧШЕНИЯ ВНЕШНЕТОРГОВОГО ОБМЕНА
АЗЕРБАЙДЖАНА СО СТРАНАМИ МИРА**

Л.Г.Исмайлова

Азербайджанская Государственная Нефтяная Академия
Баку AZ1010, пр.Азадлыг 20
e-mail: leyli95@gmail.com

Açar sözlər: Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, xarici ticarət siyasəti, beynəlxalq ticarət və iqtisadiyyat məkanı

Keywords: World Trade Organization, foreign trade policy, international trading and economic space

Ключевые слова: Всемирная Торговая Организация, внешнеторговая политика, международное торгово-экономическое пространство

Курс на интеграцию Азербайджана в международное сообщество, взятый после восстановления независимости, предполагал, помимо политического сближения с иностранными государственными, также внедрение в международное торгово-экономическое пространство, и одним из неотъемлемых компонентов интенсификации этого процесса было вступление во Всемирную Торговую Организацию (ВТО). Это организация, в торгово-экономическом плане объединяющая подавляющее большинство государств мира (148), на сегодня контролирует примерно 97% объёма мировой торговли товарами и услугами.

ВТО является правопреемницей ГАТТ (Генерального Соглашения о Тарифах и Торговле) и было создано в 1995 году.

В настоящее время членами ВТО являются 148 стран и таможенных территорий мира. Из стран СНГ в ВТО вступили Грузия, Киргизия, Молдавия, Армения. Более 30 государств, в том числе и Азербайджан, являются наблюдателями при ВТО. Помимо этого, свыше 60 международных организаций, в том числе ООН, ЮНКТАД, МБРР, ФАО, ОЭСР, имеют статус наблюдателя в различных структурах ВТО.

Правила и соглашения ВТО в настоящее время регулируют около 97% мировой торговли.

Главная цель ВТО – всемирная либерализация мировой торговли и создание на основе этого ключевого принципа интегрированной, более жизнеспособной и устойчивой многосторонней торговой системы. Основные функции ВТО, определённые Марракешским соглашением, заключаются в:

- содействию осуществлению, применению и реализации целей соглашения Уругвайского раунда;
- созданию форума для переговоров между членами по вопросам, касающимся их многосторонних торговых соглашений;
- созданию механизма разрешения торговых споров;
- обзоре торговой политики стран-членов;

- взаимодействию с другими международными организациями в целях достижения большей согласованности при проведении глобальной экономической политики.

Несмотря на разнообразие, все документы ВТО направлены на реализацию нескольких ключевых принципов:

- принципа *расширяющегося доступа на рынки* – прямо вытекает из идеи либерализации торговли как главной цели существования ВТО. В той или иной мере на его реализацию направлены все остальные принципы ВТО; одним из непосредственных инструментов его реализации (именуемых в системе соглашения ВТО «обязательствами») служит постепенная замена количественных ограничений доступа на рынки тарифными, которые считаются более мягкими и «проницаемыми». Количественные ограничения на импорт могут вводиться в виде исключения в случае плохого сальдо торгового баланса страны. Для развивающихся стран действуют более гибкие правила;

- принципа *недискриминации* – исходит из необходимости создания максимально равных условий как для членов ВТО, так и для свободной конкуренции их товаров и услуг, независимо от страны производства;

- принципа *режима наибольшего благоприятствования* (РНБ) – предполагает распространение на все страны–члены ВТО любых уступок, предоставляемых любой третьей стране. РНБ применяется как к импорту, так и к экспорту (например, при введении экспортной пошлины на поставки товаров в какую-либо страну такая же пошлина должна вводиться и на поставки данного товара во все остальные страны). Таким образом, членами ВТО не разрешается проводить торговую дискриминацию какого-либо государства, т.е. страна обязана обеспечить одинаковые условия торговли всем странам–членам союзов. Исключения допускаются только при создании таможенных союзов и зон свободной торговли, в рамках приграничной и прибережной торговли, при установлении невзаимных преференций для развивающихся стран. Также нарушением принципа РНБ можно считать меры в отношении стран, против которых мировое сообщество применяет экономические санкции;

- принципа *национального режима* – направлен на устранение дискриминации между национальными и иностранными товарами, услугами, капиталами, лицами, т.е. между внутренним и внешним рынком. Суть этого принципа заключается в том, что по завершении процедуры вхождения импортного товара на национальный рынок, предусмотренной правилами национального внешнеторгового регулирования, по отношению к этому товару на внутреннем рынке должен применяться режим, не менее благоприятный, чем по отношению к товарам отечественных производителей. Цель данного принципа заключается в предотвращении использования в качестве протекционистской меры дискриминации иностранных товаров и услуг за счёт внутренних налогов, правил продажи и т.д.;

- принципа *транспарентности (прозрачности)* – любые меры государственной политики и нормы хозяйственной деятельности, влияющие на условия внешнеэкономических операций и благодаря этому затрагивающие интересы поставщиков товаров и услуг на данный рынок, должны быть ясными, однозначными и общедоступными, т.е. обязательно публиковаться до их введения. Помимо собственно внешнеторгового регулирования, под действие этого принципа

подпадают такие сферы, как сертификация и технические требования, государственные закупки, субсидии для поддержки производства и экспорта, лицензирование, защитны интеллектуальной собственности, торговые аспекты инвестиционной политики и многие другие;

- принципа *взаимности* – любое государство–член ВТО, добивающееся уступок от другого члена ВТО, должно быть готово идти на встречные уступки (в том числе лежащие за пределами обсуждаемой сферы).

Для Азербайджана является объективной необходимостью интегрировать национальную экономику в мировую торговую организацию, особенно в условиях диверсификации. Более того, в условиях, когда свыше 75% товарных ресурсов розничной торговли обеспечивается за счёт импорта, а по некоторым статьям – таким, как промышленные и производственные товары, эта цифра достигает 90%, свидетельствует о наличии значительных проблем во внешнеторговой политике Азербайджана.

Следует отметить, что практически весь экспорт Азербайджана носит сырьевой характер. Сырьевая направленность экспорта и ориентация импортных поставок на промышленные и продовольственные товары и сырье подтверждает наличие проблем в этой области. Поэтому все усилия Азербайджана, если он хочет добиться расширения внешнеторговых связей со странами мира, должны быть направлены на достижение полноправного участия в международных торгово-экономических организациях и прежде всего в ВТО, как центральном институте, осуществляющим международный контроль за деятельностью стран-участниц мирохозяйственных связей. В этой связи, на повестке дня во внешнеэкономической стратегии Азербайджана стоит вопрос вступления в ВТО.

Вступление Азербайджана в ВТО может стать важным шагом по пути укрепления рыночных отношений и формирования конкурентной среды в национальном хозяйстве, совершенствования отечественного законодательства и сближения его норм с правовой практикой других стран как полноправного участника системы международного экономического обмена.

В настоящее время в Южнокавказском регионе Азербайджан - единственная страна, не являющаяся членом ВТО, поскольку Грузия вошла в неё еще в 2001 году, а Армения - в 2003. Азербайджан с июня 1997 года имеет статус наблюдателя ВТО. Таким образом, уже около 15 лет Азербайджан является наблюдателем ВТО.

Вступление Азербайджана в ВТО предполагает подписание пакета соглашений по торговым нормам и правилам, которыми регулируются свыше 90% мировой торговли товарами и услугами.

С 1999 года ВТО выдвигает перед Азербайджаном ряд требований и, в частности, рекомендует: стремиться уменьшать таможенные тарифы до нуля, отказаться от предоставления каких-либо льгот со стороны государства субъектам производства, исключить даже какие-либо госзаказы частным предприятиям. Кроме того, если, к примеру, страна экспортирует энергоносители по более высоким тарифам, нежели они стоят на внутреннем рынке, то это также считается субсидией, от которой следует отказаться.

Далее, что касается внутреннего рынка, ВТО в целом перед Азербайджаном выдвигает нижеследующие требования:

- страна, делая уступки другой стране в тарифах, должна пойти на такие же

льготы для всех остальных членов ВТО;

- следует отказаться от льготного налогообложения сельхозпроизводителей;
- необходимо следовать политике либерализации на рынке услуг, обеспечив доступ на этот рынок не азербайджанских резидентов;
- предоставлять информацию о защите интеллектуальной собственности и ряд других.

Рассматривая процессы и закономерности мировой торговли в ВТО, мы видим, что либерализация становится её основной тенденцией.

В Азербайджане процесс либерализации внешней торговли в первые годы независимости осуществлялся в одностороннем порядке, был маловзвешенным и экономически не всегда обоснованным.

Либерализация представляет собой объективное и совершенно неизбежное явление современности.

Во всемирном масштабе это положительное поступательное движение по пути прогрессивного экономического и современного развития. Однако этот прогресс Азербайджаном может рассматриваться в стратегической перспективе. В настоящее же время, в сфере текущих тактических интересов, либерализация чревата неминуемыми противоречиями и потерями в экономическом развитии.

Возникает вопрос: почему?

Во-первых, потому, что всемирная масштабная либерализация мировой торговли во многом связана, с одной стороны, со сложностью и деятельностью самой процедуры присоединения и, с другой стороны, с серьёзными экономическими проблемами и институциональными задачами стран, вступающих в ВТО.

Во-вторых, намерение национальных правительств проводить политику либерализации сталкивается с внутренними противоречивыми процессами, где интересы разных экономических, политических социальных сил, интересы различных сфер хозяйства, промышленных и финансовых групп и компаний, отраслей и стран не совпадают.

В-третьих, провозгласив открытость экономики, Азербайджан может столкнуться с рядом проблем, возникающих в рамках ориентации внешнеэкономической политики на всемирное развитие экспортных отраслей и экспорта товаров, что сопряжено с обеспечением благоприятных условий для доступа азербайджанских товаров, особенно инвестиционных, требует огромной работы по урегулированию этого процесса в соответствии с цивилизованными правовыми нормами, практикуемыми в современных внешнеэкономических отношениях.

Между тем, на сегодняшний день Азербайджан не торопится вступать во Всемирную Торговую Организацию, объясняя свою позицию тем, что следует тщательно продумать все плюсы и минусы этого шага. В принципе во всех странах постсоветского пространства, переживших или переживающих в последние годы довольно нелегкий процесс вступления в ВТО, польза от членства в данной структуре расценивается весьма неоднозначно. В частности, по мнению ряда экономистов, для некоторых стран, скажем Грузии, Армении, Киргизии и т.д. - это вопрос престижа, - реального эффекта от ВТО в экономике этих стран нет, но зато все соседи знают, что республика стала частью процесса глобализации мировой экономики. А такое государство, как Россия, пыталась стать членом ВТО с 1993 года,

так как продумывала вопрос своего вступления очень тщательно, и лишь в 2012 году вступила в эту организацию. Почти также осторожничает и Азербайджан.

Однозначно, что после вступления страны в ВТО снизятся цены на товары и услуги в Азербайджане. С точки зрения воздействия вступления страны в ВТО различают 3 группы: воздействие на доходы госбюджета, воздействие на производителей, воздействие на потребителей.

Естественно, больше всего от вступления в ВТО выиграет группа потребителей. Некоторые экономисты не исключают определённых проблем для местных производителей. Другие считают, что вступление будет способствовать повышению конкурентоспособности и качества товаров местных производителей, которая оставляет желать лучшего.

На сегодняшний день Азербайджан в рамках совершенствования нормативно-правовой базы по требованию ВТО утвердил 17 из 37 нормативных и законодательных документов. Кроме того, проекты еще 10 нормативно-правовых документов находятся на стадии подготовки. В настоящее время в рамках вступления в ВТО правительство Азербайджана ведет двусторонние переговоры с 12 странами.

Азербайджан в 2007 году подписал двусторонний протокол с Турцией о завершении переговоров о вступлении в ВТО, в мае 2008 года - с Оманом и ОАЭ, в мае 2010 года - с Грузией. Также планируется подписание аналогичных переговоров с Молдовой и Киргизстаном.

Но в целом, существует ряд проблем, которые препятствуют вступлению Азербайджане в ВТО. В двусторонних переговорах между ВТО и Азербайджаном камнем преткновения также является статус, с которым Азербайджан вступит в торговую организацию. ВТО стремится принять в свои ряды Азербайджан в качестве развитой страны. При этом торговая организация аргументирует своё намерение тем, что все страны СНГ вступили в ВТО именно с этим статусом. Азербайджан в свою очередь намерен вступить в ВТО в качестве развивающейся страны.

В этом случае возникает вопрос - не слишком ли затянулся процесс вступления Азербайджана в ВТО?

В связи с этим нужно констатировать факт: глобальная задача переговоров - найти баланс прав и обязанностей Азербайджана с учётом интересов стран-членов ВТО. Находясь вне правового пространства этой важной международной организации, любая страна оказывается в положении аутсайдера в международной торговле. Азербайджан находится лишь на пути к осуществлению внешней торговли цивилизованными методами.

У Азербайджана есть время для решения задач, которые особенно актуальны для вступления в ВТО. К таковым можно отнести развитие и укрепление полноценных рынков факторов производства, создание работоспособных систем кредитования, страхования, лизинга, внедрение инноваций и т.п.

Таким образом, положительными моментами этого шага будут:

- свободный доступ азербайджанской продукции на иностранные рынки;
- приобщение к международному разрешению торговых споров;
- создание благоприятного климата для иностранных инвестиций;
- повышение качества обоснованной продукции в результате конкуренции с

импортируемыми товарами;

- участие в выработке правил международной торговли с учётом национальных интересов.

Что касается «минусов», которые могут иметь место при вступлении в ВТО, то по мнению ряда азербайджанских экономистов, то они следующие:

- импорт дешёвых иностранных товаров может разорить небольшие агрофирмы;

- ограничение объёма дотаций в агропромышленный комплекс;

- такие сферы экономики, как сельское хозяйство, пищевая и текстильная промышленность и ряд других не могут выдержать конкуренции с иностранными компаниями.

Однако, что бы ни говорили скептики, вступление Азербайджана в ВТО является необратимым процессом, способствующим повышению эффективности внешнеторговых отношений Азербайджана с различными державами и интенсивному внедрению его в мировое торговое пространство.

Литература

1. Аббасов Ч.М. Пути интеграции Азербайджана в мировую экономику. Баку, 2005
2. Адно Ю.Л, Александровна И.И. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. Москва, Юность, 2003
3. Булатов А.С. Мировая экономика. Москва, 2005
4. Гаджиев Ш.Т. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2003
5. Дюмулен И.А. Всемирная Торговая Организация. Москва, 2003
6. Мехтиев Р.Э. Азербайджан: вызовы глобализации. Баку, 2004
7. Статистические материалы Госкомстата АР.

AZƏRBAYCANIN ÜTT-YƏ DAXİL OLMASI DÜNYA ÖLKƏLƏRİ İLƏ XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRDƏN BİRİ KİMİ

L.H.İsmayılova

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olması perspektivləri, bunun mənfi və müsbət tərəfləri araşdırılmışdır. Müəllif göstərir ki, Azərbaycan üçün ÜTT-nin üzvü statusunun alınması bazar iqtisadiyyatının möhkəmlənməsi, rəqabət mühitinin inkişafı və milli bazarda təsərrüfatçılığın qanunvericilik əsaslarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm addım kimi dəyərləndirilməlidir.

**JOINING WTO AS ONE OF THE MAIN WAYS TO IMPROVE
AZERBAIJAN'S TRADE WITH THE REST OF THE WORLD**

L.H.Ismayilova

SUMMARY

This article highlights the prospects of Azerbaijan's entering the World Trade Organization, as well as the positive and negative effects of it. The author shows that the membership of Azerbaijan in WTO should be estimated as the major step towards the strengthening of national market economy, the boost of competitiveness landscape and the improvement of relevant legislation.

Məqalə Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının "İqtisadiyyat, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və menecment" fakültəsinin "Maşınqayırma sənayesinin iqtisadiyyatı və menecment" kafedrasının 29 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 3)

Məqalə redaksiyaya 10 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 339.72.053

DAVAMLI İNKİŞAFA KEÇİDDƏ TƏDİYƏ BALANSININ MAKROİQTİSADİ ROLU

V.Ə.Nəzərov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi 6
e-mail: vugar_nazarli@mail.ru

Açar sözlər: tədiyə balansı, davamlı inkişaf, müsbət saldo, xarici ticarət, makroiqtisadiyyat, resurslar

Keywords: balance of payment, sustainable development, positive balance, foreign trade, macroeconomics, resources

Ключевые слова: платежный баланс, устойчивое развитие, положительное сальдо, внешняя торговля, макроэкономика, ресурсы

XX əsrdə dünya alimlərinin diqqətini cəlb edən əsas məsələlərdən biri davamlı inkişaf problemini araşdırmaq və bu sahədə tədqiqatları genişləndirmək olmuşdur. Bu baxımdan, davamlı inkişafa keçiddə tədiyə balansının makroiqtisadi rolunun təhlili mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dünyada baş verən global maliyyə böhranı birmənalı şəkildə göstərdi ki, iqtisadi artımın keyfiyyətini, milli iqtisadiyyatın davamlılığını, ölkənin tədiyə balansının tarazlığını təmin etmədən bütövlükdə cəmiyyətin və iqtisadiyyatın davamlı inkişafına nail olmaq mümkün deyildir.

Davamlı inkişaf baxımından tədiyə balansının araşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Beynəlxalq statistikada tədiyə balansından statistik təhlilin mühüm vasitəsi kimi geniş istifadə olunduğu üçün, onun məlumatları əsasən ölkənin istər daxili iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti və inkişaf meyilləri, istərsə də xarici əlaqələr sferasının vəziyyəti haqqında fikir söyləmək mümkün olur. Başqa sözlə, tədiyə balansı makroiqtisadi model kimi ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verir.

Tədiyə balansı müəyyən dövr ərzində ölkə rezidentləri ilə digər ölkə, ölkə qrupları və beynəlxalq təşkilatlar arasında iqtisadi əlaqələrin yekun nəticələrini dəyər formasında əks etdirdiyinə görə beynəlxalq iqtisadiyyatın inkişafı, həmçinin əsas partnyor olan ölkələrin iqtisadi inkişafındakı başlıca dəyişikliklər tədiyə balansının vəziyyətinə təsir göstərən əsas amillər kimi çıxış edir. Odur ki, hər hansı bir ölkənin tədiyə balansının tənzimlənməsi zamanı davamlı inkişaf məsələləri nəzərə alınmalıdır. Tədiyə balansının tənzimlənməsi zamanı ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə də büdcənin vəziyyətinin və pul-kredit siyasətinin istiqamətlərinə əsasən müəyyənləşdirilən idxala tələbat və ixrac sahələrinin inkişaf perspektivlərinin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Dövrümüzün səciyyəvi xüsusiyyəti kimi dünya alimlərinin diqqətini cəlb edən məsələlərdən biri davamlı inkişaf problemini araşdırmaq və bu sahədə tədqiqatları genişləndirmək olmuşdur. Davamlı inkişaf cəmiyyətin davamlı, dayanıqlı, fasiləsiz, sabit, uzunmüddətli inkişafının təmin olunması kimi başa düşülür. Davamlı inkişaf bəşəriyyətin

ən müasir, mütərəqqi, gələcək nəsillərin tələblərini ödəyən, onların imkanlarını məhdudlaşdırmayan, insan potensialı və kapitalı, yeni biliklərin səfərbər olmasını əsas şərt kimi qəbul edən, ətraf mühitin yaxşılaşdırılması və mühafizəsini nəzərdə tutan inkişaf yoludur [1, s.513].

Qloballaşma şəraitində bəşəriyyətin resurslara olan tələbatlarının durmadan artması ilə yanaşı, onların istehsalının getdikcə baha başa gəlməsi, dünyada baş verən qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi iqtisadi, sosial, demografik və ekoloji problemlərin ümumbəşəri xarakter daşmasına səbəb olmuşdur. Belə bir şəraitdə ölkəmizdə səmərəli fəaliyyət göstərən milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafı həlledici dərəcədə onun davamlı inkişaf modelinə keçidlə şərtlənir.

İnkişaf etmiş ölkələrin tarixi təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafa keçidini təmin etmək üçün hər şeydən əvvəl ölkənin resurs potensialı indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeləri nəzərə alınmaqla səmərəli reallaşdırılmalı, tədricən resurslara, investisiyalara əsaslanan inkişaf modelindən innovasiyalı inkişaf modelinə keçid üçün tələb olunan zəruri iqtisadi, sosial, ekoloji, texniki-texnoloji potensial formalaşdırılmalıdır. Bütün bunlar öz növbəsində davamlı inkişaf anlayışının mahiyyətinin, milli reallıqlar və dünya təcrübəsi prizmasından milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf modelinə keçidin imkan, prinsip və meyarlarının başlıca yollarının, onun səviyyəsini xarakterizə edən makroiqtisadi göstəricilərin nəzəri və əməli baxımdan dəyərləndirilməsi qanunauyğunluqları və xüsusiyyətlərinin sistemli tədqiqini tələb edir ki, bu da davamlı inkişafa keçiddə tədiyə balansının makroiqtisadi rolu ilə müəyyən olunur.

İqtisadiyyatın davamlı inkişafı konsepsiyasının və strategiyasının əməli cəhətdən reallaşdırılması son nəticədə perspektiv strateji, taktiki vəzifə və məqsədlər nəzərə alınaraq müxtəlif səviyyəli maraqların tarazlığının, həmçinin tədiyə balansının tarazlığının təmin edilməsində xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan ümumi halda ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin edilməsinə yönəldilən perspektiv inkişaf modelini xarakterizə etməyə cəhd etsək reallaşdırılması nəzərdə tutulan aşağıdakı prioritet istiqamətlərinə əsas və tərəqqi amillərinin optimal nisbətlərinin göstərilməsinə; milli iqtisadiyyatın neft-qaz strategiyasının təmin edilməsinə, ölkənin tədiyə balansının tarazlığının qorunub saxlanmasına, iqtisadi artımın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə təkrar istehsal baxımından yanaşılmasına və nəhayət, bir amildən səmərəli istifadənin digərindən istifadənin səviyyəsinə neqativ təsir göstərməməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Fikrimizcə, qısamüddətli tədbirlərin əksəriyyəti xarici iqtisadi axınların tənzimlənməsi məsələsini, onların arxasında duran əlaqələri nəzərə almadan bütövlüklə həll edir. Halbuki, bu zaman əlaqələrin məzmunu və istiqamətləndirilməsi təbii ki, dəyişmiş olur. Xarici iqtisadi əlaqələr dünya iqtisadiyyatında ölkənin mövqeyini əks etdirən dayanıqlı və xarakterik axınlar yaradır ki, bu da əsasən uzunmüddətli tənzimlənmənin obyektini hesab olunur. Qısamüddətli siyasət məcmusundan xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimləyicilərinə aid olmalıdır yalnız valyuta tənzimlənməsi, xarici ticarət, vergi sistemi, ölkənin dövlət borcu kimi sistemyaradıcı, mütəmadi fəaliyyət alətləri aid edilə bilər [2, s.374].

İnkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatın “Davamlı və dayanıqlı inkişaf” keçidini təmin etmək üçün, hər şeydən əvvəl, ölkənin resurs potensialı indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeləri nəzərə alınmaqla səmərəli reallaşdırılmalı, investisiyalara əsaslanan inkişaf modelindən innovasiyalı inkişaf modeli-

nə keçid üçün tələb olunan zəruri iqtisadi, sosial, ekoloji, texniki-texnoloji potensial formalaşdırılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın iqtisadi potensialının “Davamlı inkişaf” baxımından qiymətləndirilməsi mahiyyət və struktur etibarilə mürəkkəb, eyni zamanda çoxaspektli bir problemdir. Təcrübədə iqtisadiyyatın “Davamlı inkişaf”ının mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif səviyyələri əhatə edən göstəricilər sistemindən və meyarlardan istifadə olunur.

Beləliklə, son illərdə Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafa keçidini təmin etmək üçün kompleks iqtisadi, təşkilati, siyasi şərtləri formalaşdırmaqla bağlı görülən işlər sayəsində ölkəmizdə kifayət qədər iqtisadi, sosial, elmi-texniki, kadr potensialı, institusional, hüquqi baza yaradılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə ölkəmiz iqtisadi inkişafın elə bir mərhələsindədir ki, onun gələcək inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə həyata keçirilən struktur siyasətinin xarakteri, miqyası və səmərəliliyi ilə birbaşa bağlıdır.

Milli iqtisadiyyatda baş verən quruluş dəyişiklikləri elmi-texniki tərəqqinin inkişaf səviyyəsi və xarakteri ilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqda olan bir prosesdir və o, eyni zamanda elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinin mühüm şərti kimi çıxış edir. Bu baxımdan respublikamızda elə elmi-texniki və struktur siyasətin formalaşdırılmasına çalışmaq lazımdır ki, o bir tərəfdən Azərbaycanın malik olduğu bütün resurslardan səmərəli istifadə etməyə və respublikamızın qarşısında duran sosial-iqtisadi problemlərin mümkün qədər optimal müddətdə həll etməyə şərait yaratsın və ən başlıcası isə, perspektivdə iqtisadi artımın məhdudlaşdırmasın, tədiyə balansının tarazlığını təmin etsin.

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, dünyada xarici ticarətin dinamik inkişafında tarazlıq pozuldu. Bu dünya bazarında ölkələrin iqtisadi güc balansına da təsirsiz ötüşmədi və ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatındakı dominant yeri süquta uğradı. Öz növbəsində Almaniya və Yaponiyanın xarici ticarəti böyük iqtisadi sıçrayış etdi. Yaponiyanın bu inkişafı ətraf ölkələri də stimullaşdırdı və 90-cı illərin əvvəlində “Asiya möcüzəsi” baş verdi. Yenicə müstəqillik əldə etmiş Yeni Sənaye Ölkələri rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsalına görə dünya liderləri sırasına daxil oldular. Hazırda isə xarici ticarət əməliyyatlarının aktivliyinə görə liderliyi ABŞ əlində saxlasa da yeni sənaye ölkələri onu addım-addım izləyirlər.

Azərbaycanın da dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiya olduğu müasir bir şəraitdə milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi və tədiyə balansının tənzimlənməsi məqsədilə investisiya siyasəti və milli innovasiya sisteminin yaradılması əsasında respublikada innovasiya və iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Davamlı və dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan Azərbaycan modelinin strateji istiqamətlərini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünü inkişaf etdirmək qabiliyyətinə malik olan sosialyönümlü bütöv iqtisadi sistemin – müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması;

- ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması;

- milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması;

Bu model üzrə iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi taktikasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini göstərən istiqamətlərin hər biri üzrə paralel şəkildə həyata keçirilən əlaqə-

ləndirilmiş proqramlara əsasən fəaliyyətin aparılması; qeyri-standart, lakin iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan, gələcəyə hesablanan cəsarətli qərarların qəbul olunması, sosial yönümlü olmasının gözlənilməsi; milli mentalitetin nəzərə alınması və mütərəqqi dünya təcrübəsinə arxalanması təşkil edir.

Ümumiyyətlə bu prosesin hər hansı bir ölkənin konkret təmsalında əməli cəhətdən reallaşdırılması məntiqi ardıcılıqla dörd ünsürün tədqiqini: milli iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin təhlilini, başlıca məqsədlərin müəyyənləşdirilməsini, real iqtisadi münasibətlər sisteminin milli maraqlara nə dərəcədə cavab verməsini, nəhayət, onun tənzimlənməsinin forma, metod, miqyas, vasitələrinin müəyyənləşdirilməsini və dəyərləndirilməsini tələb edir. Sonda davamlı inkişafın təmin edilməsi iqtisadi inkişafın strategiyasının optimallığı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə birbaşa bağlıdır ki, bu da ölkənin tədiyə balansında öz əksini tapır.

Ədəbiyyat

1. Şəkəraliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı, 2011, 542 s.
2. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, Экспресс, 2000, 504 стр.
3. Şəkəraliyev A.Ş. Dünya təsərrüfatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, 1998, 256 s.
4. Ştiqlitz C.E. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı, 2004
5. Halil Seyidoğlu. Uluslararası finans. İstanbul, 1997, 470 s.

MACROECONOMIC ROLE OF THE BALANCE OF PAYMENTS IN TRANSITION TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

V.A.Nazarov

SUMMARY

This article states that one of the main universal problems which have attracted the attention of scientists in the 20th century was the one of sustainable economic development. The role of the balance of payments in transition to sustainable development is analyzed and the importance of creating innovation policy and national innovation system for securing sustainable and stable development is stressed.

**МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ ПЛАТЕЖНОГО БАЛАНСА В
ПРОЦЕССЕ ПЕРЕХОДА К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ**

В.А.Назаров

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что одной из главных задач, привлечших внимание ученых в 20-м веке, заключалась в изучении проблемы устойчивого развития экономики. Анализируется роль платежного баланса в процессе перехода к устойчивому развитию и показано, что в целях обеспечения устойчивого и стабильного развития большое значение приобретает создание инновационной политики и национальной инновационной системы.

Məqalə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "İqtisadi nəzəriyyə-2" kafedrasının 21 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 2)

Məqalə redaksiyaya 12 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

H Ü Q U Q Ş Ü N A S L I Q B Ö L M Ə S İ

UOT № 343.21

TALAMA CİNAYƏTİNİN NÖVÜ KİMİ QULDURLUQ CİNAYƏTİNİN İRAN İSLAM RESPUBLİKASI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CİNAYƏT MƏCƏLLƏLƏRİNƏ ƏSASƏN TÖVSİF MƏSƏLƏLƏRİ

M.H.Yousefi

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi 23
e-mail: elsun_axmedov@mail.ru

Açar sözlər: ictimai-təhlükəli əməl, cinayət əməli, obyekt, quldurluq

Keywords: socially dangerous act, criminal act, object, robbery

Ключевые слова: общественно-опасное деяние, уголовное деяние, объект, грабёж

Mülkiyyət münasibətləri həm qanunla, həm də şəriətlə mühafizə, müdafiə edilən mühüm ictimai münasibətlər kateqoriyasına daxildir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının əsas qanunu sayılan Konstitusiya, eləcə də Cinayət Məcəlləsi mülkiyyəti toxunulmaz elan edərək, kiminsə qanunsuz yolla, zorakı üsullarla əmlakından məhrum edilməsini istisna edir. Həmçinin şəriət özü də qeyd edir ki, xüsusi əmlak, əsl müsəlmana məxsus olan əmlaka dair mülkiyyət hüququ toxunulmazdır. Hər kimsə digər şəxsin əmlakına qəsd etmiş olarsa, o zaman o, günah işləmiş olar. Mülkiyyət əleyhinə törədilən ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə ən ağır cinayət əməllərindən biri quldurluq cinayətidir. Quldurluq cinayəti müasir dövürdə cinayət hüququnun aktual problemlərindən biridir. Quldurluq cinayəti özlüyündə tarix boyu mövcud olan, bəşəriyyətə təhlükə gətirən ictimai təhlükəli əməllərdən olmuşdur. İslam dininin müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimin əl-Maidə surəsinin 32-50-ci ayələrini şərh etdikdə görürük ki, quldurluq dini aspektdən də qınaq obyektinə çevrilmiş, onun insanlar üçün bir bəla olduğu bildirilmiş və ondan çəkinmək əmr olunmuşdur. Həmin əməlin qəsd etdiyi icimai münasibətlər mürəkkəb tərkibli olması ilə səciyyələnir. Çünki quldurluq cinayəti şəxsin təkcə mülkiyyətinə qəsd etmir, həm də onun səhhətinə və sağlamlığına, bəzi hallarda isə birbaşa həyatına qəsd etmiş olur. Bu baxımdan da hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, quldurluq cinayəti iki obyektlidir. Birinci obyekt vətəndaşın və ya insanın mülkiyyət münasibətlərini tənzimləyən ictimai münasibətlər, ikinci obyekt isə cinayətin yönəldiyi əmlakın sahibinin həyat və sağlamlığını mühafizə edən ictimai münasibətlərdir. Qeyd edilən cinayətin cinayət hüquqi tövsifi məsələlərinə gəlincə, Azərbaycan Respublikası və İran İslam Respublikasının cinayət qanunvericiliklərində fərqli məqamlar özünü biruzə verir. Bu baxımdan, bu ölkələrdən hər birinə xas olan qanunauyğunluqların müvafiq şəkildə ardıcılıqla təhlil edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 181.1-ci maddəsinə görə, quldurluq özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədi ilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı

M.H.Yousefi

və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqın kimi müəyyən edilir. Ümumiyyətlə, quldurluq iki obyektli cinayətdir. O, eyni zamanda həm mülkiyyət münasibətlərinə, həm də insan sağlamlığına qəsd edir. Göstərilən cinayətdə talanan əşyanın dəyəri həmin maddənin tövsifedici əlamətləri üçün əhəmiyyət kəsb etsə də, əməlin başlıca ictimai təhlükəliliyi onun talanan əmlakın dəyərində yox, talanmanın üsulunda özünü biruzə verir. Belə ki, talama insanın həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli hərəkətlərlə ifadə oluna bilər və ya belə təhlükəli hərəkətlərlə hədələmə ilə. Konkret sözlə ifadə etsək, quldurluq obyektiv cəhətdən özgənə ələ keçirmə məqsədi ilə hücumla məruz qalmış həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqında ifadə olunur. Cinayət Məcəlləsinin 181-ci maddəsinin dispozisiyasının məzmun strukturunda quldurluğunun aşağıdakı sistem elementləri müəyyən etmək zənnimizcə məqsədamüvafiqdir:

1. basqın;
2. özgə əmlakını ələ keçirmək məqsədi;
3. şəxs həyat və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olan zorakılıqla birləşdirilməsi;
4. belə zorakılığın tətbiq ediləcəyi hədə.

V.A.Vladimirovun və Y.İ.Lyapunovanın fikrincə, quldurluq cinayəti hər hansısa fiziki və ya psixoloji təzyiqli özündə əkis etdirən bir hərəkətli akt olmayıb, əksinə zərərçəkmiş şəxsə edilən basqının davam etdiyi müddətdə reallaşan və zərər çəkmiş şəxsin həyat və sağlamlığı üçün real təhlükə yaradan ictimai təhlükəli əməldir.

Hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıq dedikdə, zərərçəkmişin orqanizminə həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olan maddələr yeridilməsindən, zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır və ya yüngül zərər vurulmasından, həmçinin, belə zərər vurulmasa da, yetirilən anda zərərçəkmişin həyatı və ya sağlamlığı üçün real təhlükəni törədən zorakılıq hərəkətlərindən ibarət fiziki təsir göstərilməsi başa düşülməlidir. Tətbiq edilmiş zorakılığın ağırlıq dərəcəsi müəyyən edilərkən yalnız baş vermiş zərərli nəticə deyil, həm də zorakılıq hərəkətlərinin intensivliyi, davamlılığı, yetirilmə üsulu, cinayətin aləti və s. nəzərə alınmalıdır. Əmlakı ələ keçirmək üçün basqın zamanı zərərçəkmişin sağlamlığının pozulmasına səbəb olmayan, lakin tətbiq edilərkən onun həyat və sağlamlığı üçün real təhlükəni yaradan zorakılıqdan istifadə edildikdə də quldurluq kimi tövsif edilməlidir (məsələn, zərərçəkmişə boğmaqla onun müqavimətini qırma). Lakin soyğunçuluqda isə belə zorakılığın qısa müddətə pozulmasına və ya ümumi əmək qabiliyyətinin cüzi itirilməsinə səbəb olmayan, habelə həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükə törətəyən fiziki ağırlar yetirmə başa düşülməlidir. Quldur basqını zamanı həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi hücumla məruz qalmış şəxsə psixi təsir göstərilməsini ehtiva edir. Belə psixi təsir konkret olaraq öldürməklə, sağlamlığa zərər vurmaqla, döyməklə, işgəncə verməklə hədələmədə və s. ifadə oluna bilər. Hədə real, həqiqi və dərhal həyata keçirilə bilən olmalıdır. Bu, həm sözlərdə, həm də konkuyudent hərəkətlərdə ifadə olunur. Başlıca şərt ondan ibarətdir ki, zərərçəkmiş hədəni real hədə kimi qəbul etməli və təqsirkarın tələblərinin yerinə yetirilmədiyini təqdirdə onun reallaşacağına inanmalıdır. Hədənin real olub-olmamasını müəyyən edərkən basqın edilmənin yeri və vaxtı, cinayətkarların sayı, basqın edilərkən işlədilən alətlər və s. nəzərə alınmalıdır. Lakin onun ifadə formasının prinsiplial əhəmiyyəti yoxdur. Fiziki zor və təhlükə özgə əmlakının talanmasının üsulu kimi çıxış edir.

Quldur basqını zamanı istər fiziki zorakılıq, istərsə də psixi zorakılıq təkcə talanan

M.H.Yousefi

əmlakın mülkiyyətçisinə və ya başqa qanuni sahibinə qarşı deyil, istənilən şəxsə qarşı yönəli bilər. Müvafiq cinayəti nəzərdə tutan maddənin dispozisiyasında «hücumə məruz qalmış şəxs» ifadəsinin işlədilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir. Hətta əmlakın yanında təsadüfən olmuş şəxsə qarşı zorakılıq tətbiq etmədə, əgər təqsirkar həmin şəxsin əmlakın ələ keçiriləcəyinə müqavimət göstərəcəyini güman edərək əmlakı götürmək məqsədi ilə ona basqın edərsə, quldurluq kimi tövsif ediləcəkdir. Göründüyü kimi, təhlil etdiyimiz obyektiv cəhətin elementləri soyğunçuluq üçün səciyyəvi olmadığından, onların üzərində qalmayacağıq. Təqsirkar oğurluq formasında talamı başa çatdırdıqdan sonra tutulmaqdan qurtarmaq və ya gizlənmək məqsədilə zorakılıq hərəkətləri edərsə, onun əməli tövsifedici əlamətlə soyğunçuluq kimi tövsif olunmalıdır. Soyğunçuluq və quldurluğun subyektiv cəhətlərindəki oxşarlıq, hər iki cinayətin birbaşa qəsdlə törədilməsi təşkil edir. Eyni zamanda hər iki cinayətin subyektivi 14 yaşına çatmış fiziki anlaqlı şəxs ola bilər. Cinayət Məcəlləsinin soyğunçuluq cinayətini nəzərdə tutan 180.2-ci maddəsində 5 tövsifedici əlamət nəzərdə tutulmuşdur:

1. eyni əməllərin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi;
2. təkrar törədilməsi;
3. yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanma yerlərinə qanunsuz olaraq girməklə törədilməsi;
4. insanların həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etməklə törədilməsi;
5. zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi.

Göründüyü kimi, quldurluğun obyektiv cəhətinin elementləri daha təhlükəli xarakteri kəsb edir. Basqın dedikdə, təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsə qarşı yönəldiyi və ya zor tətbiq edilməsi hədəsi ilə müşayiət edilən qəflətən törədilən fəal hərəkətlər başa düşülür. Professor F.Səməndərovun fikrincə, basqın o halda quldurluğun tərkibini yaradır ki, hücumə məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və yaxud belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olsun və vahid məqsədə - özge əmlakını ələ keçirməyə yönəlsin.

Quldurluq cinayətinin ictimai təhlükəliliyini nəzərə alıb onu hüquq ədəbiyyatında kəsik tərkibli cinayətlər kimi xarakterizə edirlər. Belə ki, müvafiq cinayət özgənin əmlakını talamaq məqsədilə, həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli zorakılıqla, yaxud da belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə edilmiş basqın anından bitmiş sayılır.

Göstərilən cinayət əməlinin ictimai təhlükəliliyini və ağırlıq dərəcəsini nəzərə alıb qanunverici müvafiq əməl törədən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün yaş həddini 14 yaş kimi müəyyən etmişdir. Beləliklə, quldurluq cinayətinin subyektivi qismində istənilən 14 yaşına çatmış, anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Həmin əməl təqsirin həm bilavasitə, həm də dolaylı qəsd növü ilə törədilir.

İran İslam Respublikasının İslami Cəza Qanununda quldurluq cinayətinə leqal anlayış verilməsə də, həmin cinayət tərkibi oğurluq cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, həmin məcəllənin 651-ci maddəsi oğurluq cinayətinin bir neçə formada tövsif məsələsini vermişdir. Lakin təəssüflər olsun ki, quldurluq cinayətinə konkret anlayış verilməmiş və həmin cinayətin konkret cinayətin statusu müəyyən edilməmişdir. Bu baxımdan, oğurluq cinayətinin aşağıdakı təzahür formaları göstərilmişdir:

- oğurluq edilərkən hədələmə və incitmə;
- incitmə ilə nəticələnən oğurluq;

M.H.Yousefi

- hədələmə ilə nəticələnən oğurluq;
- öldürmə ilə nəticələnən oğurluq;

Hədələmə və ya incitmə, oğurluqdan öncə və oğurluq edərkən olarsa bu hal İslami Cəza Qanununun 651-ci maddəsinin 5-ci bəndində qeyd olan: “oğurluq edilərkən kimisə incitmiş və ya hədələmiş olsalar” cümləsi ilə əhatə olunur. Buna görə də, evdən oğurluq etmiş şəxslər evdən çıxmağa çalışdıqları vaxt ev sakini evinə qayıtmış olarsa və ona qarşı hər hansısa bir zor, fiziki zor tətbiq edilərsə bu quldurluq cinayəti kimi, İslami Cəza Qanununun dili ilə demiş olsaq isə oğurluq zamanı hədələmə və ya incitmə elementini özündə ehtiva etmir. İran İslam Respublikasında Məhkəmə Hakimiyyətinin Hüquqi İdarəsi bir fərziyyədə belə bildirmişdir: “incitmə oğurluq edərkən və oğurluğu asanlaşdırma və oğrunun oğurluqda uğurlu olması üçün olmalıdır.” Hüquqşünasların bəzilərinin fikrincə hədələmə və ya incitmə oğurluğu asanlaşdırmağa və onu uğurlu etməyə edilməlidir. İran İslam Respublikasının İslami Cəza Qanununda quldurluq cinayətinə əsasən kəskinləşdirilmiş keyfiyyətlərə malik oğurluq kimi xarakterizə edilməsi qəbul edilmişdir. Hüquqşünasların bəzilərinin fikrincə, kimsə hədələmə ilə kimdənsə hansısa malı oğurlayan kimi kəskinləşdirilmiş keyfiyyətlərlə oğurluq sübut olunmuş olur, baxmayaraq ki, cinayət olunmuş şəxs görməz və ya eşitməz olduğuna görə oğrunun və yaxud oğruların işlətdiyi sözləri və etdiyi hərəkətlərini bilməmiş olsun. Oğurluğun kəskinləşdirilmiş oğurluq olmasının (quldurluq olması) sübut olunması üçün hökmən malın sahibinə zor və ya hədənin tətbiq olunmuş olması vacib deyil, əksinə, bunun sübut edilməsinə oğurluq edilərkən kimsəyə qarşı, istər malın sahibinə və istərsə də üçüncü şəxsə o cümlədən mala nəzarət edənə və ya tapşırılana, zor və ya hədənin tətbiq edildiyi yetər.

İncitmə ilə nəticələnən oğurluqla bağlı İran İslam Respublikasının Ali Məhkəməsinin Beşinci Şöbəsi 1057 nömrəli 27.07.1938-ci il tarixli qətnaməsində bu zəmində vurğulayır: “evin sakini oğurluq olunarkən oyanarsa və oğrunu yaxalamaq istəyərsə və oğru onu yaralayarsa bu fakt incitmə ilə oğurluq və ya incitmə ilə oğurluğa başlamaq hesab edilmir. Belə ki, hələ başlanmaqda olan oğurluq faktı ev sakininin oyanması ilə bitmiş və zərər vurma oğurluq cinayəti törədilməmiş baş vermişdir. Bu zaman Ümumi Cəza Qanununun 229-cu maddəsinə və yaralamanın edilməsinə aid müvafiq maddəyə əsasən həmin oğru oğurluğa cəhdə və qəsdən sağlamlığa vurulmuş zərərə görə məsuliyyət daşıyacaqdır. Müvafiq maddənin qeyd hissəsinə görə oğurluğun sair növləri kimi incitmə ilə nəticələnən oğurluq da oğurluğun maddi elementi tamamilə baş vermiş və malın mülkiyyətçinin mülkiyyətinin sahəsindən çıxarılmış olduğu vaxt sübut olunur və buna görə də incitmə ilə nəticələnən oğurluğu edən oğurluğun bitməsindən öncə yaxalanarsa və oğurluq başa çatmamış olsa, edilmiş bu hərəkət incitmə ilə nəticələnən oğurluğa başlama hesab edilə bilməz. Yəni, bir sözlə demiş olsaq, quldurluq cinayətinin və ya hazırkı İslami Cəza Qanununda qeyd edildiyi kimi incitmə və ya hədələmə ilə oğurluq etmək üçün həmin incitmə və ya hədələmə adlandırılan hərəkətlər bilavasitə talama cinayətinin predmetini təşkil edəcək əmlakın əldə edilməsi, talanması məqsədilə edilməlidir.

Həmin maddənin ikinci qeyd hissəsində cinayətdən zərərçəkən kimi təkə oğurlanan əmlakın sahibi deyil, həmçinin malın yiyəsi, yaxud ailəsinin üzvləri, malın mühafizəsini təşkil edən bu və ya digər üçüncü şəxslər, qonaqlarının incidilməsi və s. Hədələmə ilə oğurluq konkret olaraq İslami Cəza Qanununda tənzim edilməsə də, həmin qanunun 652-ci maddəsində onun açmasını verən bəzi mühüm müddəalar mövcuddur. Be-

M.H.Yousefi

lə ki, hüquqşünasların bəzilərinin fikrinə görə bu maddədə qanunvericinin «hədələmə» sözünü vurğulamadığına baxmayaraq, oğurluqla birgə hədələməni də bu maddənin qaydalarına şamil olunmuş hesab edilməlidir, belə ki, hədələmə bir növ psixi incitmə hesab olunmaqla İslami Cəza Qanununun 652-ci maddəsi onu da özündə ehtiva edir.

Buna baxmayaraq, elə maddələr, demək olar ki, kazual xarakterli maddələr mövcuddur ki, onlar özündə bilavasitə quldurluq cinayətini ehtiva edirlər. Lakin quldurluq cinayəti tam şəkildə deyil, sadəcə onun törədilməsinin üsullarından biri kimi qeyd edilir. Məsələn, silahlı oğurluğun elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

- silahdan yararlanaraq oğurluq etmək;
- yollarda oğurluq;
- əhalinin təhlükəsizliyini pozaraq oğurluq etmək;
- əhali arasında vahimə yaradaraq oğurluq etmək.

Son iki element vacib hallar sayılır və silahlı oğurluğu şərtləndirir. Tədqiqatçıların bəzisi belə fikirdədirlər ki, şəhərin iç yolları və şəhərdən qıraq yollar arasında fərq yoxdur, baxmayaraq ki, onların çoxu küçələr və şəhərlər arası yollardır. Lakin İslami Cəza Qanununun 185-ci maddəsində «əhalinin təhlükəsizliyi» cümləsinin qeyd olunmasına istinadən belə nəticəyə gəlinir ki, cinayət şəhərlərin içində baş verərsə də və əhalinin təhlükəsizliyi pozularsa, cinayət yenə də baş vermiş sayılır.

İran İslam Respublikasında oğurluq cinayətinin quldurluq kimi təsvif edilən bir növü də silahdan və silah qismində istifadə edilən alətlərin tətbiqi ilə yolkəsənlikdir. Yolkəsənliyə cinayət tərkibi kimi müstəqil yanaşdıqda onun Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 181-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş quldurluq cinayəti ilə bir növ üst-üstə düşməsi müşahidə olunur. Sadəcə olaraq obyektiv cəhətin bəzi ünsürləri bir-birindən fərqlənir.

Göründüyü kimi, şərh etdiyimiz İran İslam Respublikasının İslami Cəza Qanununun və İİR-nin Ali Məhkəməsinin sənədlərində və şərhlərində quldurluq ifadə nəzərdə tutulmasa da, oğurluq cinayətinin yəni insan və vətəndaşın, habelə hüquqi şəxslərin əmlakına qəsd edən əməlin təzahür olduğu müxtəlif formalar təsvir edilmişdir. Yəni, oğurluq cinayətinin obyektiv cəhətinin müxtəlif xüsusətləri işıqlandırılmış, lakin vahid quldurluq konsepsiyası işlənməmişdir. Yolkəsənlik cinayətinin maddi elementin baş tutması şərtləri bunlardır:

- şəxslərin malı və ya mallarının yolkəsən və ya yolkəsənlər tərəfindən oğurlanması.
- Silahdan yaralanmadan yollarda və küçələrdə yolkəsənliyin edilməsi.

Yolkəsənliyin anlamı: qeyd olanlara əsasən, yolkəsənlik budur: «müsaafirələrin və keçicilərin əmlakını qəfildən, güc və hədə ilə yollarda və küçələrdə ələ keçirmək». Burada yollar dedikdə piyadaların və ya avtomobillərin keçdiyi yollardır. Küçələr isə fərdi yolların ayrıldığı daha böyük yollar o cümlədən prospektlər və avtobandlardır. Əslində şəhərlərdən və kəndlərdən kənar yollar yolkəsənlik cinayətinin predmetidir. Eyni zamanda, kəndlərin arasından və mal-qaranın keçdiyi dağların arasında olan keçid və gəliş-gediş yolları da qeyd olan cinayətə şamildir. Respublikanın Ali Məhkəməsinin İkinci Şöbəsinin 1501 nömrəli 18.08.1948-ci il tarixli qətnaməsinə əsasən, qəbilələr, tayfalar və elatların içində edilən oğurluğu yollarda və küçələrdə edilən oğurluq kimi tanımaq olmaz. Bu cinayətin baş tutması üçün, onu edən ediləcək əməlin qanunsuz olduğuna məlumatlı olması və ümumi qərəzli olmasından savayı xas qərəzliliyə və ya başqasının malını oğurlamaq niyyəti də olmalıdır. Lakin, həmin cinayətdə maddi və mənəvi elementlərin arasında qəti əlaqə mövcud olduğuna görə onu edənin cinayətkar niyyəti ol-

M.H.Yousefi

duğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur və cinayətin baş verməsi ilə cinayətkar niyyətin olması bəlli və yəqindir.

İslami Cəza Qanununun 653-cü maddəsinin icrasında hər bə gəlici olmayan yol kəsənin cəzası 3 ildən 15 ilədək həbs və 74-dək şallağın vurulmasıdır. Göründüyü kimi quldurluq cinayəti İİR-nın İslami Cəza Qanununda ağır və xüsusilə ağır cinayət kimi tövsif edilir və azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı həm də əlavə cəza kimi cismani cəzalar tətbiq edilir.

Beləliklə, cinayət əməlləri içərisində iqtisadi sahədə olan cinayətlər olduqca vacib ictimai münasibətlərdir. Roma hüququna əsasən iqtisadi münasibətlər və onlardan irəli gələn mülkiyyət münasibətləri istənilən növ ictimai münasibətlərdən öndə durur və digər ictimai münasibətlərin bazisini təşkil edir. Hazırda bütün kateqoriyalardan olan cinayətlərlə mübarizə işi dövlətin daxili funksiyasının əsas tərkib hissələrindən birinə çevrilmişdir. Cinayətkarlıqla müvəffəqiyyətli mübarizə ölkənin ümumi inkişafını təmin edən amillərdən biridir. Xüsusilə də iqtisadi fəaliyyət və ictimai təhlükəsizlik sahəsində törədilən cinayətlər cəmiyyətin sosial-iqtisadi münasibətlər sferasında normal inkişafına mane olur, sərbəst bazar iqtisadiyyatının tərəqqisinə mənfi təsir göstərir. Ciddi və barışmaz mübarizə tələb edən əməllər içərisində iqtisadi sahədə olan cinayətlər mühüm yer tutur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2012
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2012
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası / Prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2009, 1012 s.
4. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenum Qərarlarının toplusu. Bakı, Qanun, 2009, 567 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2012
6. Doktor Məhəmməd Saleh. Mal və mülkiyyət əleyhinə həyata keçirilmiş cinayətin hüququna dair əsər. Tehran: Tehran Universitetinin nəşriyyatı, 1388, 234 s.
7. Doktor Məhəmməd Əli Ərdəbili. Ümumi cəza qanunları. Tehran, Şəhid Behşeddin, 1390, 490 s.
8. Doctor İlham. Hər bə Gəlmə Cinayətinin Tədqiqi, Tehran, 385 s.
9. Doctor Həbibzadə. Xüsusi Cəza üzrə Hüquq (Mülkiyyətə Qarşı Cinayətlər). Tehran, 401 s.
10. Hairı Bağşah A. Ümumi cinayət məəcəlləsinin izahı. Tehran, Tehran Universitetinin nəşriyyatı, 1985, 240 s.
11. İmanlı M.N. Mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlər. Bakı, "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2007, 380 s.
12. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Dərslik. Bakı, "Digesta" nəşriyyatı, 2003, 367 s.

**ON CLASSIFICATION OF ROBBERY AS A FORM OF PLUNDERING
IN CRIMINAL CODES OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN
AND THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

M.H.Yousefi

SUMMARY

Some issues of classification and legal regulation of crimes against property in new Criminal Code of the Republic of Azerbaijan are considered in this paper. The author claims that there are five forms of theft depending on the way the property was seized: larceny, plunder, robbery, swindle, misappropriation and embezzlement. New Criminal Code makes no provision for such a form of theft (included in the previous legislation) as a theft committed by a public officer abusing his/her official status.

**ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ РАЗБОЙНИЧЕСТВА КАК ВИДА ГРАБЕЖА
В УГОЛОВНЫХ КОДЕКСАХ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН И
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

M.X.Yusefi

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются некоторые дискуссионные вопросы классификации, а также законодательной регламентации преступлений против собственности в УК Азербайджанской Республики. По мнению автора, в зависимости от способа завладения имуществом выделяются пять форм хищения: хищение путем кражи, грабежа, разбоя, мошенничества, присвоение и растрата. Новый УК не предусматривает такую форму хищения (известную прежнему законодательству), как хищение должностным лицом путем злоупотребления своим служебным положением.

Məqalə Bakı Dövlət Universitetinin "Cinayət hüququ və kriminologiya" kafedrasının 18 may 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 10)

Məqalə redaksiyaya 17 sentyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 347.44

СОГЛАШЕНИЯ О РАЗДЕЛЕ ПРОДУКЦИИ КАК ОСОБЫЙ ВИД ИНВЕСТИЦИОННЫХ ДОГОВОРОВ

А.И.Аббаслы

Бакинский Государственный Университет
Баку, ул.Академика З.Халилова 23
e-mail: ayselabbasli@yahoo.com

Açar sözlər: investisiya müqaviləsi, təbii ehtiyatlardan istifadə üzrə müqavilə, hasilatın pay bölgüsü haqqında saziş

Keywords: investment contract, subsoil use contract, production sharing agreement

Ключевые слова: инвестиционное соглашение, договор на недропользование, соглашение о разделе продукции

В коммерческом обороте «одностороннее, двустороннее или многостороннее выражение воли, направленное на установление, изменение или прекращение гражданских правоотношений», признается сделкой (4, с.324). По своей сути, иностранная инвестиция является разновидностью сделки, которая устанавливает определенные права и обязанности ее участников в процессе вложения денежных и иных средств. Большинство инвестиционных сделок заключается в письменной договорной форме и имеет свои особенности и разновидности.

Что же понимается под международным инвестиционным соглашением? Большинство авторов считают, что это – договор, заключаемый между государством-носителем публичной власти и частным иностранным лицом на определенный срок по поводу капиталовложений на территории данного государства. В соответствии с этим соглашением, государство предоставляет инвестору на возмездной и срочной основе исключительное право на осуществление видов деятельности, предоставление которого находится в компетенции государства, и пользование объектами, находящимся в государственной собственности, а инвестор обязуется осуществлять инвестиционную деятельность за свой счет и на свой риск (9, с.20; 7, с.42). Как видим, международные инвестиционные сделки предполагают участие суверенного государства, которое может выступать непосредственно стороной по сделке, принимая инвестиции по заключенному с иностранным инвестором контрактом. Кроме того, государство может выступать гарантом стабильности установленного благоприятного инвестиционного режима, являющегося обязательным условием для долгосрочного инвестирования. Следовательно, международные инвестиционные сделки подвержены суверенным рискам, как пишет Д.К.Лабин, то есть, связанным с поведением государства-реципиента (8, с.139-140).

Долгосрочная инвестиционная стратегия предполагает большой временной разрыв между осуществлением капиталовложений и извлечением прибыли, в течении которого в принимающем государстве может измениться инвестиционный климат, что повышает суверенные риски. Это отличает инвестиционные сделки от

других коммерческих сделок и требует специального правового регулирования. Другая особенность инвестиционных сделок связана с их предметом. Как правило, они заключаются в капиталоемких секторах экономики: производственный сектор, сектор услуг, добыча природных ископаемых и другие. Следует также отметить, что иностранное государство не может быть стороной инвестиционного соглашения, в противном случае это соглашение превратится в международный договор.

Существуют различные формы инвестиционных контрактов или соглашений. Особый интерес представляют инвестиционные договора на недропользование и их разновидности, поскольку основная масса инвестиционных контрактов Азербайджанской Республики (далее по тексту – АР) заключена именно в этой сфере.

Для начала отметим, что договор (или контракт) на недропользование представляет собой соглашение сторон об осуществлении определенного вида пользования недрами (14, с.351-352). Основания и порядок его заключения, изменения, прекращения и расторжения регламентируются специальным законодательством и ему присущи все признаки инвестиционного контракта. Разновидностью договора на недропользование, наряду с лицензионным соглашением, концессионным соглашением, соглашением о совместной деятельности, соглашением о выполнении услуг, является соглашение о разделе продукции (далее по тексту – СРП) или Production Sharing Agreement. В соответствии с международно-правовой практикой прямыми инвестициями являются также иностранные инвестиции, осуществляемые на основе СРП, которые предполагают длительную совместную деятельность и совместное участие сторон в договоре, в прибылях или убытках как результат совместной деятельности. Данные соглашения пришли на смену концессионному соглашению в топливно-энергетическом секторе. Хотя концепция, заложенная в СРП при нефтедобыче, использовалась еще в начале 50-х годов прошлого века в Боливии, сами контракты Production Sharing являются относительно новым правовым инструментом, регулирующим взаимоотношения между государством пребывания и международными нефтяными компаниями. СРП при нефтедобыче в их нынешнем виде впервые появились в Индонезии в 1960-х гг. XX в. Основной закон Индонезии в 1945 г. закрепил, что «земля, водные ресурсы и недра принадлежат государству и должны использоваться на благо народа». В 1968 г. правительство Индонезии учредило государственную нефтегазовую компанию Pertamina (с сентября 2003 г. – PT PERTAMINA (PERSERO)), которая представляла интересы государства в СРП с иностранными нефтяными концернами. В дальнейшем СРП стали использовать и другие страны, обладающие нефтяными ресурсами (8, с.159-160; 10, с.269-270).

Как видим, такие соглашения характерны для стран, где государство сохраняет право собственности на подземные ресурсы. При заключении СРП иностранный инвестор получает право собственности лишь на ту часть добытых ресурсов, которая получена им в результате раздела собственности (12, с.77).

СРП имеют свои особенности. Так, от лица государства стороной в СРП с иностранным инвестором обычно выступает государственная компания, которая осуществляет контроль над минеральными ресурсами государства. Иностранным корпорациям предоставляются потенциальные нефте- и газоносные участки государственной территории с тем, чтобы они за свой счет осуществляли в соответ-

ствии с положениями соглашения геологическую разведку месторождений. Все коммерческие риски, связанные с поиском запасов минеральных ресурсов, ложатся на иностранного инвестора (подрядчик), который получает право разрабатывать месторождение. Другими словами, инвестор выступает и кредитором, и страхователем государства. Право собственности на разведанные запасы минерального сырья возникает у государственной компании. Весь объем добычи делится между сторонами соглашения в процентном соотношении, установленном положениями соглашения. При этом часть добытых минеральных ресурсов поступает в распоряжение подрядчика в порядке возмещения его расходов на поиски, разведку и разработку месторождения. Эта часть обычно называется компенсационной (cost oil). Оставшаяся после возмещения расходов часть добытых ресурсов (прибыльная нефть – profit oil) распределяется между сторонами в соответствии с соглашением (8, с.161; 12, с.78).

Следует отметить, что подрядчик приобретает права на свою долю нефти только после того, как нефтедобыча достигнет экспортных объемов или взаимно согласованных объемов поставки. Например, в СРП при нефтедобыче, заключенном в 1980 г. между Индонезией (в лице Pertamina) и международной нефтяной компанией и провозглашающем право собственности Индонезии на все полезные ископаемые «в пределах установленной законом территории нефтеразведки и добычи», содержится следующее положение: «Право на долю неочищенной нефти (для подрядчика) ... наряду с долей неочищенной нефти на экспорт и реализацию с целью покрытия операционных издержек, должно переходить (подрядчику) на стадии достижения экспортных объемов при нефтедобыче...» (11, с.274).

Следующая особенность СРП заключается в том, что, хотя каждая сторона свободно распоряжается своей долей продукции, иногда подрядчик по условиям соглашения обязан продавать государственную долю нефти и отчитываться перед государством за полученную при этом выручку. Прибыль инвестора подлежит налогообложению. Особенностью СРП, отличающей их от других видов инвестиционных контрактов, является также то, что оборудование и установки являются собственностью государства пребывания либо с самого начала, либо по мере амортизации (11, с.270).

СРП определяет условия пользования участком недр, части добытого минерального сырья, порядок раздела между государством и инвестором добытого минерального сырья, порядок передачи государству принадлежащей ему по условиям соглашения части минерального сырья, порядок взимания налога на прибыль и платежей за право на пользование недрами.

Что касается законодательного регулирования заключения СРП, отметим, что мировой практике известны различные способы. Заключение таких соглашений регулируется либо специальным законодательством (Россия, Казахстан), либо законодательным органом утверждаются модельные контракты, являющиеся частью законодательства (Великобритания), либо парламент утверждает сам контракт, который получает статус законодательного акта (Норвегия, Азербайджан).

Как мы уже отметили вопрос о СРП имеет первостепенное значение для нашего государства, поскольку основная масса соглашений в сфере недропользования заключена с иностранными инвесторами именно в этой форме. Тем не менее, несмотря на такое значение СРП, в Азербайджане нет специального закона о СРП.

Все вопросы, связанные с его заключением, изменением, исполнением и расторжением, регулируются гражданским, налоговым, законодательством, а также Законом Азербайджанской Республики «О недрах» от 13 февраля 1998 г. (далее по тексту – Закон о недрах) и другими нормативно-правовыми актами.

В соответствии со ст.13 Закона о недрах (6), предоставление недр в пользование оформляется специальным разрешением в виде лицензии. Право недропользования предоставляется двумя способами: путем проведения конкурсов, аукционов и путем проведения прямых переговоров. Сторонами контракта в данном случае выступают недропользователь и компетентный государственный орган. Отсюда возникает вопрос о моменте возникновения у инвестора права пользования предоставленным ему участком недр. Следует ли считать моментом возникновения у инвестора этого права момент заключения договора или момент выдачи лицензии?

В мировой практике существуют две системы, устанавливающие соотношение лицензии и СРП: «лицензия – часть договора» и «договор – часть лицензии». В первом случае права у инвестора возникают при заключении договора, а лицензия выступает в качестве документа, удостоверяющего его права, и выдается автоматически после заключения договора. Во втором – права пользования возникают в момент выдачи лицензии, которая, будучи основным документом, полностью регламентирует отношения по недропользованию. В данном случае договор играет роль приложения по отношению к лицензии. Таким образом, как пишет В.В.Силкин, в первом случае применяется гражданско-правовой метод равноправия сторон, а во втором – административно-правовой метод власти и подчинения (15, с.145).

Как вытекает из ст.8 Закона о недрах, права и обязанности пользователя недр возникают с момента получения в порядке, установленном соответствующим органом исполнительной власти, лицензии или согласия на пользование недрами. Кроме того, п.3 ст.13 данного закона определяет лицензию как «документ, удостоверяющий право ее владельца на проведение работ по геологическому изучению недр, разработки месторождений полезных ископаемых, запасы которых утверждены в установленном порядке, право использования отходов горнодобывающего и связанных с ним перерабатывающих производств, использования недр в целях, не связанных с добычей полезных ископаемых, образования особо охраняемых геологических объектов, сбора минералогических, палеонтологических и других геологических коллекционных материалов, ведения археологических раскопок».

Как справедливо отмечает И.З.Фархутдинов, важное значение при осуществлении СРП имеет адекватное определение состава и размеров всех возможных видов налогов и платежей инвестора (17, с.230). В соответствии с Налоговым кодексом АР, Таможенным кодексом АР, Законом о недрах (ст.39) и другими нормативно-правовыми актами при выполнении соглашения по традиционной системе налогообложения иностранный инвестор уплачивает следующие платежи и налоги: налог на прибыль, платежи за пользование недрами, государственный сбор (плата) за выдачу лицензий, роялти, промысловый налог (взимается за добычу полезных ископаемых), отчисления на воспроизводство минерально-сырьевой базы, платежи за пользование акваторией и участками морского

дна, акциз, земельный налог, таможенные сборы, налог на добавленную стоимость, плату за негативное воздействие на окружающую среду. Нередко взимание всех налогов и платежей заменяется соответствующим разделом продукции на условиях СРП.

Рассмотрим порядок раздела продукции на примере «Контракта века», заключенного Государственной нефтяной компанией АР (далее по тексту – ГНКАР) и западным нефтяным консорциумом о совместной разработке месторождений «Чираг» и «Азери», а также глубоководной части месторождения «Гюнешли». Данное соглашение, хотя и не является первым СРП, заключенным ГНКАР, является первым по значимости СРП, с которого начинается Новая нефтяная стратегия страны. Всего же ГНКАР подписала около 30 СРП.

В соответствии с контрактом, 80 процентов инвестиций, необходимых для разработки месторождений, вкладываются со стороны консорциума. Азербайджан оставляет за собой право контроля и управления эксплуатацией месторождений и получает прибыль по трем источникам: прибыль, получаемую по праву собственника на природные ресурсы; прибыль, связанную с участием в инвестиционных вложениях в разработку месторождений; налоговые отчисления в бюджет республики в размере одной четвертой части прибыли консорциума. Все это обеспечивает получение АР 80 процентов прибыльной нефти. Попутный газ, добываемый с нефтью, также составляет собственность АР. Доли участия каждой из компаний определены в контракте следующим образом: ГНКАР – 20%, «Амоко» – 17,01%, «Би-Пи» – 17,127%, «Дем Норске» – 1,68%, «Лукойл» – 10%, «Макдермот» – 2,45%, «Пеннзойл» – 9,82%, «Рэмко» – 2,08%, «Статойл» – 8,563%, «Тюркийе петроллери» – 1,75%, «Юнокал» – 9,52%. Документ вступил в силу после ратификации его парламентом АР и утверждения советами директоров каждой компании (16).

Говоря о порядке заключения СРП, отметим, что из смысла ст.13 Закона о недрах вытекает, что данное соглашение заключается государством с победителем конкурса или аукциона. Однако в законе не указывается срок, в течении которого стороны должны подписать соглашение, не указываются также случаи, когда соглашение может быть заключено без проведения конкурсов или аукционов. Подразумевается, что эти вопросы, а также вопрос о разрешении споров остаются на усмотрение сторон.

Важное значение имеет определение правовой природы СРП как разновидности инвестиционного соглашения. Как пишет Т.В.Щадрина, неоднозначность в определении правовой природы такого соглашения связана с неопределенностью правового положения государства как стороны инвестиционного соглашения (18, с.80).

Некоторые авторы отождествляют СРП с гражданско-правовыми договорами. По мнению Н.Н.Вознесенской, государство вступает в гражданско-правовые отношения как равноправный партнер субъектов частного права, не проявляя при этом своих властных полномочий (2, с.55).

Французское право выделяет договоры с участием государства в отдельный подвид – административные договоры, порядок заключения и исполнения которых закрепляется в соответствующем национальном законодательстве, нормы которого признают право государственной стороны в одностороннем порядке выйти из дого-

ворных отношений в случае предусмотренных обстоятельств необходимости обеспечения публичных интересов. Английское право, различающее контракты частные и публичные, также исходит из того, что все, кто решил вступить в соглашение с государственным органом власти, идут на определенный риск, поскольку исполнение соглашения сторонами может стать частично или полностью невозможным вследствие изменения законодательства или действия государственной стороны в порядке осуществления законной власти (19, с.89). Аналогичное право признает за государством и правовая доктрина США.

С таким подходом не соглашались Т.В.Щадрина, В.П.Мозолин, Н.Г.Доронина и другие ученые. Они считают, что инвестиционное соглашение, в том числе и СРП, отличается от гражданско-правового договора по содержанию и остается за пределами сферы регулирования гражданско-правовых договоров. Эти авторы приравнивают инвестиционные соглашения к законодательному акту. Так, по мнению В.П.Мозолина, инвестиционное соглашение – это административно-правовой акт, который ничем не отличается от других документов, издаваемых государственными органами по поводу осуществления иностранных инвестиций (18, с.81; 13, с.100; 5, с.48).

Наиболее точный ответ на вопрос о правовой природе СРП дает Н.Н.Вознесенская, которая считает, что при заключении соглашения с иностранным инвестором государство-реципиент выступает и как орган властвования и как субъект частного права. Выдавая разрешение иностранному инвестору, государство в лице своих органов совершает административный акт. Заключая на основе этого акта инвестиционное соглашение, оно уже выступает как субъект частного права, являясь стороной гражданско-правовых отношений (3, с.85).

ГК АР в качестве отдельного вида гражданско-правовых договоров выделяет публичный договор, который заключается коммерческими организациями. В соответствии со ст. 400.2 предметом данного договора является продажа товаров, выполнение работ или оказание услуг (4, с.236). При этом ГК не различает по субъектному составу стороны публичного договора, т.е. не обязательно одной из сторон договора должна быть государственная компания или орган государственной власти.

Таким образом, инвестиционное соглашение иностранного инвестора с государством в лице его органов, в том числе и СРП, обладает специфической природой, совмещающей черты публично-правового акта и гражданско-правового договора. Стороны, вступающие в государственный контракт, преследуют различные цели: государственная сторона действует в публичных целях, а частная сторона стремится извлечь прибыль. Кроме того, стороны государственного контракта не всегда имеют равный объем полномочий на заключение и исполнение договора – частная сторона, действуя на свой страх и риск, обладает полным объемом полномочий, в то время как государственная сторона ограничена в предусмотренных законом случаях в самостоятельных действиях и не вправе вступать в сделку без одобрения соответствующих государственных органов. В случае неисполнения или ненадлежащего исполнения обязательств по государственному контракту государственная сторона может быть освобождена от ответственности, если ее действия, приведшие к таким последствиям, были вызваны необходимостью обеспечения публичных интересов (8, с.169).

По нашему мнению, правоотношение, возникающее по СРП, является международным частно-правовым отношением, поскольку представляет собой гражданско-правовое отношение, осложненное иностранным элементом в лице иностранного инвестора.

На основе проведенного анализа можно прийти к выводу о том, что принятие специального закона, который регулировал бы все вопросы, связанные с заключением, исполнением, изменением, расторжением СРП, является для АР объективной необходимостью. В ряде стран СНГ такие законы уже приняты. Основной поток иностранных инвестиций в нашей стране направлен именно в нефтяной сектор, а основной договорной формой инвестирования являются СРП. Поэтому принятие закона о СРП, устанавливающего права и обязанности сторон, порядок раздела продукции, порядок налогообложения, разрешения споров и т.д., является важным. Сегодня в стране очень слабая законодательная база в этой области, и заключение СРП регулируется общегражданским законодательством и на основе взаимного согласия сторон. С принятием же специального закона инвестиционный климат может стать еще более благоприятным не только для привлечения инвестиций в нефтяной сектор, но и в другие отрасли азербайджанской экономики. Кроме того, улучшение инвестиционного законодательства, а в частности законодательства о СРП, служит интересам нашего государства, поскольку, как известно, инвестиционные соглашения заключаются на основе права принимающего государства.

Литература

1. Болюх А.Я., Шахов А.О., Силкин В.В. Правовой режим иностранных инвестиций в России. М.: МГИМО, 2006. – 264 с.
2. Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции и смешанные предприятия в странах Африки. М.: Наука. 1975 г. – 112 с.
3. Вознесенская Н.Н. Совместные предприятия как форма международного экономического сотрудничества. М.: Наука, 1989. – 255 с.
4. Гражданский Кодекс Азербайджанской Республики. Баку: Юридическая литература. 2010 г. – 746 с.
5. Доронина Н.Г. К вопросу о правовой природе концессионных соглашений // Право и экономика. 1997, №1, с.50-61
6. Закон Азербайджанской Республики «О недрах» от 13.02.1998. Сборник законодательства Азербайджанской Республики. Баку: Издательство Президента Азербайджанской Республики, 1998 г., № 4, с.224
7. Кулагин М.И. Правовая природа инвестиционных соглашений, заключенных развивающимися странами // Политические и правовые системы стран Азии, Африки и Латинской Америки. Сб. научных трудов. М., 1983. – 169 с. С.40-53
8. Лабин Д.К. Международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций. М.: Волтерс Клувер, 2008. – 336 с.
9. Лисица В.Н. Международные инвестиционные соглашения. Новосибирск, 2004. – 266 с.
10. Мауленов К.С. Правовое регулирование иностранных инвестиций в Республике Казахстан. Алматы: Гылым, 1998 г. – 328 с.

11. Мауленов К.С. Проблемы государственного управления в сфере иностранных инвестиций в государствах СНГ и других странах // Казахстан: серия общественных наук. 2000, № 2, с.91-100
12. Махлина М.И. Соглашения о разделе продукции с иностранными инвесторами / Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. М.: ИГПАН, 1995 г. – 211 с. С.76- 85
13. Мозолин В.П. Право США и экспансия американских корпораций. М.: Издательство Московского Университета. 1974 г. – 285 с.
14. Мороз С.П. Инвестиционное право. Алматы: КазГЮУ, 2006. – 431с.
15. Силкин В.В. Прямые иностранные инвестиции в России: правовые формы привлечения и защиты. М.: Юрист, 2003 г. – 251 с.
16. Указ Президента Азербайджанской Республики «Об итогах переговоров с консорциумом зарубежных нефтяных компаний о совместной эксплуатации нефтяных месторождений в азербайджанском секторе Каспия» от 14 сентября 1994 г. Газета «Бакинский рабочий», Баку, 23 сентября 1994 г., № 56
17. Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
18. Щадрина Т.В. Правовое регулирование отношений с участием иностранных инвесторов. Оренбург, 2002 г. – 147 с.
19. Sornarajah M. The International Law of Foreign Investment. Cambridge University press, 2004. – 525 p.

HASILATIN PAY BÖLGÜSÜ HAQQINDA SAZIŞLƏR İNVESTİSİYA SAZIŞLƏRİNİN XÜSUSİ NÖVÜ KİMİ

A.İ.Abbash

XÜLASƏ

Məqalədə beynəlxalq investitsiya sazişlərinin, eləcə də hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlərin hüquqi təbiətindən bəhs edilir. Müəllif bu növ sazişlərin inkişaf tarixinə, onların xüsusiyyətlərinə, onlarla bağlı məsələlərin qanunla tənzimlənməsinə diqqət yetirir və AR-nın bu sahədə mövcud olan qanunvericiliyini təhlil edir.

PRODUCTION SHARING AGREEMENTS AS A SPECIAL KIND OF INVESTMENT AGREEMENTS

A.I.Abbasli

SUMMARY

This paper treats the legal nature of international investment agreements, including those of production sharing. The author looks at the history of production sharing agreements, their features, the legal regulation of various problems pertaining to this field and gives a critical analysis of Azeri legislation regulating this sphere.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin Hüquq fakültəsinin 30 may 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 06)

Məqalə redaksiyaya 19 sentyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 343.1

HAKİM DİSKRESİYASININ CİNAYƏT-PROSESSUAL HÜQUQİ TƏNZİMETMƏDƏ ROLU

R.O.Əsgərova

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi 23
e-mail: esgerova.ruh@mail.ru

Açar sözlər: cinayət prosesi, hüquqi tənzimetmə, diskresion səlahiyyətlər, hakim

Keywords: criminal procedure, legal regulation, discretionary power, judge

Ключевые слова: уголовный процесс, правовое регулирование, дискреционные полномочия, судья

Qanunvericilikdə hüquq tətbiq edən subyektə diskresion səlahiyyətlərin verilməsi səbəbləri olduqca müxtəlifdir. Bəzən bu qanunvericiliyin boşluğu ilə, bəzən isə qanunverici orqanın bilərəkdən istifadə etdiyi nisbi müəyyən hüquq normalarının qurulması kimi hüquqi texnika ilə bağlı olur. Cinayət prosesində diskresion səlahiyyətlərin verilməsi qanunvericini lüzümsüz detalizasiyadan, müfəssəl siyahıların təsbit edilməsindən, işin ədalətli həllinə təsir etməyən prosedurların müəyyən edilməsindən, qanunvericiliyin «normativ yüklə» yüklənməsindən və s. azad edir, konkret situasiyada daha effektiv prosesual vasitənin tətbiq edilməsinə, işin individual hallarından asılı olaraq daha ədalətli qərar qəbul edilməsinə zəmin yaradır. Qanunda bu və ya digər məsələnin həll edilməsi üçün hakimə diskresion səlahiyyətin verilmiş olduğunu bir neçə əlamət üzrə müəyyən etmək olar:

1. Bu barədə düzünə göstərişin olması. Diskresion səlahiyyətin müəyyən edilməsinin ən sadə yolu bu barədə qanunda düzünə göstərişin təsbit edilməsidir. Belə hallarda qanunda bu və ya digər məsələnin həlli üçün konkret prosedur qayda müəyyən edilmədən, onun birbaşa olaraq məhkəmə tərəfindən həll edildiyi təsbit edilir. Məsələn, AR CPM-in 299.2-ci maddəsinə əsasən, hazırlıq iclasının keçirilməsi qaydası məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur və məhkəmə cinayət prosesi tərəflərinin məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsi qaydasına dair təkliflərini nəzərə ala bilər.

2. Qanunda hüquqi qeyri-müəyyənliliyin mövcudluğu. Cinayət mühakimə icraatında hüquqi qeyri-müəyyənlilik özünü qanunvericilikdə hər hansı cinayət-prosesual hüquq münasibətinin tənzimlənməsi üçün tələb olunan prosedur qaydanı, prosesual formanı, müddətləri, subyektin səlahiyyət həcmi və s. müəyyən edən cinayət-prosesual hüquq normasının ümumiyyətlə mövcud olmamasında, realizə mexanizmi tam təsbit edilmədən deklarativ qalmasında, ziddiyyətli şəkildə tənzimlənməsində biruzə verir (3, s.51).

3. Dispozitiv hüquqi tənzimetmə metodundan istifadə edilməsi. Bu zaman hakimin bu və ya digər məsələyə dair qərar qəbul etmək və ya etməmək imkanları arasında müstəqil seçimi olur. Belə hallarda hakim qərar qəbul etməkdə nə qədər haqlıdırsa, belə bir qərarın qəbul edilməməsi üçün hər hansı məsuliyyətdən bir o qədər azaddır. Dispozitiv hüquqi tənzimetmə metodu hakimin diskresion səlahiyyətlərini tam həcmdə müəyyən edən metoddur. AR CPM-də hakimə bu şəkildə diskresion səlahiyyətlər verən müddəalara

aşağıdakıları misal göstərmək olar. Məsələn, AR CPM-in 120.7-ci maddəsinə əsasən, hüquq və vəzifələr prokurora, müdafiəçiyə, ali hüquq təhsili olan ittiham və ya müdafiə tərəfi təmsil edən digər şəxsə, habelə müvafiq iş təcrübəsi olan məhkəmə iclasının katibinə izah edilməyə də bilər.

4. Qəbul edilməli olan qərarla alternativ seçimlərin olması. Bəzi hallarda qanunvericilik hakimə bu və ya digər hüquqi məsələnin həlli zamanı nə tam müstəqillik verir, nə də onun imkanlarını vahid imperativ norma ilə məhdudlaşdırır – bu halda hakim eyni məsələ üzrə bir-birinə alternativ olan qərarlardan birini seçmək imkanına malik olur. Dispozitiv hüquqi tənziyyətə fərqli olaraq, burada hakimin qərar qəbul etmək və ya etməmək variantları arasında seçimi olmur, baxılan halda belə bir seçimdə hakim azad deyildir, o hər bir halda qərar qəbul etməlidir, lakin imperativ hüquqi tənziyyətə metodundan fərqli olaraq, hakimə konkret halda konkret qərarın qəbul edilməli olmasına dair göstəriş də verilmir, hakim ona təqdim olunan alternativlər arasında seçim etməkdə azad qalır. Baxılan halın bariz nümunəsi cəza təyini zamanı hakimin mülahizəsinin özünü biruzə verməsidir.

5. Qiymətləndirici kateqoriyalardan istifadə olunması. Cinayət-prosessual qanunvericilikdə qiymətləndirici anlayışlar və terminləri təhlil edən S.S.Bezrukov haqlı olaraq qeyd edir ki, qiymətləndirici kateqoriyaların əsas əlaməti onların konkret situasiyada tətbiq edilməsinin mümkünlüyünün müəyyən edilməsi üçün subyekt tərəfindən əqli fəaliyyətin – bu kateqoriyaların real məzmununun dərk edilməsinin həyata keçirilməsi zərurətidir. Qanunverici qiymətləndirici kateqoriyalardan konkret həyatı halın tənzimlənməsi üçün deyil, bir sıra bənzər situasiyaların ümumiləşdirilməsi üçün istifadə edir. Müəllif belə kateqoriyalara aşağıdakı kimi anlayış verir. Qiymətləndirici kateqoriyalar nisbi müəyyən anlayışlar olub, qanunverici tərəfindən oxşar halların detallı şəkildə tənzimlənməsinin mümkün olmadığı hallarda istifadə edilir və məzmunu qapalı siyahı ilə müəyyən edilə bilməyən abstrakt hüquqi hadisələrin təsvir edilməsinə xidmət edir. Onların məzmunu yalnız hüququ tətbiq edən subyekt tərəfindən konkret situasiyaya münasibətdə müstəqil qiymətləndirmə nəticəsində müəyyən edilir (2, s.9-11).

R.O.Əsgərov də prosesual qanunvericilikdəki (o, əsasən mülki-prosessual qanunvericilikdəki qiymətləndirici kateqoriyaları təhlil etmişdir) qiymətləndirici termin və anlayışları maraqlı şəkildə xarakterizə etmişdir. Müəllif qeyd edir ki, qiymətləndirici kateqoriyalar hüquq mənbələrində əks olunan ümumi, abstrakt, qeyri-dəqiq anlayışlar olub, hüquq tətbiqedicisinə konkret işin hədudlarında müəyyən davranış azadlığının verilməsinə yönəlmişdir (4, s.7-9).

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan müasir cinayət-prosessual qanunvericiliyində situasiyaya uyğun olaraq hakim tərəfindən dəyərləndirilərək hər bir iş üzrə konkret həyatı hallardan asılı olaraq məzmunu hakimin mülahizəsinə görə müəyyən edilən bir sıra anlayışlardan istifadə edilir. Bu cür hallar, bir qayda olaraq, qanunda obyektiv şərtlər təsbit edilmədən *zəruriliyin* müəyyən edilməsi hakimin ixtiyarına buraxılındaq, *əhəmiyyətin* müəyyən edilməsi hakimə həvalə ediləndə, *kifayətlilik dərəcəsinin* müəyyən edilməsi hakimə etibar olunanda, hakimə *səbəbin üzrlü olub-olmamasına* dair qərar vermək hüququ veriləndə və s. təzahür olunur.

Fikirlərimizin daha aydın başa düşülməsi üçün onların bəzilərini daha geniş nəzərdən keçirək. Məsələn, AR CPM-in 157.5-ci maddəsinə əsasən, həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə, həbsi ev

dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır. Aydındır ki, idealda həbs növündə qətimkan tədbirinin seçilməsini xahiş edən prokuror (müstəntiqin vəsatəti əsasında) məhkəməyə gələrkən öz təqdimatında həbsin nə səbəbdən zəruri olduğuna dair kifayət qədər əsas göstərmiş olur və belə olan halda qanunun hakimə prokurorun göstərdiyi əsaslarla deyil, öz mülahizələri (hüquq düşüncəsi, daxili inamı, təcrübəsi) əsasında həbsin zəruri olub-olmaması barədə qərar qəbul etmək hüququ verməsi sonuncunun diskresion səlahiyyətinə işarə edir. Zərurətin müəyyən edilməsinə dair başqa bir misal, AR CPM-in 326.9-cu maddəsinə əsasən, cinayət təqibi ilə bağlı olan halların hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiq edilməsi üçün zəruri olan hallarda məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı əsasında təqsirləndirilən şəxs digər təqsirləndirilən şəxs olmadan dindirilə bilər. Bu misaldan da göründüyü kimi, təqsirləndirilən şəxsin digərlərindən ayrı dindirilməsi zərurəti yalnız hakim tərəfindən müəyyən edilə bilər, qanunda obyektiv şərtlər müəyyən edilmədiyindən hakim öz mülahizəsi ilə istənilən əqlabatan hal əsasında bunu zəruri və ya əksini hesab edə bilər.

Əhəmiyyətin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar hakimə verilmiş diskresion səlahiyyətlərə misal olaraq aşağıdakı müddəanı göstərmək olar. Yəni də qəti imkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı bir hala baxaq. AR CPM-in 155.2.3-cü maddəsinə əsasən, qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən məhkəmə əvvəllər cinayətin törədilməsini, qətimkan tədbirinin seçilməsini və digər əhəmiyyətli halları nəzərə almalıdır. Bu müddəada hər hansı bir həyati halın qətimkan tədbirinin seçilməsi zamanı əhəmiyyət kəsb edə biləcəyi kriteriyaları müəyyən edilmir və əslində, bu, obyektiv olaraq mümkün deyil. Deməli, hər bir iş üzrə, hər bir şəxs barəsində bu və ya digər halın qətimkan tədbirinin seçimi üçün əhəmiyyətli olub-olmaması məsələsi bilavasitə hakimin mülahizələrindən asılıdır.

Kifayətlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsi ilə bağlı aşağıdakı misalı göstərmək olar. AR CPM-in 28.5-ci maddəsinə əsasən, şəxsin cinayət törətməkdə təqsirli olmasına dair məhkəmə qərarı mülahizələrə əsaslanma bilməz və işə aid biri digərinə kifayət qədər uyğun gələn mötəbər sübutların məcmusu ilə təsdiq olunmalıdır. Müddəanın təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, iş üzrə sübutlar arasında az da olsa, ziddiyyətin olmasına yol verilir, zira müddəada sübutların birinin digərinə *tam* deyil, *kifayət qədər* uyğun gəlməsində söhbət gedir. Bəs, bu uyğunluğun kifayət edən həcmi nə qədərdir? Şübhəsiz bu suala birmənalı şəkildə və xüsusilə də qanunda cavab vermək mümkün deyildir. Hər bir konkret iş üzrə bu həcmə müəyyən edilməsi hakimin üzərinə düşür və şübhəsiz ki, bu zaman obyektiv kateqoriyalarda yanaşı hakimin subyektiv göstəriciləri də öz sözünü deyir, başqa sözlə hakim öz mülahizəsinə görə sübutlar arasındakı uyğunluğun dərəcəsinə qiymət verir. Başqa bir misal, AR CPM-in 312.4-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə icraata yeni cəlb edilmiş müdafiəçini həmin icraatın bütün materiallarının öyrənilməsi üçün kifayət edən vaxtla təmin edir. Bu halda məhkəmə həm müdafiə hüququnun təminatı olaraq müdafiənin hazırlanması üçün vaxta malik olmaq müddəası ilə, həm də məhkəmənin lüzumsuz yerə uzadılması, süründürməçiliyə yol verilməməsi müddəası ilə qarşı-qarşıya qalır. Bir icraatın bütün materiallarının öyrənilməsi üçün nə qədər vaxt kifayət edə bilər?

Əlbəttə ki, bu suala da qanuda birmənalı cavab vermək olmaz. Qanunda bu müddətin obyektiv hesablanması üçün hər hansı bir qanuna uyğunluq da təsbit edilməmişdir. Məsələn, güman etmək olar ki, çoxillik məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində qanunverici orqan bu müddətin müəyyən edilməsi alqorit-

mini təsbit edə bilərdi. Məsələn, icraat materiallarının fiziki həcmi əsasında – 200 səhifəyədək 1 həftə, 500 səhifəyədək 15 gün və s., cinayətin kateqoriyalarına görə – böyük ictimai təhlükə törətməyən icraat üzrə 1 həftə, az ağır cinayət üzrə 2 həftəyədək və s. Bir daha qeyd edək ki, tərəfimizdən misal üçün göstərilmiş müddətlər şərtidir. Lakin qanunda belə bir alqoritm yoxdur və bu ən doğru olanıdır. Çünki materialların öyrənilməsi onları sadəcə olaraq oxumaqla tanış olmaq demək deyil, bu, ciddi idrak fəaliyyətidir və hər hansı obyektiv və ümumiləşdirilmiş göstəricilər əsasında onun dəqiq müddətləri müəyyən edilə bilməz. Odur ki, qanun bu məsələnin həllini hakimlərin ixtiyarına buraxmışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. B., Hüquq ədəbiyyatı, 2012, 692 s.
2. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве. Дисс. ... к.ю.н. Омск, 2001, 220 с.
3. Ляхов Ю.А. Правовая неопределенность в уголовном судопроизводстве // Российская юстиция, 2009, № 11, с.49-51.
4. Опалев Р.О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве. Дисс. ... к.ю.н. Екатеринбург, 2008, 263 с.

THE ROLE OF JUDICIAL DISCRETION IN CRIMINALLY-REMEDIAL LEGAL REGULATION

R.O.Askerova

SUMMARY

In this article, judicial discretion is considered in a context of technics of legal regulation. The author analyzes both positions on the admissibility of discretionary powers in legal regulation, that is, both critical and positive statements concerning given problematics are considered. As a result, the author comes to the conclusion that the judicial discretion is sometimes an indispensable technics for legal regulation, but it should be applied within the limits defined by the law.

РОЛЬ СУДЕЙСКОЙ ДИСКРЕЦИИ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ

Р.О.Аскерова

РЕЗЮМЕ

В статье судебная дискреция рассматривается в контексте техники правового регулирования. Автор анализирует обе позиции о допустимости дискреционных полномочий в правовом регулировании, то есть рассматриваются как критические, так и положительные высказывания о данной проблематике. В результате автор приходит к выводу о том, что судебная дискреция порой является необходимой техникой в правовом регулировании, но в то же время она должна

применяться в строго определенных законом пределах.

Məqalə Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Elmi Şurasının 8 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 1)

Məqalə redaksiyaya 11 oktyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 343.1

О ПРЕДЕЛАХ АКТИВНОСТИ СУДА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

И.А.Оруджов

Бакинский Государственный Университет
Баку, ул.Академика З.Халилова 23
e-mail: isko_035@yahoo.com

Açar sözlər: cinayət prosesi, məhkəmə, sübutetmə, məhdudiyətlər, fəaliyyət, rəqabət

Keywords: criminal procedure, trial, proving, limits, activity, competitiveness

Ключевые слова: уголовный процесс, суд, доказывание, пределы, активность, состязательность

Роль суда в процессе доказывания остается дискуссионным в современной теории уголовного процесса. Суть рассматриваемой проблемы заключается в следующих вопросах: должен ли суд проявлять активность в состязательном уголовном процессе, а если должен, то какой вид эта деятельность должна иметь?

В некоторых зарубежных государствах признается определенная судебная активность в уголовном процессе, причем разрешение вопроса о том, какой вид эта активность должна иметь, ставится в зависимость от процессуальных возможностей сторон. Считаю, что такую позицию при определении активности суда необходимо применить и в постсоветском уголовном процессе.

Согласно принципу состязательности, стороны обвинения и защиты должны иметь равные процессуальные возможности. Но действует ли этот принцип на практике, и существуют ли достаточные нормативные гарантии для обеспечения этого положения принципа состязательности? Увы, анализ системы прав субъектов стороны защиты и субъектов стороны обвинения, в частности, дознавателя, следователя и прокурора, не позволяет положительно ответить на эти вопросы. При действующей концепции уголовного процесса, в ходе предварительного расследования функция обвинения не отделена от функции юстиции. Такая концепция позволяет говорить только об отдельных элементах состязательности в досудебной стадии уголовного процесса, но отнюдь не о полной реализации этого принципа. В частности, некоторые авторы расценивают право защитника на собирание доказательств как основной элемент состязательности в досудебных стадиях ([1], стр.32). Тем не менее, отсутствие на законодательном уровне системы норм для должного правового регулирования деятельности защитника по собиранию доказательств, заставляет согласиться с теми авторами, которые считают, что такая концепция состязательного досудебного производства не дает защитнику права самостоятельно собирать доказательства и, следовательно, не превращает его в сторону состязательного процесса в досудебной части уголовного судопроизводства ([2], стр.50).

Некоторые авторы видят решение этой проблемы в закреплении за стороной защиты права самостоятельного собирания доказательств на условиях, на которых

собирают доказательства органы уголовного преследования, а также отстаивают позицию о предоставлении защитнику права для ознакомления всех обвинительных доказательств, собранных следствием с момента предъявления обвинения ([3], стр.14). Другие видят выход в лишении права сторон обвинения и защиты на самостоятельное собирание доказательств и предлагают предоставить эти полномочия следственному судье ([4], стр.80-81).

Мнения о роли суда в процессе доказывания можно разделить на три группы. Первая группа авторов считают, что суд в уголовном судопроизводстве должен активно собирать, исследовать доказательства. Деятельность суда должна заключаться не в поддержке той или иной стороны, а в поиске и установлении истины ([5], стр.26-27). Освобождение суда от обязанности доказывания представляется ошибочным, ибо «...только суд может восполнить пробелы представленных сторонами доказательств и таким образом содействовать полному освещению деталей дела» ([6], стр.1). Принцип состязательности, по их мнению, не означает пассивности суда в исследовании доказательств, а устранение суда из числа субъектов доказывания резко снизит шансы на установление истины ([7], стр.42).

Вторая группа авторов считают, что суд не должен добывать доказательства, он должен быть пассивен, должен обеспечить «справедливое и беспристрастное разрешение дела, предоставляя сторонам равные возможности для отстаивания своих позиций» ([8], стр.56). Согласно этой позиции, чем активнее суд будет проявлять инициативу в собирании и исследовании доказательств, тем сложнее ему будет пребывать в роли беспристрастного арбитра ([9], стр.32). Суд вправе лишь оценить то, что представлено сторонами обвинения и защиты, при этом, категорично заявляя, что если «всемогущий стереотип не позволяет смириться с этим, то надо восстановить принципы прежнего, как принято говорить, «инквизиционного» судопроизводства. Иного пути нет» ([7], стр.42).

Третья группа авторов полагает, что суд должен проявлять активность только в определенных законом случаях. Однако среди данной группы авторов имеются различные мнения относительно перечня случаев, в которых активность суда может иметь место. Например, С.Бурмагин полагает, что за судом должны быть «сохранены полномочия по активному исследованию представленных сторонами доказательств, предоставление права по собственной инициативе проводить определенные следственные действия, связанные с проверкой достоверности и допустимости, представленных как стороной обвинения, так и стороной защиты доказательств, а также истребованию данных, характеризующих личность подсудимого (справки, копии предыдущих приговоров), необходимых для правильной квалификации преступления и назначения наказания. При этом на суд не должны возлагаться обязанности по собиранию дополнительных доказательств виновности подсудимого, устранению пробелов предварительного расследования. Полномочия по проведению следственных действий по собственной инициативе в указанных случаях должны быть правом, а не обязанностью суда. Суд также не должен быть связан позицией сторон о виде и размере назначаемого наказания ([10], стр.33-34).

В.Горобец считает, что инициатива суда должна быть только в тех случаях, если без исследования доказательств отсутствует возможность рассмотреть дело по существу предъявленного обвинения и решить вопрос о применении норм матери-

ального права. Он полагает, что к таким случаям необходимо отнести: инициативу суда в проведении экспертизы о вменяемости подсудимого, характере и тяжести телесных повреждений у потерпевшего, оценке оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ, наркотических средств, нарушении специальных правил, сведений о судимости, иных данных о личности ([11], стр.37-38).

В.А.Лазарева, разделяя мнение о том, что собирание доказательств судом должно иметь определенные пределы, полагает, что сохранение за судом определенной активности необходимо для достижения истины ([12], стр.3).

Считаем, что позиция третьей группы авторов более приемлемая. Так, задача суда в состязательном уголовном процессе не пребывание в роли беспристрастного арбитра, а обеспечение справедливое и беспристрастное разрешение дела, представление сторонам равные возможности для отстаивания своих позиций, чтобы ни одна из сторон в процессе не оказалась в худшем положении. Современный уголовный процесс должен двигаться усилиями сторон, а не суда. Суд не может осуществлять деятельность, составляющую содержание обвинения. Суд, разрешающий дело, не вправе выполнять действия, относящиеся к функции обвинения, иначе функция разрешения дела, осуществляемая судом, утрачивает свой правовой смысл, ограничивает права граждан на беспристрастный и независимый суд ([13], стр.54).

Нельзя согласиться с мнениями сторонников чистой пассивности суда. Принимая во внимание отсутствие равенства процессуальных статусов сторон в ходе предварительного расследования, о которых мы говорили выше, из правила о пассивной роли суда необходимо сделать изъятия, но их перечень должен быть исчерпывающим, урегулированным законом.

В научной литературе имеются различные мнения о направлениях активности суда. Н.В.Радутная указывает, что судья не может быть безучастным к исследованию доказательств. Он не может: опережать стороны в постановке вопросов лицам, вызванных по инициативе сторон, проявлять инициативу в оглашении письменных материалов и т.д. ([13], стр.54). А.В.Смирнов отмечает, что суд должен проявлять активность только при защите права обвиняемого на свободу, личную неприкосновенность, право не быть необоснованно и несправедливо осужденным ([14], стр.55-56).

Считаем целесообразным согласиться с тем, что полезно определить оптимальные пределы допускаемой в состязательном процессе активности суда. Чрезмерная активность суда, как и пассивная созерцательность, в равной мере чреватые опасными последствиями ([12], стр.3).

Обобщая вышесказанное, можно определить основные направления, по которым активность суда в процессе доказывания должна иметь место:

- 1) Для создания процессуальных гарантий сторонам в доказывании;
- 2) Для устранения неравенства процессуальных возможностей сторон в ходе предварительного расследования.

Причем все случаи судебной активности должны быть перечислены в законе, данный перечень должен быть исчерпывающим и не подлежащим расширительному толкованию.

Литература

1. Кузнецов Н., Дадонов С. Право защитника собирать доказательства: сущность и пределы // Российская юстиция, 2002, №8
2. Давлетов А. Право защитника собирать доказательства // Российская юстиция, 2003, №7
3. Новикова А.А. Соотношение обвинения и защиты в судебном разбирательстве (проблемы теории и практики на современном этапе): Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2003
4. Деришев Ю. Следственный судья в досудебном производстве // Уголовное право, 2004, №3
5. Малахова Л.И. Роль суда в состязательном процессе // Российский судья, 2003, №3
6. Бабенко А., Черкасова Н. Суд должен проявлять активность при сборе и исследовании доказательств // Советская юстиция, 1993, №12
7. Балакшин В. Состязательность или оптико-акустический обман? // Законность, 2001, №12
8. Трунов И., Трунова Л. Суд не должен добывать доказательства // Российская юстиция, 2001, №9
9. Адамайтис М. Право суда на инициативу в исследовании доказательств мешает его беспристрастности // Российская юстиция, 2003, №11
10. Бурмагин С. Принцип состязательности в теории и судебной практике // Российская юстиция, 2001, №5
11. Горобец В. Законность, обоснованность и справедливость приговора в условиях состязательного процесса // Российская юстиция, 2003, №8
12. Лазарева В.А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара, 2004
13. Радутная Н.В. Особенности воплощения состязательности и равноправия сторон в уголовно-процессуальном законодательстве РФ. М., 2003
14. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. М., 2000

CINAYƏT PROSESİNDƏ MƏHKƏMƏ FƏALİYYƏTİNİN MƏHDUDİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ

İ.Ə.Orucov

XÜLASƏ

Məqalədə məhkəmənin sübutmə prosesində iştirakı ilə bağlı problemlər araşdırılmışdır. Cinayət prosesində passiv və aktiv məhkəmə ssenariləri təhlil edilmiş, sübutmə prosesində məhkəmənin aktiv rol oynamalı olduğu əsas istiqamətlər müəyyən olunmuşdur.

ON COURT ACTIVITY LIMITS IN CRIMINAL PROCEDURE

I.A.Orujov

SUMMARY

The matters related to the participation of law court in the process of proving are studied in this paper. Scenarios with the passive and active law court in the criminal process analyzed and the ways the activity of law court should be present in the process of proving determined.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin Hüquq fakültəsinin 31 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 2)

Məqalə redaksiyaya 20 noyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 347.734

BANK LİSENZİYASININ FƏALİYYƏTİNİN DAYANDIRILMASININ VƏ YA LƏĞV EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ MAHIYYƏTİ

K.M.Eminov

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası Akademiyası
Bakı şəhəri, Şüvəlan qəsəbəsi, Almaz İldırım küçəsi 3
e-mail: kamran_83@mail.ru

Açar sözlər: Mərkəzi Bank, lisenziya sahibi, kredit ittifaqı, lisenziya

Keywords: Central Bank, licence holder, credit union, licence

Ключевые слова: Центральный банк, владелец лицензии, кредитный союз, лицензия

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi üzrə müvafiq səlahiyyətlərə malikdir. Bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılmasının və ya ləğvinin hüquqi mahiyyətinin müəyyən edilməsinin nəinki nəzəri, həm də praktik əhəmiyyəti vardır. Belə ki, Mərkəzi Bankın müvafiq səlahiyyətlərinin legitimliyi məsələnin həllinin bu və ya digər variantından asılıdır.

Bank fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması bank nəzarətinin tərkib hissələrindən biridir və lisenziyanın verilməsindən sonra da bu qismdə – Mərkəzi Bank tərəfindən kredit təşkilatına irəli sürülən tələblərə və şərtlərə əməl edilməsinə nəzarət fəaliyyəti kimi çıxış edir. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi üzrə səlahiyyətlərini bankın nəzarət səlahiyyətləri sırasında nəzərdən keçirmək lazımdır. Deyilənlər qanunvericiliklə təsdiq olunur. Bank qanunvericiliyinə əsasən, kredit təşkilatlarının qeydiyyatı, lisenziyalaşdırılması, habelə bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi normativ-hüquqi və fərdi aktların (qeyri-normativ) qəbul edilməsi yolu ilə bank tənzipləməsini və nəzarətini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının konstitusiya funksiyasının qanunverici səviyyədə həyata keçirilməsi deməkdir. Beləliklə, bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının qanunla təsbit edilmiş səlahiyyətidir və onun nəzarət funksiyası məhz bu səlahiyyət vasitəsilə həyata keçirilir.

Şərh olunan hüquqi yanaşmaya əsasən, bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması özlüyündə hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından və əmlakından sərbəst istifadə edərək azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq barədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 59-cu maddəsində təsbit olunmuş hüququna toxunmur, və əslində Konstitusiyanın 71-ci maddəsində təminat verilən hüquq və azadlıqların dövlət təminatı vasitəsi kimi çıxış edir (5, 177, 208).

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Qanunun 48-ci maddəsində göstəriləyi kimi, Mərkəzi Bank bank nəzarəti orqanı funksiyasını yerinə yetirir: yəni, kredit təşkilatları və bank qrupları tərəfindən bank qanunvericiliyinin, normativ aktların və

Mərkəzi Bankın məcburi normativlərinin yerinə yetirilməsi üzərində daimi nəzarəti həyata keçirir. AMB məhz bu nəzarətin sayəsində məqsədlərinə çatır və bir-biri ilə sıx əlaqəli olan bir sıra məsələləri həll edir. Bank nəzarətinin məqsədi dedikdə, AMB-nin fəaliyyətinin istiqamətləndiyi nəticə nəzərdə tutulmalıdır. AMB-nin həyata keçirdiyi nəzarətin əsas məqsədi isə Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin sabitliyinin qorunub saxlanması, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının müdafiəsidir.

Bank nəzarətinin vəzifələri onun məqsədləri ilə müqayisədə daha konkretirlər və onların həlli nəzarətin məqsədlərinə çatmasına imkan yaradır. Adı çəkilən vəzifələri iki qrupa bölmək olar: ümumi vəzifələr və xüsusi vəzifələr. Bank nəzarətinin ümumi vəzifələri bunlardır: a) kredit təşkilatları tərəfindən bank fəaliyyətini tənzimləyən qanunların və normativ aktların yerinə yetirilməsinin təmin olunması; b) məcburi iqtisadi normativlərin və ehtiyat tələblərin yerinə yetirilməsinin, habelə kredit təşkilatları tərəfindən mühasibat hesabatlarının düzgün aparılmasının təmin olunması. Xüsusi vəzifələrə bank əməliyyatlarının aparılması qaydalarının, müqavilə intizamının, kredit təşkilatlarının idarəetmə orqanları tərəfindən qəbul olunan qərarların yoxlanılması; risklərin idarə olunması siyasətinin, balansın və mühasibat hesabatının analizi; kredit təşkilatları tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının səbəblərinin və şərtlərinin müəyyən olunması; Azərbaycanın Mərkəzi Bankının göstərişlərinin yerinə yetirilməsi vəziyyətinin yoxlanılması və s. aid edilə bilər.

Hüquqi baxımdan bank nəzarəti elə bank qanunvericiliyinin yerinə yetirilməsinə nəzarət deməkdir. Bank nəzarətinin predmetini kredit təşkilatları tərəfindən bank fəaliyyətini tənzimləyən qanunların və Mərkəzi Bankın normativ aktlarının (ümumi nəzarət), habelə yerinə yetirilməməsi kredit təşkilatlarının ümumi maliyyə vəziyyətinə və ya onların maliyyə fəaliyyətinin real qiymətləndirilməsi imkanlarına, uçot və hesabat məsələlərinə (prudensial nəzarət) mənfi təsir göstərə biləcək məcburi normativlərin və tələblərin icrası təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi səlahiyyətləri Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bir sıra altqanun xarakterli normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunur. Bizi araşdırılan məsələnin maraq dairəsi çərçivəsində ilk növbədə AMB-nin bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı səlahiyyətləri maraqlandırır. Bu səbəbdən həmin məsələlər üzərində daha ətraflı dayanmaq məqsəduyğun olardı.

Bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması. Mərkəzi Bankın bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması səlahiyyəti «Mərkəzi Bank haqqında» Qanunun 47-ci maddəsində təsbit olunmuşdur (2, m.47). Lakin həmin Qanunda və Banklar haqqında Qanunda lisenziya fəaliyyətinin dayandırılmasının xüsusi əsasları barədə heç bir göstəriş yoxdur. Sadəcə olaraq, Mərkəzi Bankın xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsində və onların ləğv edilməsində müstəsna səlahiyyətlərə malik olması təsbit olunur. Eyni zamanda lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılması Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun VI fəslində nəzərdə tutulan banklara təsir tədbirləri və sanksiyalar (1, m.47,48,49) sırasında da yer almamışdır. Bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılmasının maksimal müddəti müəyyən edilməmiş, onun tətbiqi proseduru reqlamentləşdirilməmişdir. Əvəzində bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması proseduru «Kredit İttifaqına bank əməliyyatı aparmaq üçün xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi Qaydaları»nda göstərilir (3, m.6.1–6.3).

Fikrimizcə, bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması məcburi təsir tədbiri (məsuliyyət tədbiri) hesab olunmalıdır və bu baxımdan da Mərkəzi Bank haqqında Qanunun 47-ci maddəsində təsbit olunmalıdır. Mahiyyətinə görə bu prosedur kredit təşkilatının hüquq qabiliyyətinin müvəqqəti məhdudlaşdırılmasından başqa bir şey deyildir. Bu məhdudiyyət müəyyən olunmuş müddət ərzində bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə qadağan qoyulmasında ehtiva edir. Lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılmasına səbəb olan hallar dəyişildikdə, lisenziyanın fəaliyyəti onun sahibinin müraciəti əsasında bərpa oluna bilər. Məsələn, lisenziya fəaliyyətinin dayandırıldığı bütün dövr ərzində kredit təşkilatının kredit verməsinə qadağa qoyulması müəyyən müddət ərzində fiziki şəxslərdən əmanətlərin qəbul edilməsini istisna etməklə bərabər kredit təşkilatı tərəfindən sadalanan əməliyyatların həyata keçirilməsinə də imkan vermir: fiziki şəxslərdən əmanət kimi qəbul edilmiş pul vəsaitlərinin öz adından və öz hesabına yerləşdirilməsi; fiziki şəxslərin tapşırığı ilə onların bank hesabları üzrə hesablaşmaların aparılması və s. Bu səbəbdən də bankın fəaliyyətinin davam etdirilməsi üçün bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması zamanı həyata keçirilməsinə icazə verilən əməliyyatların siyahısının normativ qaydada müəyyən edilməsi məqsədəuyğun olardı.

Məcburi təsir tədbirləri iyerarxiyasında bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması bank təşkilatı tərəfindən ayrı-ayrı bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə (ona verilən lisenziyada nəzərdə tutulan bank əməliyyatları) qoyulan qadağanla müqayisədə daha ağır (çünki lisenziyada göstərilə bir və ya bir neçə əməliyyatın yox, bütün əməliyyatların həyata keçirilməsinə qadağan qoyulur), bank lisenziyasının ləğv olunması ilə müqayisədə isə daha yüngül cəza sayıla bilər. Bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılmasının daimi deyil, müvəqqəti xarakterli olmasını nəzərə alsaq, Mərkəzi Bank tərəfindən bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılmasının maksimal müddətinin müəyyən edilməsi daha düzgün olardı. Fikrimizcə, bu müddət bir il müəyyən oluna bilər. Bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması hüquq qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasına səbəb olduğunu da nəzərə alsaq, onun tətbiq olunması üçün əsasların yalnız baza bank qanunvericiliyində təsbit olunmasının daha məqsədəuyğun olması fikrinə gələ bilərik.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı lisenziyanın fəaliyyətini aşağıdakı hallarda dayandıra bilər:

- lisenziya sahibinin müraciəti ilə;
- qanunla müəyyən olunmuş vaxtda (10 gün ərzində) üzvlərinin sayının 11-dən az olması barədə Mərkəzi Banka xəbər verilmədikdə;
- bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş şərtlərin pozulduğu aşkar edildikdə;
- hüquqi şəxsin müflisləşməsi faktı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə təsdiq edildikdə;
- fəaliyyəti dövründə iqtisadi tənzimləmə normativlərinin pozulması xarakterindən asılı olaraq;
- iqtisadi tənzimləmə normativlərinin pozulmasının aradan qaldırılması və qaydaya salınması barədə tədbirlər planı təqdim edilmədikdə və ya təqdim olunmuş tədbirlər planının əməl edilmədikdə;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Fikrimizcə, bu siyahıya aşağıda göstərilən halları da əlavə etmək olar:

- hesabat məlumatlarında əhəmiyyətli səhvlərin mövcudluğu aşkar olunduqda;
- aylıq hesabatın (hesabat sənədlərinin) təqdim olunması 15 gündən çox müddətə gecikdirildikdə;

- hüquqi şəxslərin vahid dövlət reyestrinə dəyişikliklərin edilməsi üçün zəruri olan yenilənmiş məlumatların (alınmış lisenziyalar haqqında məlumatlar istisna olmaqla) müəyyən olunmuş müddətdə təqdim olunması (və ya bir neçə dəfə təqdim olunmaması).

Bank lisenziyasının ləğv olunması. Bank hüququnda lisenziyanın ləğv olunmasının ən azı iki mühüm xüsusiyyəti vardır.

Əvvəla, «Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi haqqında Qaydalar»da lisenziyanın ləğv olunması müvafiq fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq hüququnun dayandırılması ilə bağlı sanksiya kimi nəzərdən keçirilirsə (4, m.5.4), bank fəaliyyətinə şamil edildikdə, onun ləğvindən daha çox fəaliyyətinin dayandırılmasını xatırladır. Başqa sözlərlə desək, sahibkarlıq hüququndakı lisenziyanın ləğv olunması ilə bank hüququndakı lisenziyanın ləğv olunması fərqli hüquqi mahiyyətə malikdirlər.

İkincisi, məcburi təsir tədbirlərinə aid edilən bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması haqqında qərarı Mərkəzi Bank əsasən öz təşəbbüs ilə qəbul edir. Bank lisenziyasının ləğv olunması barədə qərarı da Mərkəzi Bank qəbul etsə də, bu əsasən lisenziya sahibinin müraciəti ilə olduqda məcburi təsir tədbiri sayıla bilməz.

Bank lisenziyasının və ya icazənin ləğvi qaydaları bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması qaydalarından fərqli olaraq, «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda təsbit olunur (1, m.16). Qanunda göstərilir ki, bank ona verilmiş bank lisenziyasının ləğv edilməsi haqqında Mərkəzi Banka müraciət edir (1, m.17). Mərkəzi Bank bu barədə ərizənin qəbul edildiyi gündən ən azı 90 təqvim günü müddətində bankın müraciətinə dair qərar qəbul etməlidir. Eyni zamanda Mərkəzi Bank bank lisenziyasının ləğv edilməsi barədə ərizənin rədd edilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər. Qanunda lisenziyanın kredit ittifaqının müraciəti ilə ləğv edilməsi xahişinin rədd edilməsi əsasları konkretləşdirilmir (1, m.17.4). Fikrimizcə, bu aşağıdakı hallarda baş verə bilər:

- kredit ittifaqının təsisçiləri tərəfindən fəaliyyətlərinin ləğv olunma qaydasında dayandırılması haqqında qərar mövjud qanunvericiliyin pozulması ilə qəbul edildikdə;

- kredit ittifaqının təsisçiləri tərəfindən fəaliyyətlərinin ləğv olunma qaydasında dayandırılması haqqında qərarın kredit ittifaqının əmlakının dəyərinin kreditorların tələblərinin tam həcmdə ödənilməsinə kifayət etmədiyi halda qəbul edildikdə;

- kredit ittifaqına bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması üçün əsaslar olduqda.

Deməli, bütün qalan hallarda kredit ittifaqının təsisçilərinin qərarı əsasında qəbul olunan vəsatət Mərkəzi Bank tərəfindən təmin olunmalıdır. Qeyd olunmalıdır ki, bank lisenziyasının ləğv edilməsi barədə ərizənin rədd edilməsinin əsaslarının müəyyən olunması özünü tam doğruldu. Belə ki, onlar: 1) kredit ittifaqının mövcud qanunvericilikdə müəyyən olunmuş prosedur qaydalarının pozulması ilə ləğv olunmasına; 2) lisenziyanın ləğv edilməsi yolu ilə kredit ittifaqını iflas prosedurundan «xilas edilməsinə»; 3) habelə bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılması ilə bağlı bir sıra əlverişsiz nəticələrdən yan keçməyə imkan vermirlər.

Bank lisenziyasının ləğv olunmasının hüquqi nəticəsi lisenziyanın ləğv olunması barədə Mərkəzi Bankın əmrinin verildiyi andan kredit ittifaqı tərəfindən bank əməliyyatla-

rının həyata keçirilməsinin hüquqi cəhətdən qeyri-mümkünlüyünü (lisenziyanın fəaliyyətinin dayandırılmasından fərqli olaraq, müvəqqəti yox, qəti) göstərmək olar. Bundan sonra kredit ittifaqı bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün verilmiş lisenziyanı Mərkəzi Banka təhvil verməlidir. Daha sonra isə kredit ittifaqının məcburi ləğvi proseduru başlayır.

Bank lisenziyasının ləğv olunması proseduru «Kredit İttifaqına bank əməliyyatı aparmaq üçün xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi Qaydaları»nda rəqləmləndirilmişdir (3, m.6.4–6.6). Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı lisenziyanı aşağıdakı hallarda ləğv edir:

- lisenziya sahibinin müraciəti ilə;
- lisenziya verilərkən əsas götürülmüş məlumatların yanlış olduğu aşkar edildikdə;
- lisenziyanın verildiyi gündən başlayaraq bir il müddətində bank əməliyyatı aparılmadıqda, yaxud bank əməliyyatının bir il müddətinə dayandırıldığı müəyyən edildikdə;
- kredit ittifaqı tərəfindən hesabatlar üzürsüz səbəbdən ardıcıl olaraq iki hesabat tarixinə təqdim olunmadıqda və ya illik audit keçirilmədikdə;
- təqdim edilmiş hesabatlarda saxtalaşdırmalar müəyyən edildikdə;
- üzvlərin sayı azaldığı halda 3 ay ərzində onların say 11-ə çatdırılmadıqda;
- nizamnamə kapitalının miqdarı Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilmiş minimum məbləğdən az olduqda;
- lisenziyada nəzərdə tutulmayan bank əməliyyatı aparıldıqda;
- mütəmadi olaraq qanunvericilik aktlarının və Mərkəzi Bankın normativ aktlarının tələbləri pozulduqda;
- kredit ittifaqı tərəfindən doqquz ay ərzində iqtisadi tənziləmə normativlərinin pozulması halları aradan qaldırılmaqda;
- məkəmənin müvafiq qərarı olduqda;
- kredit ittifaqı ləğv edildikdə;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan digər hallarda.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı lisenziyanın ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul etdiyi andan 5 gün müddətində yazılı əkildə lisenziya sahibinə, dövlət qeydiyyatı və dövlət vergi xidməti orqanlarına məlumat verir, mətbuatda elan dərc etdirir. Bank lisenziyasının ləğvi haqqında qərarın qüvvəyə mindiyi gündən etibarən müvafiq bankın adına «ləğv prosesində olan» sözləri əlavə edilir və ona bank lisenziyasına müvafiq fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi qadağan edilir (1, m.18).

Ədəbiyyat

1. «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı, Qanun, 2009
2. «Mərkəzi Bank haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı, Qanun, 2009
3. «Kredit İttifaqına bank əməliyyatı aparmaq üçün xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi Qaydaları». Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı, Qanun, 2009
4. «Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi haqqında Qaydalar». Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. Bakı, Qanun, 2009
5. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli. Bakı, 2003 /552/

**JURIDICAL ESSENCE OF SUSPENSION
OR CANCELLATION OF A BANKING LICENSE**

K.M.Eminov

SUMMARY

Theoretical and practical significance of suspension and cancellation of a banking license is analyzed in this paper. Matters related to the legitimacy of corresponding authority of the Central Bank of the Azerbaijan Republic and the way it is used in banking area are considered.

**ЮРИДИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ
ИЛИ АНУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКОЙ ЛИЦЕНЗИИ**

К.М.Эминов

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется теоретическое и практическое значение приостановления и отзыва лицензии на осуществление банковской деятельности, рассматриваются вопросы легитимности соответствующих полномочий Центрального Банка Азербайджанской Республики, специфика их проявления в банковской сфере.

Məqalə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyasının "Mülki hüquq" kafedrasının 25 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 2)

Məqalə redaksiyaya 4 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 342.761

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА НА ЖИЗНЬ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

С.Ф.Мирзоева

Институт Философии, Социологии и Права Национальной Академии Наук Азербайджана
Баку, пр.Г.Джавида 31
e-mail: sabinamirzoyeva@yandex.ru

Açar sözlər: yaşamaq hüququ, səhiyyə, müdafiə

Keywords: right to life, public health, protection

Ключевые слова: право на жизнь, здравоохранение, защита

Право человека на жизнь явление многогранное. Оно охватывает собой очень много сторон жизни человека, а потому к раскрытию данного вопроса надо подходить не только с позиции физического существования отдельной личности. Право человека на жизнь тесно связано практически со всеми правами человека и гражданина, закрепленными в Конституции Азербайджанской Республики. Однако наиболее тесно оно связано с такими правами человека как право на свободу, личная неприкосновенность, безопасное проживание, право на отдых, право на социальную защиту, право жить в здоровой окружающей среде, право на охрану здоровья, защита чести и достоинства.

Может показаться, что мы слишком расширили список прав, имеющих непосредственное отношение к праву человека на жизнь. Но это только на первый взгляд. В любом цивилизованном обществе должен действовать принцип «все во имя человека, все на благо человека». Этот принцип имеет непосредственное отношение к праву человека на жизнь. То есть, для того, чтобы говорить о достойной жизни человека, должна быть создана такая ситуация, которая гарантировала бы его достойное существование.

Согласно требованиям ст.71 Конституции Азербайджана, обеспечение прав и свобод человека и гражданина является долгом органов законодательной, исполнительной и судебной власти (1). Обязанность законодательной власти заключается в принятии соответствующих законов, исполнительная власть должна их реализовывать, а судебная власть гарантировать соблюдение этих законов.

Говоря об обязанности государства действовать во имя защиты права человека на жизнь, как нам кажется, в первую очередь следует обратить внимание на положения Закона Азербайджанской Республики «Об охране здоровья населения» от 26 июня 1997 г. Необходимость обращения внимания на положения данного закона связана с тем, что без проведения соответствующих профилактических мер, которые должны быть направлены на охрану здоровья населения, нельзя говорить о реальной гарантии со стороны государства на обеспечение права на жизнь человека, и не случайно в преамбуле этого закона говорится о том, что охрана здоровья населения включает в себя целый комплекс различных мер, направленных на защиту физического и психического здоровья каждого человека (2).

Что же закон возлагает на органы исполнительной власти в деле охраны здоровья населения? В первую очередь, указанные органы должны исходить из того, что государственное обеспечение прав человека и гражданина является одним из основных принципов охраны здоровья населения.

Из смысла закона вытекает, да и сама логика говорит об этом, что без создания соответствующей системы органов здравоохранения не может быть обеспечена охрана здоровья населения. В связи с этим наряду с государственной системой здравоохранения предусмотрена возможность создания и негосударственной системы здравоохранения. Одновременное существование двух независимых друг от друга систем здравоохранения является одним из условий для эффективной охраны населения, ибо предполагает возможность выбора, нормальной конкуренции и, в конечном итоге, реально служит интересам населения.

Охрана здоровья населения не в последнюю очередь зависит и от возможности получения каждым человеком соответствующей информации о тех факторах, которые могут оказывать негативное воздействие на его здоровье. Обеспечение граждан такой необходимой информацией является прямым долгом должностных лиц соответствующих органов государственной власти. Об этом прямо говорится в ст.11 указанного закона. Согласно данной статье, должностные лица, скрывающие факты и случаи, угрожающие жизни и здоровью людей, должны быть привлечены к ответственности в установленном законодательством порядке (2).

Действующее законодательство в области охраны здоровья населения, создавая в целом реальные гарантии для этих целей, в свою очередь возлагает на граждан и определенные обязанности. Эти обязанности вкратце можно охарактеризовать следующим образом: не причинять вреда здоровью других лиц, могущего в конечном итоге привести к непоправимым последствиям. В качестве примера к вышесказанному можно указать, например, на случае заболевания конкретных лиц венерическими заболеваниями или синдромом приобретенного иммунодефицита. Так, согласно действующему законодательству, эти лица должны в обязательном порядке проходить необходимый курс лечения, а также информировать соответствующие органы об источниках своего заболевания и о лицах, с которыми они вступали в контакты. В противном случае, согласно ст.61 и 63 Кодекса Азербайджанской Республики об Административных проступках от 11 июля 2000 года, к ним могут быть применены меры административного взыскания (3).

Важное значение для охраны здоровья населения имеет и санитарно-эпидемиологическое состояние окружающей среды обитания людей. Азербайджанской Республики «О санитарно-эпидемиологическом благополучии» от 10 ноября 1992 года. Под санитарно-эпидемиологическим благополучием населения понимает такое состояние общественного здоровья и среды обитания людей, при котором отсутствует опасное и вредное влияние ее факторов на организм человека и имеются благоприятные условия для его жизнедеятельности (4).

Законодательство Азербайджанской Республики о санитарно-эпидемиологическом благополучии имеет несколько задач, но одной из основных из них является обеспечение санитарно-эпидемиологического благополучия в целях защиты здоровья людей от неблагоприятного воздействия факторов окружающей среды и укрепления их здоровья, а также определения мер ответственности за нарушение санитарных норм и правил, гигиенических нормативов. Все сказанное позволяет нам

сделать вывод о том, что одной из задач санитарного законодательства Азербайджанской Республики является также и защита права человека на жизнь. Хотя требование о защите права человека на жизнь прямо и не содержится в тексте вышеуказанного закона, мы все же считаем, что оно непосредственно вытекает из смысла закона, ибо нельзя гарантировать право человека на жизнь, не создав нормальных санитарно-гигиенических условий. Да и анализ санитарного законодательства Азербайджанской Республики позволяет нам сделать вывод о том, что практически все действия органов исполнительной власти по обеспечению санитарно-эпидемиологической безопасности населения в конечном итоге направлены и на обеспечение права человека на жизнь. Так, среди обязанностей государственных органов указаны требования о проведении санитарно-гигиенических и противоэпидемических мероприятий, направленных на обеспечение санитарно-эпидемиологического благополучия, предупреждение и снижение заболеваемости, оздоровление окружающей среды; принятии всех необходимых мер для поддержания и укрепления здоровья населения, предотвращения неблагоприятного воздействия окружающей среды на человека; предписано проводить периодические медицинские осмотры в целях охраны здоровья населения, предотвращения распространения инфекционных и паразитарных болезней, предупреждения профессиональных заболеваний, несчастных случаев, обеспечения безопасности труда работников предприятий, организаций, учреждений и т.д. хотя, как мы видим, среди указанных обязанностей органов государственной власти прямо и не указано требование о проведении мероприятий, направленных на защиту права человека на жизнь, все они в той или иной степени служат именно этой цели. Ведь нельзя же говорить о праве человека на жизнь, если ему не будут созданы нормальные условия для жизни и труда. Этот наш вывод подтверждается и практикой многих стран мира. В тех странах, где плохо обстоят дела в области санитарно-эпидемиологического благополучия, очень высок процент смертности среди людей и небольшая, по сравнению с развитыми странами, средняя продолжительность жизни людей.

В целях обеспечения права человека на жизнь великое значение проводимых профилактических мероприятий, направленных на предупреждение возникновения и распространения инфекционных, паразитарных, профессиональных и неинфекционных массовых заболеваний, а также действий по их ликвидации в случае появления таких заболеваний. К этим профилактическим мероприятиям законодатель относит проведение соответствующих прививок, а также работ по обеззараживанию, дезинфекции, дератизации и дезактивации, направленных на предупреждение возникновения и распространения различных заболеваний и их ликвидацию. К целям защиты права человека на жизнь можно отнести и производство соответствующих карантинно-организационных мероприятий, проводимых органами исполнительной власти, надзор за соблюдением норм и правил, направленных на обеспечение санитарно-эпидемиологической безопасности населения, при проектировании и строительстве различных объектов и др. Следует отметить, что государство, как и в других случаях, не только требует проведение необходимых мероприятий, направленных на обеспечение санитарно-эпидемиологической безопасности населения, но предусматривает и возможность применения соответствующих мер административного и уголовного наказания. Так, например, в

кодексе об административных правонарушениях имеется глава, посвященная мерам, применяемым со стороны государства в случае нарушения норм, направленных на обеспечение здоровья населения, санитарно-эпидемиологической безопасности населения (глава 7). В случае же наступления тяжких последствий за аналогичные правонарушения могут быть применены и меры уголовного наказания.

К защите права человека на жизнь, направлены и мероприятия, проводимые государственными органами, по охране окружающей среды.

Право граждан на проживание в окружающей среде, благоприятных для жизни и здоровья, является одним из основных прав человека и гражданина, которые должны быть обеспечены государством. Об этом прямо и недвусмысленно говорится в ст.39 Конституции Азербайджанской Республики. Меры, направленные на обеспечение данного права граждан предусмотрены в основном в следующих законах Азербайджанской Республики: «Об охране окружающей среды» (от 8 июня 1999 года), «О радиационной безопасности населения» (от 30 декабря 1997 года), «Об экологической безопасности» (от 8 июня 1999 года). Меры, направленные на обеспечение права граждан жить в здоровой окружающей среде, предусмотрены и в некоторых других нормативных актах, но все они основаны на вышеуказанных законах (5; 6; 7).

В целях защиты права человека на жизнь государственные органы в соответствии с природоохранным законодательством обязаны осуществлять целый ряд мероприятий. К этим мероприятиям можно отнести, например, обязанность государственных органов осуществлять контроль за соблюдением законодательства об охране окружающей среды, рациональное использование и восстановление природных ресурсов, применение экономического стимулирования природопользования и охраны окружающей среды, утверждение списка экологически опасных форм хозяйственной деятельности, выдача в установленном законодательством порядке специального разрешения на опасные виды хозяйства на выбрасывание отходов и вредных веществ в окружающую среду, установление допустимого предела количества выбрасываемых в окружающую среду вредных веществ, уровня шума, вибрации, электромагнитного излучения и других вредных физических воздействий, радиации, количества применения в сельском хозяйстве и лесном хозяйстве агрохимических веществ и некоторые другие.

Особую опасность для здоровья человека, а в конечном итоге, и его жизни представляет радиационное облучение. Его опасность в первую очередь заключена в том, что человек без специальных приборов не может оценить степень угрозы для его жизни зараженной радиацией окружающей среды. Очень часто человек узнает об этой опасности лишь тогда, когда уже наступили для его организма тяжкие последствия облучения. Вот почему и был принят специальный закон (о котором мы говорили выше): «О радиационной безопасности населения». Хотя вопросы, связанные с безопасностью населения от радиационного излучения, затрагивались и в других нормативных актах, принятие данного закона демонстрирует понимание со стороны государства опасности этого явления.

В соответствии с действующим законодательством, для обеспечения радиационной безопасности населения необходимо проведение комплекса мер организационно-правового, инженерно-технического, санитарно-гигиенического, медико-профилактического, инструктивного и образовательного характера, информирова-

ние населения о радиационной обстановке и мерах радиационной безопасности, а также осуществление мер по соблюдению правил, норм и нормативов в области радиационной безопасности органами государства и местного самоуправления, существующими объединениями, юридическими и физическими лицами. Завершая вопрос о защите права человека на жизнь в сфере здравоохранения, хотелось бы отметить, что мероприятия государства направленные на охрану здоровья населения, на защиту окружающей среду служат важной гарантией обеспечения права человека на жизнь.

Литература

1. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года. Баку, Ганун, 2009
2. Закон Азербайджанской Республики «Об охране здоровья населения» от 26 июня 1997 года. Баку, Ганун, 2012
3. Кодекс Азербайджанской Республики об Административных проступках от 11 июля 2000 года. Баку, Ганун, 2012
4. Закон Азербайджанской Республики «О санитарно-эпидемиологическом благополучии» от 10 ноября 1992 года. Баку, Ганун, 2003
5. Закон Азербайджанской Республики «Об охране окружающей среды» от 8 июня 1999 года. Баку, Ганун, 2009
6. Закон Азербайджанской Республики «О радиационной безопасности населения» от 30 декабря 1997 года. Баку, Ганун, 2011
7. Закон Азербайджанской Республики «Об экологической безопасности» от 8 июня 1999 года. Баку, Ганун, 2011

SƏHIYYƏ SAHƏSİNDƏ İNSANIN YAŞAMAQ HÜQUQUNUN TƏMİN OLUNMASI

S.F.Mirzəyeva

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insanın təhlükəsiz yaşamaq, istirahət, sosial təminat, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq, sağlamlığın qorunması, şəxsi toxunulmazlıq hüquqları insanın yaşamaq hüququ ilə sıx bağlıdır. Məqalədə səhiyyə sahəsində insanın yaşamaq hüququnun təmin olunmasının mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi vurğulanır.

ENSURING OF THE RIGHT TO LIFE IN THE FIELD OF PUBLIC HEALTH

S.F.Mirzoeva

SUMMARY

The right to life is closely linked with the security of the person, the right to rest, the right to social security, the right to live in a healthy environment and the right to health, all enshrined in the Constitution of the Republic of Azerbaijan. The author stresses the importance of ensuring of the right to life in the field of public health.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin Hüquq fakültəsinin 31 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 2)

Məqalə redaksiyaya 10 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 347.961.4

**VƏSİYYƏTNAMƏLƏRİN NOTARIAT QAYDASINDA
TƏSDİQ EDİLMƏSİ**

Z.Ə.Məmmədov

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu
Bakı, Hüseyn Cavid prospekti 31
e-mail: zaur1965@yahoo.com

Açar sözlər: vəsiyyətnamə, notariat, təsdiq, fiziki şəxs, əmlak

Keywords: will, notary, certification, physical entity, property

Ключевые слова: завещание, нотариат, удостоверение, физическое лицо, имущество

Vəsiyyət üzrə vərəsəliyin yaranmasını şərtləndirən mürəkkəb hüquqi tərkibə daxil olan birinci hüquqi fakt vəsiyyətnamədir (1, s.409). Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin “Vəsiyyət anlayışı” adlanan 1166-cı maddəsinə müvafiq olaraq, fiziki şəxs ölməsi halı üçün öz əmlakını və ya onun bir hissəsini həm vərəsələr sırasından, həm də kənar adamlar sırasından bir və ya bir neçə şəxsə qoya bilər. Fiziki şəxslərin vəsiyyət qoymaq hüququ həmçinin Rusiya Federasiyası Mülki Məcəlləsinin 1118-ci (3), Belarus Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1040-cı (4), Ukrayna Mülki Məcəlləsinin 1234-cü (5), Moldova Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1449-cu (6), Qazaxıstan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1046-cı (7), Türkmənistan Mülki Məcəlləsinin 1161-ci (8), Özbəkistan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1120-ci (9), Qırğızıstan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1127-ci (10) və Tacikistan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1150-ci (11) maddələrində təsbit olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, Almaniya Mülki Qanunnaməsinin 2071-ci paragrafında miras qoyanın konkret şəxsin (şəxslərin) adını (adlarını) göstərmədən öz əmlakını xidməti və ya işgüzar münasibətdə olduğu müəyyən kateqoriyalı şəxsə (şəxslərə) vəsiyyət edə bilməsinin mümkünlüyü də öz əksini tapıb.

Həmin Qanunnamənin 2072-ci paragrafında həmçinin miras qoyanın öz əmlakını konkret ad göstərmədən kasıblara vəsiyyət edə bilməsi təsbit olunub. Bu zaman, digər hal sübut olunmadıqda hesab olunur ki, miras qoyan əmlakını kasıblar arasında bölüşdürülməsi vəzifəsi qoyulmaqla özünün son yaşayış dairəsində olan kasıblara yardım üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi kassaya vəsiyyət etmişdir (12, s.517).

Fikrimizcə, fiziki şəxsin ölməsi halı üçün öz əmlakını və ya onun bir hissəsini yalnız konkret şəxsin və ya şəxslərin adını, soyadını və atasının adını, həmçinin hüquqi şəxsin adını dəqiq göstərməklə vəsiyyət edə bilməsi gələcəkdə vərəsələr arasında yarana biləcək mübahisələrin qarşısının alınması baxımından daha məqsədəuyğundur. Bu fikirləri rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1166-cı maddəsinə aşağıdakı məzmununda ikinci hissənin əlavə edilməsi məqsədəmüvafiq olardı:

“Əmlak fiziki şəxsə vəsiyyət edildikdə, fiziki şəxsin adı, soyadı və atasının adı, hüquqi şəxsə vəsiyyət edildikdə isə hüquqi şəxsin adı vəsiyyətnamədə göstərilməlidir”.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1167-ci maddəsinə əsasən, vəsiyyətnamənin tərtib edildiyi məqamda öz hərəkətləri barəsində şüurlu mühakimə yürü-

də bilən və öz iradəsini aydın ifadə edə bilən yetkinlik yaşına çatmış fəaliyyət qabiliyyətli şəxs vəsiyyət edə bilər. Həmin Məcəllənin 1168-ci maddəsinin tələbinə görə vəsiyyətnaməni şəxsən vəsiyyət edən tərtib etməlidir. Vəsiyyətnamənin nümayəndə vasitəsi ilə tərtibinə yol verilmir.

Qeyd etmək istərdik ki, vəsiyyətin yetkinlik yaşına çatmış fəaliyyət qabiliyyətli şəxs tərəfindən edilə bilməsi və vəsiyyətnamənin nümayəndə vasitəsi ilə tərtibinə yol verilməməsi bütün MDB ölkələrinin Mülki Məcəllələrində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin “Birgə vəsiyyətnamə” adlanan 1169-cu maddəsində deyilir: “Vəsiyyətnamədə bir miras qoyanın sərəncamı olmalıdır. Vəsiyyətnamənin iki və ya daha çox şəxs tərəfindən birgə tərtibinə yol verilmir. Yalnız ərlə arvad qarşılıqlı vərəsəlik haqqında birgə vəsiyyətnamə tərtib edə bilərlər. Bu vəsiyyətnamə ərin və ya arvadın tələbi ilə, lakin onların hər ikisinin sağlığında ləğv edilə bilər”. Ə.B.Hacıbəyli düzgün olaraq 1169-cu maddənin müəyyən dolaşılıq yaratdığını qeyd edir: “Birgə vəsiyyətnaməni qadağan edən bu maddənin sonrakı normasına görə “yalnız ərlə arvad qarşılıqlı vərəsəlik haqqında birgə vəsiyyətnamə tərtib edə bilərlər”. Qanunvericinin fikrinin aydın ifadə edilməməsi ona gətirib çıxarır ki, notariat və məhkəmə təcrübəsində bu norma iki cür təfsir edilir. Bəzilərinin fikrincə, burada ərlə-arvad arasında bir-birinin xeyrinə edilən vəsiyyətnamədən söhbət gedir, çünki “qarşılıqlı” sözü başqa cür nəticə çıxarmağa imkan vermir. Başqaları belə hesab edirlər ki, burada ərlə arvadın ümumi birgə əmlakının vəsiyyət edilməsindən danışılır. Bu halda isə əmlak üçüncü şəxsə də vəsiyyət oluna bilər. Çünki söhbət məhz “birgə” vəsiyyətnamənin tərtibindən gedir. İkinci nəticə daha ağılabatandır. “Yalnız ərlə arvad qarşılıqlı vərəsəlik haqqında birgə vəsiyyətnamə tərtib edə bilərlər” cümləsinin sistematik təfsiri də bu nəticəyə istiqamətləndirir. Ərlə arvad onsuz da öz əmlaklarını bir-birinə vəsiyyət edə bilərlər. Bu vəsiyyətnamə institutunun ümumi qaydalarından irəli gəlir. Ona görə də yuxarıdakı cümlədə “qarşılıqlı vərəsəlik haqqında” ifadəsi bir tərəfdən bu qaydaya işarə edirsə, başqa tərəfdən ər-arvaddan başqa kimsənin birgə vəsiyyətnamə tərtib etməsini qadağan edən norma ilə ziddiyyət təşkil edir. Qanunun bu cümləsi “yalnız ər-arvad birgə vəsiyyətnamə tərtib edə bilərlər” kimi ifadə olunsaydı, mübahisəyə yer qalmazdı” (13, s.236).

Ə.B.Hacıbəylinin fikirlərini təqdirəlayiq hesab edərək təklif edirik ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1169-cu maddəsinin və “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 47-ci maddəsinin ikinci hissəsinin məzmununu dəyişdirilərək aşağıdakı redaksiyada verilsin:

MM-in 1169-cu maddəsi: “Vəsiyyətnamədə bir miras qoyanın sərəncamı olmalıdır. Vəsiyyətnamənin iki və ya daha çox şəxs tərəfindən birgə tərtibinə yol verilmir. Yalnız ərlə arvad birgə vəsiyyətnamə tərtib edə bilərlər. Bu vəsiyyətnamə ərin və ya arvadın tələbi ilə, lakin onların hər ikisinin sağlığında ləğv edilə bilər”.

“Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 47-ci maddəsinin ikinci hissəsi: “Vəsiyyətnamənin nümayəndə vasitəsi ilə təsdiq olunması, eləcə də bir neçə şəxs adından bir vəsiyyətnamə təsdiq edilməsi qadağandır. Yalnız ərlə arvad birgə vəsiyyətnamə tərtib edə bilərlər.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1179.1-ci maddəsində deyilir: “Vəsiyyətnamə yazılı formada tərtib edilməlidir. Həm də notariat formasında və ya bunsuz vəsiyyətnaməyə yol verilir”.

MM-in 1179.1-ci maddəsində işlədilən “həm də” ifadəsi Azərbaycan dilinin qrammatikası ilə uzlaşmır. Əslində, MM-in 1179.1-ci maddəsinin ikinci cümləsi “notariat

formasında və ya bunsuz vəsiyyətnaməyə yol verilir” kimi ifadə edilməliydi.

Notariat forması tələb edir ki, vəsiyyətnaməni vəsiyyət edən tərtib etsin və imzalasın, notarius, notariusun olmadığı yerlərdə isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları təsdiqləsin (MM-in 1179.2-ci maddəsi).

MM-in “Vəsiyyətnamənin notarius tərəfindən yazılması” adlanan 1180-cı maddəsinə müvafiq olaraq vəsiyyətnaməni vəsiyyət edən sۆzlərindən notariusun iki şahidin yanında yazmasına yol verilir. Vəsiyyətnamənin yazılması zamanı hamılıqla qəbul olunmuş texniki vasitələr tətbiq edilə bilər.

Vəsiyyət edən sۆzlərindən notariusun yazdığı vəsiyyətnaməni vəsiyyət edən oxumalı və notariusun, şahidlərin yanında imzalamalıdır.

Rusiya Federasiyası, Belarus Respublikası, Moldova Respublikası və Türkmənistanın Mülki Məcəllələri vəsiyyətnamənin notariat formasında və ya qanunda göstərilən hallarda bunsuz yazılı formada tərtib edilməsini mümkün hesab etsə də, Qazaxıstan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1050-ci, Qırğızıstan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1131-ci, Özbəkistan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1124-cü, Tacikistan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1157-ci və Ukrayna Mülki Məcəlləsinin 1247-ci maddələrinə əsasən vəsiyyətnamə yalnız notarius və ya notarius bərabər tutulan şəxslər tərəfindən təsdiq edilə bilər.

Amma, vəsiyyətnamənin notariat təsdiqi zamanı vəsiyyət edən sۆzlərindən notariusun iki şahidin yanında yazmasına yol verilməsi, vəsiyyətnamənin yazılması zamanı hamılıqla qəbul olunmuş texniki vasitələrin tətbiq edilə bilməsi, bütün MDB ölkələrinin mülki qanunvericiliklərində təsbit olunmuşdur.

Fikrimizcə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Tacikistan və Ukraynanın müsbət təcrübəsindən istifadə edərək, gələcəkdə vərəsələr arasında yarana biləcək məhkəmə mübahisələrinin qarşısını almaq məqsədilə, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1179.1-ci maddəsinin dəyişdirilərək “vəsiyyətnamə yazılı formada tərtib edilməli və notariat qaydasında təsdiqlənməlidir” kimi verilməsi, həmçinin MM-in “Ev vəsiyyətnaməsi” adlanan 1186-cı və “Vəsiyyətnamənin depozitə qoyulması” adlanan 1187-ci maddələrinin ləğv olunması məqsədmüvafiq olardı.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1181-ci maddəsində vəsiyyətnamə təsdiqlənərkən notarius bərabər tutulan şəxslərin siyahısı öz əksini tapmışdır. Fikrimizcə. MM-in 1181.1 və 1181.5-ci maddələrinin ləğv edilərək, MM-in 1181.2, 1181.3 və 1181.4-cü maddələrinin müvafiq surətdə 1181.1, 1181.2 və 1181.3-cü maddələr hesab edilməsi məqsəduyğun olardı. Çünki, MM-in 1181.1 və 1181.5-ci maddələrində göstərilən müalicə müəssisələrində müalicə olunan və ya yaşayan, habelə azadlıqdan məhrum etmə yerində cəza çəkən şəxs vəsiyyət etmək arzusunda olsa, müalicə müəssisəsinin və ya azadlıqdan məhrum etmə yerinin yaxınlığında fəaliyyət göstərən notariat kontorunun notariusu müvafiq müalicə müəssisəsinə, yaxud azadlıqdan məhrum etmə yerinə gələrək kontordan kənar notariat hərəkətini apara bilər.

Mülki Məcəllənin 1220-ci maddəsinə əsasən vəsiyyət edən vəsiyyət etdikdən sonra həmişə vəsiyyətnaməni dəyişdirə və ya ləğv edə bilər. Məsələn, H.Qasımova 1992-ci il 7 dekabr tarixdə Bakı Şəhər 19 saylı Dövlət Notariat Kontorunda təsdiq olunmuş vəsiyyətnamədə xüsusi mülkiyyətində olan bütün əmlakını M.Rzayevaya vəsiyyət etdiyini göstərmişdir. H.Qasımova 1995-ci il 6 may tarixdə Bakı Şəhər 19 saylı Dövlət Notariat Kontoruna ərizə yazaraq həmin vəsiyyətnaməni ləğv etmişdir (14, s.42).

Daha bir misal. H.Qasımova 1995-ci il 12 may tarixdə Bakı Şəhər 19 saylı Dövlət

Notariat Kontorunda təsdiq olunmuş vəsiyyətnamədə bütün əmlakını, o cümlədən xüsusi mülkiyyətində olan Bakı şəhəri, Şərifzadə küçəsi 108 saylı evin 21-ci mənzilini S.Həşimovaya vəsiyyət etməsini göstərmiş, lakin həmin vəsiyyətnamə də bir qədər sonra H.Qasımova tərəfindən ləğv edilmişdir (14, s.42).

Notariat təcrübəsinə müraciət etdikdə görürük ki, notarius tərəfindən təsdiq edilmiş vəsiyyətnamələrdə vəsiyyət edən vəsiyyət etdikdən sonra həmişə vəsiyyətnaməni dəyişdirə və ya ləğv edə bilməsi hüququ, həmçinin MM-in 1193-cü maddəsində göstərilən şəxslərin vəsiyyətnamənin məzmunundan asılı olmayaraq mirasda məcburi paylarının olması, habelə MM-in 1161-ci maddəsinə uyğun olaraq miras qoyanın himayəsində olmuş və özlərini müstəqil saxlaya bilməyən əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin mirasdan dolanacaq təminatı (alimentlər) tələb edə bilməsi öz əksini tapmır. Məsələn, A.A.C. oğlu ümumi sahəsi 31,37 kv.m., o cümlədən yaşayış sahəsi 15,81 kv.m., köməkçi sahəsi 15,56 kv.m. olan Əli-Bayramlı şəhəri Heydər Əliyev küçəsində yerləşən 28 nömrəli binanın 15 nömrəli özəlləşdirilmiş mənzilini A.S.C. oğluna vəsiyyət etmişdir. 2004-cü il 07 yanvar tarixdə Əli Bayramlı Şəhər 1 saylı Dövlət Notariat Kontorunda təsdiq edilmiş vəsiyyətnamədə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1166-1178-ci və 1193-cü maddələrinin məzmununun vəsiyyət edənə izah edilməsi göstərilə də, Mülki Məcəllənin qeyd olunan maddələrinin məzmununun nədən ibarət olması, həmçinin Mülki Məcəllənin 1220-ci maddəsinə görə vəsiyyət edən vəsiyyətnaməni həmişə dəyişdirə və ya ləğv edə bilməsi hüququna malik olması öz əksini tapmayıb (15).

Fikrimizcə, vəsiyyət edən digər şəxslərə münasibətdə hüquq və vəzifələrini daha yaxşı bilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1161-ci, 1193-cü və 1220-ci maddələrinin məzmununun notariat qaydasında təsdiq edilən vəsiyyətnamədə əks olunması müsbət hal olardı. Təklif edirik ki, “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 47-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda 4-cü hissə əlavə edilsin:

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1220-ci maddəsinə müvafiq olaraq vəsiyyət edən həmişə təsdiq olunmuş vəsiyyətnaməni dəyişdirmək və ya ləğv etmək hüququna malik olması, Mülki Məcəllənin 1193-cü maddəsinə əsasən vəsiyyət edən uşaqlarının, valideynlərinin və arvadının (ərinin) vəsiyyətnamənin məzmunundan asılı olmayaraq mirasda məcburi payının olması, həmçinin Mülki Məcəllənin 1161-ci maddəsinə uyğun olaraq miras qoyanın himayəsində olmuş və özlərini müstəqil saxlaya bilməyən əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin mirasdan dolanacaq təminatı (alimentlər) tələb etmək hüququnun olması vəsiyyətnamədə qeyd olunmalıdır”.

Ədəbiyyat

1. Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву / Научный редактор - Алексеев С.С. М., Статут, 2001, 479 с.
2. Azərbaycan Respublikasının 1999-cü il 28 dekabr tarixli Mülki Məcəlləsi. Bakı, Qanun, 2012, 760 s.
3. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть третья) от 26 ноября 2001 года. http://www.consultant.ru/popular/gkrf3/6_2.html
4. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 года. <http://newsby.org/documents/kodeks/kod26/page64.htm>
5. Гражданский кодекс Украины от 16 января 2003 года. <http://meget.kiev.ua/kodeks/grazdanskiy-kodeks/glava-85/>
6. Гражданский кодекс Республики Молдова от 6 июня 2002 года. <http://lex.justice.md/ru/325085/>

7. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года.
http://www.testent.ru/load/studentu/osnovy_prava/grazhdanskij_kodeks_respubliki_kazakhstan/62-1-0-1794
8. Гражданский кодекс Туркменистана от 19 июля 1998 года.
http://www.jguard.ru/images/attaches/256/GK_Turkmen.txt
9. Гражданский кодекс Республики Узбекистан от 21 декабря 1995 года.
http://fmc.uz/legisl.php?id=k_grajd_67
10. Гражданский кодекс Кыргызский Республики от 8 мая 1996 года.
www.cac-civillaw.org/gesetz/kirgisistan/GK-Kyr.ru.rtf
11. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 1 марта 1995 года.
http://www.wipo.int/wipolex/es/text.jsp?file_id=236010
12. Гражданское уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому уложению / перевод с нем. В.Бергманн, введ., сост.; науч. редакторы – А.Л.Маковский и др. М., Волтерс Клувер, 2006, 816 с.
13. Nacibəyli Ə.V. Mülki Məcəllə: müzakirələr, mülahizələr. Bakı, Qolias nəşriyyat evi, 2009, 304 s.
14. «Yalnız birinci növbə və rəsələrin mirasda məcburi payı vardır.» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni. 2008, № 4, s.38-43
15. Şirvan Şəhər 1 saylı Dövlət Notariat Kontorunun Arxivi. Reyestr - 2-V-01. 7 yanvar 2004

CERTIFICATION OF WILLS BY A NOTARY

Z.A.Mamedov

SUMMARY

This paper treats the issues of certification of wills in notarial practice. Revealing the problems related to the notarial certification of wills, the author suggests amendments to the Civil Code and the Law on Notary of the Republic of Azerbaijan.

УДОСТОВЕРЕНИЕ ЗАВЕЩАНИЙ В НОТАРИАЛЬНОМ ПОРЯДКЕ

З.А.Мамедов

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются вопросы удостоверения завещаний в нотариальной практике. Автор раскрывает проблемы, возникающие при нотариальном удостоверении завещаний. В целях решения этих проблем, предлагается внести изменения в Гражданский кодекс Азербайджанской Республики и Закон «О нотариате».

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin Hüquq fakültəsinin 31 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 2)

Məqalə redaksiyaya 10 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 343.1

**MƏHKƏMƏ İCLASININ PROTOKOLUNUN YAZILMASI
MƏHKƏMƏ İCLAS KATİBİNİN
CİNAYƏT-PROSESSUAL FUNKSİYASI KİMİ**

İ.B.Eyyubov

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu
Bakı, Hüseyn Cavid prospekti 31
e-mail: eyyubov-ilqar@mail.ru

Açar sözlər: cinayət prosesi, protokol, məhkəmə iclası, katib, sübut, hüquqi tənzimləmə

Keywords: criminal trial, report, judicial session, secretary, proof, legal regulation

Ключевые слова: уголовный процесс, протокол, судебное заседание, секретарь, доказательство, правовое регулирование

Məhkəmə iclas katibinin cinayət-prosessual vəziyyətinin müasir hüquqi tənzimləmə problemləri aşağıdakı üç istiqamətdə həll edilməlidir:

1. AR CPM-in 124.2-ci maddəsində cinayət prosesində məhkəmə iclasının protokolunun müstəqil sübut növü kimi hesab edilməsini təmin edən hüquq norması quruluşundan istifadə edilməlidir, çünki hazırda AR CPM-in 124.2.4-cü maddəsinin quruluşunda qeyri-dəqiqliyə yol verilmişdir ki, bu da həmin normanın birmənalı şərhinə və dərk edilməsinə mane olur. Həmin maddəyə əsasən, «istintaq və **məhkəmə hərəkətlərinin protokolları**» (*tünd rənglə qeyd etmə bizimdir*) cinayət prosesində sübut kimi qəbul olunur. Baxılan maddənin şərh zamanı bir sıra suallar meydana çıxır: Məhkəmə hərəkətləri nədir? Onların protokolları nədir? Bu protokolları kim tərtib edir? Məhkəmə hərəkətlərinin protokolları ilə məhkəmə iclasının protokolu eyniyyət təşkil edirmi?

Həmin maddənin doğru şərh edilməsi üçün bu suallara mütləq cavab verilməlidir. Birinci sualdan başlayaraq, onlara aydınlıq gətirməyə çalışaq. Bu suala cavabı üç yanaşmada vermək olar. Birincisi, məhkəmə hərəkətləri dedikdə, geniş anlamda məhkəmədə həyata keçirilən bütün hərəkətlər başa düşülə bilər. Məsələn, AR CPM-in 324.2-ci maddəsində belə bir norma quruluşundan istifadə edilir: «məhkəmə istintaqı aşağıdakı hərəkətlərlə başlanır ...» və daha sonra bura həm məhkəmənin, həm dövlət ittihamçısının, həm xüsusi ittihamçının və s. hərəkətləri aid edilir. Lakin bu yanaşma AR CPM-in 124.2.4-cü maddəsi kontekstindən uğursuzdur, çünki belə yanaşmada heç də bütün məhkəmə hərəkətlərinin nəticələri sübut əhəmiyyəti kəsb etmir. İkincisi, məhkəmə hərəkətləri dedikdə, yalnız məhkəmə tərəfindən həyata keçirilən hərəkətlər başa düşülə bilər. Bu yanaşma əvvəlkindən dar olsa da, ümumilikdə genişdir və yenə də məhkəmənin sübuti əhəmiyyət kəsb etməyən nəticələr verən hərəkətlərini də əhatə etdiyi üçün 124.2.4-cü maddənin şərh üçün yaramır. Üçüncü yanaşmada məhkəmə hərəkətləri ilə istintaq hərəkətlərinin bir sırada verilməsi amilindən çıxış etməklə suala aydınlıq gətirmək olar. Belə ki, C.H.Mövsumova görə, «... istintaq hərəkətləri vasitəsi ilə işin hallarının aydınlaşdırılması və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən şəxsin müəyyən edilməsi üçün sübutlar toplanılır, möhkəmləndirilir və yoxlanılır» (2, s.158-159). Deməli, istintaq hərəkətləri

kətləri sübutların toplanması, rəsmiləşdirilməsi və yoxlanmasına yönəldiyi üçün onların protokolları sübut hesab edilirsə, məhkəmənin də sübutların toplanması, rəsmiləşdirilməsi və yoxlanmasına yönəlmiş hərəkətlərinin nəticələri sübut kimi nəzərdən keçirilə bilər. Beləliklə, bu yanaşma 124.2.4-cü maddənin şərhinə üçün daha uğurlu olub, belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, məhkəmə hərəkətləri dedikdə, məhkəmədə sübutların toplanması, rəsmiləşdirilməsi və yoxlanmasına yönəlmiş hərəkətlər başa düşülür və məntiqi olaraq aşağıdakıları əhatə edir: təqsirləndirilən şəxsin məhkəmədə dindirilməsi (ifadələrinin elan edilməsi), şahidin məhkəmədə dindirilməsi (ifadələrinin elan edilməsi), zərər çəkmiş şəxsin məhkəmədə dindirilməsi, məhkəmə baxışında ekspertiza, ekspertin məhkəmədə dindirilməsi, sənədlərin elan edilməsi, maddi sübutların, yerin və binanın baxışının keçirilməsi, tanıma üçün təqdim etmə, istintaq ekspertimenti, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi. Göründüyü kimi, «məhkəmə hərəkətləri» kateqoriyasının AR CPM-in 124.2.4-cü maddəsinin konketstindən izahı zamanı bu anlayışa yalnız məhkəmə istintaqında həyata keçirilən hərəkətlər aid olur. Bu səbəbdən hesab edirik ki, həmin maddədə «məhkəmə hərəkətləri» ifadəsindən yox, «məhkəmə istintaqının hərəkətləri» ifadəsindən istifadə edilməsi bu kateqoriyanın lüzumsuz geniş şəkildə anlaşılmasını istisna edə bilər.

Növbəti sual belə idi ki, məhkəmə hərəkətlərinin protokolu nədir? Ayır-ayrı istintaq hərəkətlərinin protokollarından fərqli olaraq, məhkəmə istintaqında həyata keçirilən hərəkətlərin rəsmiləşdirilməsi üçün müstəqil akt – protokol tərtib edilmir, bu hərəkətlərin gedişatı və nəticələri birbaşa olaraq, məhkəmə iclasının protokolunda əks olunur. Bununla belə, bəzi hallarda məhkəmə icraatı zamanı həyata keçirilən ayır-ayrı istintaq hərəkətlərinin müstəqil protokolunun tərtib edilməsinə zərurət yaranır. Belə ki, AR CPM-in 335.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət təqibi ilə bağlı olan halları nəzərə almaqla və cinayət prosesi tərəflərinin razılığı ilə məhkəmə yerin və binanın baxışının aparılmasını baxılmalı olan obyektlərin yerləşdiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsinə tapşırmaq hüquqa malikdir və belə halda baxış hal şahidlərinin iştirakı ilə aparılır və AR CPM-in 236.6.1-236.6.7-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğun olaraq **tərtib edilmiş protokol** (*tünd rənglə qeyd etmə bizimidir*) isə məhkəmə iclasında elan edilir. Eləcə də, AR CPM-in 336.3 və 336.4-cü maddələrinə əsasən, məhkəmə baxışı qaydalarına riayət etməklə tanıma üçün təqdim etmənin, istintaq eksperimentinin aparılmasını, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsini həyata keçirmək mümkün olmadıqda, məhkəmə cinayət prosesi tərəflərinin razılığı ilə göstərilən hərəkətlərin müəyyən müddətdə həyata keçirilməsini məhkəməyədək icraat zamanı ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora tapşırıla bilər. Tərtib edilən müvafiq protokollar isə məhkəmə iclasında elan edilir. Deməli, yuxarıda göstərilən hallarda məhkəmə istintaqının hərəkətləri üçün də ayrıca protokolların tərtib edilməsi mümkündür, odur ki, məhkəmə hərəkətlərinin protokolu dedikdə, məhkəmə iclasından kənarında həyata keçirilmiş məhkəmə hərəkətlərinin protokolları başa düşülməlidir.

Növbəti sual belə idi ki, məhkəmə hərəkəti protokollarını kim tərtib edir? Bu sual tədqiqat mövzusunə uyğun olaraq, məhkəmə iclasının katibinin hüquqi statusu üçün çox əhəmiyyətlidir. Çünki məhkəmə iclasının katibi tərtib etdiyi protokolun tamlığı və düzgünlüyü üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır. Daha əvvəl araşdırılmış sual və onun cavabından belə nəticə çıxır ki, məhkəmə iclasında həyata keçirilən bütün məhkəmə istintaqı hərəkətləri məhkəmə iclas protokolunda əks olunduğu üçün onların gedişatı və nəticələrini məhkəmə iclası protokoluna məhkəmə iclas katibi tam və düzgün yazmalıdır

və buna görə o, şəxsən məsuliyyət daşıyır. Məhkəmə istintaqı hərəkətinin digər məhkəməyə və ya prokurora tapşırıldığı hallarda isə, həmin hərəkətlərin protokollarını ümumi qaydada hərəkəti həyata keçirən şəxsin özü və ya onun müvəkkil etdiyi hər hansı bir şəxs tərtib edir. Bu halda həmin hərəkətin protokolumun mötəbərliyi üçün proktolu imza edən vəzifəli şəxs məsuliyyət daşıyır, məhkəmə iclasının katibinin isə üzərinə həmin protokollar məhkəmə iclasında elan olunarkən onların elan edilən məzmununu olduğu kimi məhkəmə iclasının protokolunda əks etdirmək vəzifəsi düşür.

Nəhayət, sonuncu sual məhkəmə hərəkətlərinin protokolları ilə məhkəmə iclasının protokolumun eyniyyət təşkil edib-etməməsi ilə bağlı idi. Şübhəsiz, bu sualın cavabı inkar olmalıdır. Çünki məhkəmə iclas protokolu daha geniş prosessual sənəd olub, həm məhkəmə iclasında həyata keçirilən məhkəmə istintaqı hərəkətlərinin, həm məhkəmənin tapşırığı ilə məhkəmə iclasından kənarada həyata keçirilən hərəkətlərin gedişatı və nəticələrini, həm də bu hərəkətlərlə bağlı olmayan çoxsaylı digər hərəkətlər, qərarlar və s. özündə əks etdirir. Nəticə isə belədir ki, məhkəmə iclası protokolu daha geniş anlayış olduğu üçün məhkəmə hərəkətinin protokolu ifadəsi ilə əhatə edilə bilməz. Belə halda isə AR CPM-in 124.2.4-cü maddəsində məhkəmə iclas protokolumun sübutlar sistemindən əsassız olaraq kənarada qaldığı aşkar görünür.

Qeyd edək ki, sübutların sisteminin müəyyənləşdirilməsi zamanı RF CPM-in 74-cü maddəsinin 2-ci bəndinin 5-ci hissəsində də «istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin protokolları» ifadəsindən istifadə edilmişdir. Hüquq ədəbiyyatında, məsələn, O.V.Zakatova tərəfindən də bu ifadə tənqid edilmiş və normanın həmin quruluşunda məhkəmə iclasının protokolumun sübutlar sistemindən kənarada qaldığı göstərilmişdir. Lakin müəllifin bu boşluğun aradan qaldırılması istiqamətində irəli sürülmüş təklifi də uğurlu saymaq olmaz. Belə ki, müəllif həmin ifadənin əvəzinə «istintaq və məhkəmə iclaslarının protokolları» ifadəsindən istifadə edir ki (4, s.159), bu ifadə hazırda maddənin qüvvədə olan redaksiyasından da uğursuzdur, çünki «istintaq iclasları» kateqoriyasının mahiyyətini açmaq, onu hər hansı şəkildə izah etmək uğursuzluğa məhkumdur.

Deyilənləri ümumiləşdirərək, AR CPM-in 124.2.4-cü maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini təklif edirik: **«124.2.4. istintaq hərəkətlərinin, məhkəmə istintaqı hərəkətlərinin protokolları və məhkəmə iclasının protokolu»;**

2. Cinayət prosesində məhkəmə iclasının protokolumun məzmununu tənzim edən hüquq norması yaradılmalıdır – çünki məhkəmə iclas katibinin prosessual vəziyyətində üç əsas element məhz məhkəmə iclasının protokolu ilə bağlıdır:

1) məhkəmə iclasının katibi məhkəmə iclasının protokolumun aparılması üçün təyin edilir;

2) məhkəmə iclasının katibi məhkəmə iclasının protokolumun tamlığı və düzgünlüyü üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır;

3) məhkəmə iclasının katibi məhkəmə iclas protokolumun aparılması funksiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı prosessual müstəqilliyə malikdir, belə ki, o, protokoldakı yazının məzmununa dair heç kimin göstərişlərindən asılı deyil.

Belə olduğu halda, əsaslı olaraq nəzəri və təcrübi əhəmiyyətli suallar yaranır: Məhkəmə iclasının katibi məhkəmə iclasının protokolumu hansı prosessual formada yazmalıdır? Bu protokola daxil edilməli olan məlumatların həcmi necə müəyyən edilməlidir? Məhkəmə iclasının katibindən məhkəmə baxışının əks olunmasını hansı həddə tələb etmək lazımdır? Məhz bu suallara verilən cavablar məhkəmə iclas katibinin prosessual vəziyyətinə dair məsələyə əhəmiyyətli dərəcədə aydınlıq gətirə bilər.

Hesab edirik ki, bu suallara birmənalı cavab vermənin və məhkəmə iclas protokolunun vahid prosessual formasının təmin edilməsinin yeganə yolu onun məzmununa dair tələblərin qanunvericilikdə təsbit edilməsidir.

Məhkəmə iclas protokolunun məzmununa dair tələblərin normativ qaydada təsbit edilməsi olduqca əhəmiyyətlidir, çünki ayrı-ayrı istintaq və digər prosessual hərəkətlərin protokollarından fərqli olaraq, məhkəmə iclasının protokolu həm müddət, həm də məzmun göstəricilərinə görə daha böyük həcmli hərəkətlər və məlumatlar əks etdirir, onlardan hansılarının protokola salınmalı olması, hansılarının isə protokollaşdırma üçün əhəmiyyətsiz olmasını nə məhkəmə iclasının katibinin, nə də məhkəmə iclasının sədrinin mülahizəsinə qoymaq olmaz (5, s.340). Məhkəmə iclasının protokolu cinayət prosesində protokol növü hesab edilsə də, onun xüsusi növüdür (yalnız məhkəmədə, xüsusi subyekt tərəfindən, bəzən hissə-hissə, bəzən iclas bitəndən bir neçə gün sonra, böyük həcmdə və s. xüsusiyyətlərlə tərtib edilir). Bununla belə, prosessual sənəd kimi, məhkəmə iclasının protokoluna da bütün protokollara qarşı irəli sürülən bəzi ümumi tələblər qoyulur (bu ümumi tələblər qismində AR CPM-in 51-ci maddəsinin müddəalarını nəzərdən keçirmək mükündür) (3, s.182).

Birinci fəsildə artıq qeyd etmişdik ki, əvvəlki prosessual qanunvericilikdə müvafiq norma mövcud idi və müasir dövrdə də bəzi MDB dövlətləri (məsələn, RF) CPM-də məhkəmə iclas protokolunun məzmunun tənzim edən müstəqil norma nəzərdə tutmuşdur. Həmin normaların məzmunundan metodoloji əsas kimi istifadə etməklə, AR CPM-ə aşağıdakı məzmununda yeni maddənin əlavə edilməsini təklif edirik:

«Maddə 321-1. Məhkəmə iclasının protokolu

321-1.1. Məhkəmə iclasının bütün gedişatı məhkəmə iclasının protokolunda tam və mötəbər şəkildə əks olunmalıdır. Məhkəmə iclasının protokolunu yalnız bunun üçün xüsusi təyin edilmiş məhkəmə işçisi tərtib edə bilər.

321-1.2. Məhkəmə iclasının protokolunda aşağıdakılar əks olunmalıdır:

321-1.2.1. məhkəmə iclasının keçirildiyi yer, başlandığı və başa çatdığı tarix və saat;

321-1.2.2. kimin barəsində, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin hansı maddəsi ilə irəli sürülmüş ittiham üzrə hansı cinayət işinə, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materialına və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayətə baxıldığı;

321-1.2.3. cinayət işinə, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materialına və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayətə baxan məhkəmənin tərkibi, ehtiyatda olan hakim və məhkəmə iclasının katibi barədə məlumatlar;

321-1.2.4. məhkəmə iclasında iştirak etməli olan şəxslərin siyahısı, onların gəlib-gəlməməsi barədə qeydlər;

321-1.2.5. etiraz etmək hüququnun izah edilməsi, etirazlar olarsa, onların həllinin nəticələri, iclasda iştirak edən şəxslərə hüquqlarının və vəzifələrinin izah edilməsi, məsuliyyətləri barədə xəbərdarlıq olunması barədə qeydlər;

321-1.2.6. məhkəmənin bütün hərəkətləri;

321-1.2.7. tərəflərin və iclasda iştirak edən digər şəxslərin vəsatətləri, etirazları, xahişləri və onların həllinin nəticələri;

321-1.2.8. bu Məcəllənin 321.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qərarlar istisna olmaqla, məhkəmənin qəbul etdiyi qərarların məzmunu;

321-1.2.9. məhkəmə istintaqında həyata keçirilən sübutların tədqiqinin tam məzmunu, bütün ifadələr, sual-cavablar, ekspert rəylərinin və digər sənədlərin elan edil-

məsi, maddi sübutlara baxışın nəticələri;

321-1.2.10. tərəflərin çıxışları, replikalar və təqsirləndirilən şəxsin son sözü;

321-1.2.11. hökmün elan və izah edilməsi;

321-1.2.12. məhkəmə iclasının protokolu ilə tanış olma qaydasının izah edilməsi.

321-1.3. Məhkəmə iclasının protokolu bu Məcəllənin 51.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətdə və qaydada hazırlanmalı, məhkəmə iclasının katibi və məhkəmə iclasına sədrlik edən tərəfindən imzalanmalıdır».

Tərəfimizdən irəli sürülmüş təklif rəy sorğusunda iştirak etmiş respondentlərin çoxu tərəfindən məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Məhkəmə iclasının protokoluna dair əsas tələblərdən biri onun düzgünlüyüdür. Düzgünlük əlaməti burada – protokolun qrammatika və üslubiyyət baxımından düzgün tərtib edilməsi kimi deyil, məhkəmə iclasında baş verən hadisələri təhrif etmədən, onları, əslində baş verdikləri kimi əks etdirmək, xüsusilə də, billə-bilə həmin protokola yalan məlumatlar daxil etməmək kimi başa düşülməlidir. Sübut kimi məhkəmə iclas protokolu mümkünlük və mənsubiyyət tələbləri ilə yanaşı mötəbərlik – həqiqətə uyğunluq tələbinə də cavab verməlidir. Məhkəmə iclasının qeyri-mötəbər protokolu sübut ola bilməz (6, s.52).

Məhkəmə iclas protokolunun tamlığı isə, onun məzmununda, tərəfimizdən yuxarıda sadalanmış bütün məlumatların əks olunmasını nəzərdə tutur. Məhkəmə iclasının protokolunda məhkəmə baxışının mübahisəli, sübuti əhəmiyyət kəsb edə biləcək və sual-cavab şəklində keçən hissələri sözbəsöz yazılmalıdır (9, s.24).

Ədəbiyyatda belə bir fikir səslənmişdir ki, məhkəmə iclaslarının audio yazısı əlavə bir imkan qismində deyil, məcburi tələb kimi təsbit edilməlidir. Bu təklif onunla əsaslandırıldı ki, məhkəmə iclaslarının audio yazısının məcburi həyata keçirilməsi ilk növbədə məhkəmə iclas protokolunun saxtalaşdırılmasını istisna edəcəkdir (7, s.36). Bu təklifi müasir şəraitdə ağılabatan hesab etmək olar.

Məhkəmə iclasının protokolu müstəqil sübut əhəmiyyəti kəsb edən prosessual sənəddir, odur ki, onun tərtibatı zamanı təkcə qanunun tələblərinə formal şəkildə əməl etmək və məhkəmə iclasında baş verənləri kor-koranə şəkildə protokolda əks etdirmək kifayət deyil. Məhkəmə iclasının protokolu ilk növbədə yuxarı instansiya məhkəmələri üçün dərkətmə vasitəsidir, bu səbəbdən onu tərtib edən şəxs bu işdə səriştəli olmalı, məhkəmə iclasında baş verən hadisələrin mahiyyətini anlamalı, onun yazdığı sənədlə tanış olarkən başqa şəxslərin də həmin hadisələri doğru və tam qavramasını təmin etməlidir (8, s.37).

3. Məhkəmə iclasının katibinin prosessual vəziyyətini müəyyən edən maddə təkmilləşdirilməlidir, çünki AR CPM-in hazırda qüvvədə olan 98-ci maddəsində çatışmazlıq mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, 98-ci maddədə məhkəmə iclas katibinin heç bir prosessual hüququ təsbit edilməmişdir. Bu amil məhkəmə iclas katibinin prosessual vəziyyətinin hüquqi tənzimlənməsində əhəmiyyətli boşluq olmaqla yanaşı, hüquq ədəbiyyatında bəzi əsassız və səhv şərhlərə səbəb olmuşdur. Belə ki, B.C.Kərimov və Ə.H.Hüseynovun redaktəsi ilə nəşr olunmuş AR CPM-in Kommentariyasında qeyd edilir ki: «... məhkəmə iclas katibinin aşağıdakı hüquqları vardır: öz hüquq və vəzifələrini bilmək; protokolu öz ana dilində yazmaq; zəruri hallarda tərcüməçinin köməyindən istifadə etmək; protokolun tərtibi zamanı ona aydın olmayan halları dəqiqləşdirmək üçün çıxış edənlərə suallar vermək və s.» (1, s.281). Hesab edirik ki, məhkəmə iclas katibi üçün Kommentariyada sadalanmış 4 hüququn heç biri ilə razılaşmaq olmaz. Əvvəla, xatırladıırıq

ki, məhkəmə iclasının katibi məhkəmənin işçiləri sırasından təyin edilir. Fikrimizcə, məhkəməyə işə qəbul edilmiş şəxs məhkəmə iclasının katibinin hüquq və vəzifərini bilməyə borcludur. Hətta əgər belə bir hüququn olduğunu qəbul etsək belə, xatırlatmaq istərdik ki, bu hüquq başqa bir hüququ – hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi hüququnu, sonuncu isə, öz növbəsində, cinayət prosesini həyata keçirən orqan üçün hüquq və vəzifələrin, onların həyata keçirilməsi imkanlarının izah edilməsi vəzifəsini şərtləndirmiş olar. Lakin AR CPM-də məhkəmə iclas katibinə hüquq və vəzifələrin izah edilməsinə ehtiyacın olmadığını göstərən xüsusi norma – AR CPM-in 120.7-ci maddəsi mövcuddur. İkincisi, məhkəmə iclas katibinin məhkəmə iclas protokolunu öz ana dilində yazması hüququ ilə heç cür razılaşımaq olmaz. Çünki AR CPM-in 26.2.1-ci maddəsinə əsasən, öz ana dilindən istifadə etmək hüququ cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən **cinayət prosesi iştirakçısı** (*tünd rəngdə qeyd etmə bizimdir*) üçün təmin edilir. Odur ki, əvvəla, AR CPM-in 7.0.18-ci maddəsi ilə məhkəmə iclas katibini cinayət prosesinin iştirakçılmasına aid edilməmişdir, ikincisi, dövlət dilini bilməyən şəxsin məhkəmə işçisi kimi işləməsi əqləbatan deyil. Ana dilindən istifadə hüququ milli mənsubiyyət hüququ ilə əlaqəli bir məsələdir. Müəlliflərin fikiri heç cür aydın olmur, əgər məhkəmə iclasının katibi milliyətcə rus, ləzgi və ya talışdırsa, məyər o məhkəmə iclas protokolunu rusca, ləzgi və ya talış dilində yazmağa haqlıdır? Əlbəttə ki, yox. Məhkəmə iclas katibinin zəruri hallarda tərcüməçinin köməyindən istifadə etmək hüququnun olması da mübahisəlidir. Belə ki, tərcüməçi məhkəmə mərhələsində məhkəmənin qərarı ilə təyin edilir və onun təyinatı məhkəmə iclasının gedişi zamanı səslənən bütün danışıqları tərcümə etməkdir. Tərcüməçinin köməyi məhkəmə iclas katibinə deyil, mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən proses iştirakçısına edilir. Eyni zamanda, tərcüməçinin iştirak etməsinə zərurətin olub-olmaması məhkəmə tərəfindən həll edilir. Məhkəmə iclas katibinin vəzifəsi tərcüməçinin artıq mühakimə icraatının aparıldığı dilə çevirdiyi danışıqları protokola daxil etməkdir. Məhkəmə iclas katibinin hər hansı əcnəbi dildə səslənən danışıqları olduğu kimi protokola yazmaq vəzifəsi olmadığı üçün, onun öz təşəbbüsü ilə tərcüməçinin köməyindən istifadə etmək və ya məhkəmə iclasına tərcüməçinin dəvət edilməli olması barədə hakimə müraciət etmək kimi hüquqlara malik olmasına ehtiyac yoxdur. Nəhayət, məhkəmə iclas katibinin protokolun tərtibi zamanı ona aydın olmayan halları dəqiqləşdirmək üçün çıxış edənlərə suallar vermək hüququnun olması ilə ümumiyyətlə razılaşımaq olmaz. Çünki halların dəqiqləşdirilməsi – dəqiqləşdirici sualların verilməsi məhkəmədə dərk etmə fəaliyyətinin, sübut etmə fəaliyyətinin tərkib hissəsidir, dindirmənin əsas elementlərindən biridir. Hər hansı bir hala dair dəqiqləşdirici suala cavabın verilməsi əvvəllər bildirilməmiş yeni halların açılmasına səbəb ola bilər. Belə hüquq yalnız məhkəmə zamanı aktiv sübut etmə subyektini kimi çıxış edən iştirakçılara verilə bilər. Məhkəmə iclas katibi isə sübut etmə subyektini olmadığı üçün belə bir hüquqa heç cürə sahib ola bilməz. Məhkəmə iclas katibinin yalnız və yalnız məhkəmə iclasının protokolunun dəqiq yazılması ilə əlaqədar, mütləq məhkəməyə sədrlik edən icazəsi ilə, dindirilən və ya çıxış edən şəxsin hər hansı bir sözü, ifadəni və ya cümləni **təkrar etməsini** (heç bir əlavə və ya dəqiqləşdirmə etmədən) xahiş etmək hüququndan danışmaq olar.

Göstərilənləri ümumiləşdirərək, AR CPM-in 98-ci maddəsinə aşağıdakı əlavələrin edilməsini təklif edirik:

«98.5. Məhkəmə iclası katibi bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

98.5.1. özü-özünə etiraz etmək;

98.5.2. tətbiq edilməsi üçün məhkəmənin xüsusi icazəsi tələb edilməyən texniki vasitələrdən istifadə etmək, sonradan protokolun hazırlanması üçün iclas zamanı qısa qeydlər götürmək, stenoqram yazmaq;

98.5.3. işdə bir neçə məhkəmə iclas katibi iştirak etdikdə məhkəmə iclasının protokolunun yalnız özünün hazırladığı hissələrini imzalamaq;

98.5.4. məhkəmə iclas protokolunun məzmunu ilə bağlı məhkəmə iclasına sədrlik edənlə arasında fikir ayrılığı yarandıqda, qeydlərini protokola əlavə etmək;

98.5.5. bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək».

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası / C.H.Mövsümovun, B.C.Kərimovun və Ə.H.Hüseynovun redaktəsi ilə. B., Digesta, 2007, 1320 s.
2. Mövsümov C.H. Sovet cinayət prosesi. Dərslik. Bakı, Maarif, 1989, 312 s.
3. Закатова О.В. Общие требования, предъявляемые к оформлению протоколов следственных действий и судебного заседания // Актуальные проблемы российского права, 2010, № 4, с.182-190
4. Закатова О.В. Протоколы следственных и судебных заседаний как вид доказательств по уголовному делу // Право: история, теория, практика. Сборник статей и материалов. Выпуск 13, Брянск, ООО Ладомир, 2009, с.159-162
5. Калинин Л.Д. Содержание протокола судебного заседания по уголовному делу, его значение / Материалы межрегиональной научно-практической конференции, г.Волжский, 12-13 апреля 2007 года, с.339-342
6. Львова Е. Недостоверный протокол судебного заседания – не доказательство // Российская юстиция, 2003, №9, с.52-53
7. Подольный Н. Аудиозапись исключит фальсификацию протокола судебного заседания // Российская юстиция, 2002, № 8, с.36
8. Рябцева Е.Б. Особенности составления протокола судебного заседания // Криминалист, 2009, № 1, с.36-39
9. Фомин М. Протокол судебного заседания: «Прошу данный вопрос и ответ на него отразить дословно» // Российская юстиция, 2003, № 11, с.22-24

CONDUCTING A REPORT OF JUDICIAL SESSION AS A CRIMINALLY-REMEDIAL FUNCTION OF THE SECRETARY OF JUDICIAL SESSION

I.B.Eyyubov

SUMMARY

A set of problems related to the legal regulation of process and results of conducting the report of judicial session is considered in this article. The author analyzes the rules of drawing up the report of judicial session from the point of view of its evidential importance and suggests amendments to them as well as to the system of rights of the secretary of judicial session.

**ВЕДЕНИЕ ПРОТОКОЛА СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ
КАК УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ
ФУНКЦИЯ СЕКРЕТАРЯ СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ**

И.Б.Эюбов

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается комплекс проблем, связанных с правовым регулированием процесса и результатов ведения протокола судебного заседания. Автор проанализировал положения о протоколе судебного заседания с точки зрения его доказательственной значимости, предложил редакцию отдельной статьи, посвященной протоколу судебного заседания и системы прав секретаря судебного заседания.

Məqalə AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun "Cinayət hüququ və cinayət prosesi" şöbəsinin 22 fevral 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 05)

Məqalə redaksiyaya 11 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 341.4 (575.2) (04)

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ПРЕСТУПНОСТИ КАК
НЕГАТИВНАЯ ТЕНДЕНЦИЯ И ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ
ПОСЛЕДСТВИЕ ОБЩЕЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

Г.Д.Ганбаров

Бакинский Государственный Университет
Баку, ул.Академика З.Халилова 23
e-mail: h.qenberov@oyu.edu.az

Açar sözlər: iqtisadi cinayətçilik, qloballaşma, milli bazar, beynəlxalq terrorizm

Keywords: economic crime, globalization, national market, international terrorism

Ключевые слова: экономическое преступление, глобализация, национальный рынок, международный терроризм

Многоаспектная и разновариантная взаимосвязь, установившаяся между национальными хозяйствами (экономиками) отдельных стран в настоящее время, выступает как естественное явление международной экономической интеграции. Перед странами мира стоит такая важная задача, как активным образом присоединяться к процессу глобализации.

Неслучайно наши современники называют XXI столетие веком глобализации мировой экономики. Большинство экономических и политических проблем стран мира в значительной степени взаимосвязаны между собой. Для решения этих проблем требуются совместные усилия и активные действия государств на глобальном уровне.

Глобализация оказывает существенное влияние не только на международную жизнь, но и на осуществляемую в мире экономическую деятельность. В последнее время этот процесс уже охватывает и политическую, и социальную сферы наряду с экономикой современного мира. В настоящее время коренные изменения происходят не только в сфере мировых хозяйственных связей, но и в системе международных отношений, и глобализация считается новой важной характерной чертой данной сферы и системы.

Подавляющее большинство экономистов, правоведов, социологов и политологов, рассказывая об основных тенденциях развития человечества и современного мира в XXI веке, в первую очередь упоминают о процессе глобализации.

Согласно мнению некоторых авторов, глобализация характеризуется формированием единой финансово-информационной системы в мировом масштабе, в результате которого в широком смысле осуществляется не только коммерческая деятельность, но и все другие виды человеческой деятельности ([1], с.134).

Следует отметить, что наряду с положительными сторонами, глобализация, которая является довольно сложным социально-экономическим процессом, имеет и негативные аспекты. В эпоху процесса глобализации продолжается интенсификация негативных тенденций наряду с позитивными, и поэтому этот процесс приводит к

серьезным негативным последствиям. Усиливается социальное расслоение стран в планетарном масштабе, усиливается взаимосвязь и взаимозависимость национальных финансовых систем, а также ослабляется суверенитет национальных государств в результате расширения масштабов деятельности транснациональных корпораций.

Один из недостатков и серьезных отрицательных последствий, вызванных глобализацией социально-экономических процессов, заключается в том, что она порождает такую негативную тенденцию, как глобализация преступности.

Нельзя не согласиться с очень верно подмеченным высказыванием В.С.Овчинского о том, что глобализация социально-экономических процессов породила и глобализацию преступности, делая ее все более организованной, транснациональной и изоцированной ([2], с.5).

По мнению академика В.Н.Кудрявцева, глобализация преступности есть следствие глобализации всех международных отношений в сферах экономики, финансов, интеллектуальной собственности и технологий.

И.И.Лукашук указывает, что глобализация преступности есть процесс, связанный с общей глобализацией в мире. По его мнению, интернационализация преступности является характерной чертой современной преступности.

Профессор В.В.Лунеев считает, что криминальная глобализация тесно связана с общемировой глобализацией и эти процессы наблюдаются преступностью в любой стране, а также во всем мире в целом. По мнению автора, интернационализация современной жизни людей одновременно сопровождается интернационализацией преступности.

Иностранные специалисты из стран Запада также считают, что глобализация современной преступности является одним из негативных последствий процесса глобализации в целом. Глобализация преступности как следствие процесса глобализации отмечается также такой параорганизацией, как «Большая восьмерка». В круг вопросов, рассматриваемых на уровне этой параорганизации входят любые серьезные международные проблемы, в том числе, проблемы по борьбе с терроризмом, наркобизнесом и другими опасными преступлениями ([3], с.71).

Эксперты Организации Объединенных Наций определили, что глобализация, которая является процессом формирования общемировых принципов общественной жизни, имеет шесть основных тенденций ([4]):

- распространение либеральной демократии;
- преобладание рыночных сил в экономике;
- интеграция в мировой экономике;
- трансформация систем производства и рынка рабочей силы;
- быстрота технологического обновления;
- средства массовой информации и засилье идеологии потребительства.

По мнению ученых, именно эти шесть основные тенденции определяют общий процесс глобальных перемен, который и является причиной изменения и глобализации мировой преступности ([2], с.5). Особенно важную роль в глобализации преступности играет интеграция мировой экономики, то есть глобализация мировой экономики, которую также называют экономической глобализацией.

Экономическая глобализация сопровождается глобализацией преступности. Так, в то время, когда происходит глобализация мировой экономики, то есть общемировых экономических процессов, тогда и имеет место глобализация мировой преступности. Являясь целостной и единой международной системой, глобализованная экономика создает взаимную зависимость мирового (глобального) масштаба.

Глобализация преступности не просто сопровождает экономическую глобализацию, но и является ее абсолютным и неизбежным следствием в силу того, что экономическая глобализация сама по себе есть процесс глобальной криминогенной деформации мира.

В докладе Национального Разведывательного Совета США «Глобальные тенденции развития человечества до 2015 года» говорится о том, что ежегодные доходы от организованной преступной деятельности составляют: свыше 100-300 миллиардов долларов от торговли наркотиками; вред от коррупции оценивается примерно в 500 миллиардов долларов; свыше одного миллиарда долларов от нарушения прав на интеллектуальную собственность (незаконное копирование видеофильмов, незаконная продажа компьютерных программ и другие преступления); 7 миллиардов долларов от нелегального перемещения через границы незаконных мигрантов; 9 миллиардов долларов от хищений автотранспорта в США и Европе.

К.П.Боришполец определяет ежегодный доход от преступной деятельности следующим образом: ежегодно транснациональные преступные сообщества незаконно вывозят более 1 миллиона нелегальных мигрантов, доходы от этой преступной деятельности превышают 3,5 миллиардов долларов США. Общий стоимостный объем операций в наркобизнесе в год превышает 500 миллиардов долларов США. Около 90 миллиардов долларов, полученных в результате незаконного оборота наркотиков, отмывается и используется в качестве легальных инвестиций. А всего, по оценкам Международного Валютного Фонда, в мире ежегодно отмывается около 600 миллиардов долларов США, полученных незаконным путем.

Мы полагаем, что сведения, представленные нами выше, будут достаточными для определения «лица» и «образа» преступности в XXI веке. Здесь будет вполне уместно сказать, что последнее десятилетие XX века, а также начало XXI века, характеризуемое как век глобализации мировой экономики, считается во всем мире временем «триумфа» и «победы» преступной среды.

Криминальные организации, получающие огромные доходы от незаконной торговли наркотиками, перевозки нелегальных иммигрантов, торговли женщинами и детьми, незаконной транспортировки и захоронения токсичных веществ, опасных отходов, продажи оружия, военных технологий и иных контрабандных товаров, финансового мошенничества, вымогательства, а также «выбивания» денег насильственным путем (путем запугивания, мошенничества и шантажа), подкупают лидеров нестабильных, экономически слабых стран, проникают в бизнес и банковскую систему, сотрудничают с политическими движениями инсургентов с целью установления контроля за обширными географическими областями.

В современных условиях международные криминальные группировки, используя новейшие средства для осуществления своей преступной деятельности в но-

вых регионах мира в самые короткие сроки, способны действовать за пределами традиционных национальных границ.

Расширяя свою деятельность за пределами государственных границ, большинство местных криминальных группировок, даже превратились в региональный источник опасности для структур государственной власти. Все это указывает на то, что по основному виду международной криминальной деятельности подобного рода организации считаются наиболее глобализованными организациями, то есть деятельность таких криминальных организаций приобрела более глобальный характер.

Одна из важнейших особенностей современной мировой преступности в эпоху глобализации заключается в том, что между Востоком и Западом построено «многоэтапный криминальный мост», основным элементом которого считается наркотрафик в нынешних условиях наблюдается рост международной организованной преступности на фоне расширения контрабанды наркотических веществ.

Основным источником финансирования всемирно известных террористических организаций (например, «Аль-Каеды», ПКК и т.д.) считается прибыль, получаемая от такой глобальной преступной деятельности, как наркобизнес. Таким образом, в современное время мировой наркобизнес тесно связан с терроризмом. Неслучайно, что половина «бюджета» террористических организаций формируется за счет доходов, приобретаемых от наркобизнеса ([5], с.3).

Наркобизнес также является криминальной деятельностью, связанной с коррупцией. Так, современный мировой наркобизнес сливается и объединяется с коррупцией, что и является одной из его важнейших особенностей.

Выступая на конгрессе ООН, Генеральный Секретарь ООН в своем докладе о состоянии преступности в мире заявил, что масштаб преступности постоянно растет, и она становится еще более изощренной: глобализация создает условия для появления преступности в еще более широкой форме.

В эпоху глобализации современная мировая преступность имеет в основном две следующие характерные черты:

- организованность;
- транснациональность.

Глобализация экономических и социальных процессов в мире приводит к тому, что преступность становится организованной и транснациональной. Другими словами, процесс глобализации сопровождается организованной и транснациональной преступностью.

Организованность есть новая опасная черта криминального мира, которая проявляет себя, в первую очередь, в организованной преступности. Организованная преступность создает довольно острую и широкомасштабную политическую проблему в каждой стране, а также очень быстро увеличивает свой разрушающий потенциал.

В эпоху глобализации появляется и другая важная черта криминального мира, которая называется транснациональность или транснационализация преступности. Говоря о приобретении преступностью транснационального характера, то есть о транснационализации преступности, подразумевается ее выход за пределы национальных границ государств. В частности, Репецкая А.Л., Номоконов В.А., Глинкина С.П., Ведерникова О.Н. и другие подчеркивают, что в эпоху гло-

бализации преступность приобретает транснациональный характер.

Порождение глобализацией транснациональной преступности было также особо подчеркнуто Генеральным Секретарем ООН. Выступая на 10-м Конгрессе ООН, он отметил, что в результате изменений, происходящих в структурах торговли, финансов, коммуникаций и информации в условиях глобализации, создается такое положение, при котором преступность больше не ограничивается национальными границами и транснационализируется, а часто и глобализируется. Действительно, сегодня такое опасное явление, как организованная преступность, в настоящий момент носит больше транснациональный характер, чем внутренний (национальный).

В случае, когда преступность происходит за пределами национальных границ, это называется транснациональной преступностью. А в случаях, когда организованная преступность выходит за пределы национальных границ, мы имеем дело с транснациональной организованной преступностью.

Следует отметить, что транснациональная организованная преступность в условиях глобализации создает угрозу интересам национальной и международной безопасности человеческого общества, а также международному сообществу в целом.

В Коммюнике Встречи стран «Группы восьми» на Окинаве (2000) указывается, что глобализация создает новую почву для криминальной деятельности, которая бросает вызов основополагающим нормам нашей социальной, экономической и политической системы.

Как нам известно, в условиях глобализации все сферы общественной жизни интернационализируются, процесс, который, в свою очередь, сопровождается интернационализацией преступности. Транснациональные организованные преступления являются именно опасными деяниями интернационального характера. А это требует интернационализацию борьбы с транснациональной организованной преступностью.

Борьба с транснациональной преступностью в эпоху глобализации в рамках международного права считается настолько важной и актуальной задачей, что в международной юриспруденции и доктрине уголовного права эта проблема превратилась в одну из самых «излюбленных» тем, писать об этой проблеме, так сказать, вошло в моду. Осознавая всю важность этой проблемы, международное сообщество прилагает усилия для ведения активной и эффективной борьбы с транснациональной организованной преступностью на международном правовом уровне, в результате которого были приняты двусторонние и многосторонние международные договора между государствами о борьбе с преступностью, а впоследствии и конвенции о разных направлениях борьбы с преступностью. Достоин похвалы тот факт, что для урегулирования вопросов борьбы с транснациональной преступностью в составе системы международного права сформирована такая отдельная область, как международное уголовное право.

Основной задачей данной исследовательской работы является освещение вопросов борьбы с экономической преступностью в современное время в контексте глобализации как в рамках международного права, так и на уровне национального права.

Литература

1. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / Под ред. М.Г.Делягина. М., 2000
2. Овчинский В.С. XXI век против мафии. М., 2002
3. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. Учебник. М., 2004
4. Тревоги мира. Социальные последствия глобализации мировых процессов. Доклад ЮНРИСД (НИИ Социального развития при ООН). М., 1997
5. Калачев Б.Ф., Кикоть В.Я., Моднов И.С. Сращивание наркобизнеса с коррупцией на постсоветском пространстве и борьба с этим явлением. М., 2001
6. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. М., 1999
7. Международное публичное право / Под ред. К.А.Бекяшева. М., 2009
8. Кибальщик А.Г. Современное уголовное право. СПб, 2003
9. Кибальщик А.Г. Преступление и ответственность в международном уголовном праве. Ставрополь, 2002
10. Панов В.П. Международное уголовное право. М., 1997
11. Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / Отв.ред. В.Н.Бурлаков, Б.В.Волженкин. СПб, 2005

CİNAYƏTKARLIĞIN QLOBALLAŞMASI ÜMUMİ QLOBALLAŞMANIN MƏNFİ TENDENSİYASI VƏ NƏTİCƏSİ KİMİ

H.D.Qənbərov

XÜLASƏ

Məqalədə qloballaşma dövrünün bəzi xüsusiyyətləri müzakirə olunur. Qeyd olunur ki, ümumi qloballaşma yalnız beynəlxalq həyata deyil, iqtisadi fəaliyyətə də mühüm dərəcədə təsir göstərir. Bu dövrdə təkcə iqtisadiyyat deyil, eyni zamanda iqtisadi cinayətkarlıq da qloballaşır. Qloballaşan iqtisadi cinayətkarlıq dövlətlərin iqtisadi inkişafına zərər vurur, onların iqtisadi təhlükəsizliyini sarsıdır və ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi əsaslarına qəsd edir. Buna görə də qloballaşma dövründə iqtisadi cinayətkarlıqla mübarizə ən aktual məsələlərdən biri hesab olunur.

GLOBALIZATION OF CRIME AS A NEGATIVE TENDENCY AND CONSEQUENCE OF GENERAL GLOBALIZATION

H.D.Qanbarov

SUMMARY

This article highlights some aspects of the process of globalization. The author shows that the globalization is affecting not only international life, but also economic activities. Today, economy is not the only thing that is globalizing. Economic crime is

doing the same. In these times of globalization, the global economic crime seriously damage national economies undermining their security and shaking their foundations. That is why struggle against economic crime should be considered as one of the urgent issues in the times of globalization.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin Hüquq fakültəsinin 30 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 3)

Məqalə redaksiyaya 12 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 343.1

**«TƏQSİRİN ETİRAFI BARƏDƏ ƏQD» İNSTİTUTUNUN AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ CİNAYƏT PROSESİNDƏ PERSPEKTİVLƏRİ**

M.A.Paşazadə

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi 23
e-mail: mpashazade@gmail.com

Açar sözlər: cinayət prosesi, prosesual forma, təqsirin etirafı barədə əqd, perspektiv, mümkünlük

Keywords: criminal trial, procedural form, plea bargaining, prospects, possibility

Ключевые слова: уголовный процесс, процессуальная форма, сделка о признании вины, перспектива, возможность

Məhkəmə icraatının sadələşdirilməsinin yollarından biri Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesinə «Təqsirin etirafı haqqında əqd» institutunun gətirilməsidir. Post-sovet dövlətlərində bu institutun cinayət mühakimə icraatına daxil edilməsi son illərdə genişlənməkdə və obyektiv tendensiya kimi çıxış etməkdədir (6, s.195-196). Təqsirin etirafı haqqında əqd, mahiyyətcə, məhkəməyədək icraat mərhələsində cinayət təqibinə məruz qalan şəxs tərəfindən təqsirinin etiraf edilməsi və cinayət mühakimə icraatı ilə sair formada əməkdaşlıq edəcəyi barədə bəyanatla çıxış etməsi, bunun müqabilində isə onun barəsində məhkəmə istintaqı aparılmadan nisbətən «güzəştli» şərtlərlə cinayət məsuliyyəti haqqında məsələnin həll edilməsini nəzərdə tutan prosesual hüquq institutudur (4, s.13; 7, s.36-37).

Qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət-prosessual və cinayət-hüquqi normaları arasında bu institutun milli hüquq sistemində daha tez adaptasiya olunmasına xidmət etməsi üçün hüquqi əsas kimi çıxış edə biləcək müddəalar artıq yer almaqdadır. Birincisi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 59.1.9-cu maddəsini qeyd etmək istərdik. Həmin maddəyə əsasən, könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etmə cəzanı yüngülləşdirən hallara aiddir. Deməli, həqiqətən də milli hüquq sistemi daxilində təqsirin etirafı və ədalət mühakiməsi ilə sair fəal əməkdaşlıq edilməsi cəzanın yüngülləşdirilməsi – yəni cinayət məsuliyyəti barədə məsələnin nisbətən güzəştli şəkildə həll edilməsinə hüquqi əsas verir. Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasının müəllifləri qeyd edirlər ki, könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etmə ədalət mühakiməsinin düzgün istiqamətdə aparılmasına, törədilmiş və ya törədilməkdə olan cinayətin vaxtında açılmasına şərait yaratdığına, həmçinin təqsirkarın daha tezliklə islah olunacağına ümid verdiyinə görə qanunverici tərəfindən yüngülləşdirici hal kimi müəyyən edilmişdir. Lakin Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasının müəllifləri göstərilən köməyin fəallıq dərəcəsinin, daha doğrusu fəal olub-olmamasının müəyyən edilməsi kriteriyalarını dəqiq formulə edə bilməmişlər. Bununla belə, həmin müəlliflər əsas məsələlərdən birinə – göstərilən köməyin könüllü xarak-

ter daşdığı halda cəzanı yüngülləşdirməyə əsas verməsini qeyd etmişlər (1, s.137).

İkincisi, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 141.2-ci maddəsi diqqəti cəlb edir. Həmin maddəyə əsasən, cinayət prosesinin tərəfləri cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən hər hansı bir halı tədqiq etmədən onun mövcudluğu və ya müəyyən qiymət verilməsi barədə razılığa gələ bilirlər. Cinayət təqibi üzrə icraatın materiallarında olan sübutlara əsasən məhkəmə bu halların mövcudluğu və ona verilmiş qiymətin qanunla ziddiyyət yaratmadığını qəbul etdikdə, belə razılıq hökmün və ya digər qərarın əsası kimi qəbul edilə bilər. Deməli, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin baxılan norması ittiham və müdafiə tərəflərinə cinayət hadisəsinin mövcudluğu və bu cinayəti törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olması barədə razılığa gələ bilər və hətta bu razılıq məhkəmə hökmünün və ya digər qərarının əsasını təşkil edə bilər. Bu normanın da milli hüquq ədəbiyyatında verilmiş şərhinə nəzər salmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentarıyasının müəllifləri qeyd edirlər ki: «... 141.2-ci maddədə cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən hallar dedikdə, təqsirləndirilən şəxsin əməlinin hüquqi tövsiyinə təsir göstərməyən, lakin ona cəza təyin edilməsi zamanı konkret cəza növünün və həddinin müəyyən edilməsinə təsir göstərən hallar başa düşülür ... tərəflərin cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən hər hansı hal barədə razılığı həm Cinayət Məcəlləsi ilə, həm də Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir» (2, s.420-421).

«Təqsirin etirafı barədə əqd» institutunun milli cinayət mühakimə icraatında təsbit edilməsi onun aşağıdakı elementlərinin hüquqi tənzimləmə mexanizminin yaradılmasını tələb edir:

1) Təqsirin etirafı barədə əqd bağlama subyektlərinin hüquq və vəzifələri. Təqsirin etirafı şübhəli və təqsirləndirilən şəxs tərəfindən edilə bildiyi üçün, ilk növbədə, belə bir etiraf haqqında əqd bağlamaq təşəbbüsü könüllü olaraq şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən irəli sürülməlidir. Deməli, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirin etirafı barədə əqd bağlamaq hüququ olmalıdır. Bu hüququn realizə vəsətəsi kimi müvafiq vəsətlə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora vəsətət vermə çıxış etməlidir. Təhqiqatçı və ya müstəntiqin təqsirin etirafı barədə əqd bağlamaq hüququ olmamalıdır. Təqsirin etirafı barədə vəsətəti təmin edilmiş şəxslə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror arasında müvafiq əqdin bağlanması müdafiəçinin iştirakının məcburi halı hesab edilməlidir (3, s.89; 5, s.33-34; 8, s.96);

2) Təqsirin etirafı barədə əqdin məzmunu. Məzmunca bu əqd iki tərəfin – şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə prokurorun simasında dövlətin öz üzərlərinə qarşılıqlı öhdəliklər götürməkdən ibarətdir. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, ilk növbədə, öz təqsirini etiraf edəcəyi, məhkəmədə irəli sürülmüş ittihamı mübahisələndirməyəcəyi barədə öhdəlik götürür. Bununla yanaşı, təqsirləndirilən şəxs həmin əqddə cinayətin digər iştirakçılarının işfa edilməsi işində, axtarışda olan əmlakın tapılması işində və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi işinə sair hər cürə yardım göstərəcəyi barədə öhdəliklər götürə bilər. Təqsirin etirafı barədə əqdin tərəfi kimi dövlət öz üzərinə ədalət mühakiməsi ilə əməkdaşlıq edən şəxsin cinayət məsuliyyəti məsələsini qanunla müəyyən edilmiş «güzəştlər» daxilində (məsələn, hər bir halda AR CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin ən ağır cəzasının dördə üçündən artıq olmayan cəza təyin edilməsi) həll etmək öhdəliyi götürür. Bununla yanaşı, əqdin şərtlərindən asılı olaraq, dövlət öz üzərinə təqsirini etiraf etmiş cinayət iştirakçısı barədə dövlət təhlükəsizlik tədbirləri görmək kimi əlavə öhdəliklər də götürə bilər;

3) Təqsirin etirafı barədə əqdin prosessual forması. Hüquqi əhəmiyyətli nəticələr yaratması səbəbilə təqsirin etirafı barədə əqd prosessual sənəd hesab edilməlidir və bu səbəbdən qanunla müəyyən edilmiş prosessual formaya malik olmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, təqsirin etirafı barədə əqd yalnız məhkəməyədək icraatın prosessual aktı ola bilər. Prosessual əhəmiyyətli sənəd kimi təqsirin etirafı barədə əqd yazılı şəkildə tərtib edilməlidir və fikrimizcə, həmin aktda aşağıdakı məlumatların göstərilməsi məqsədəuyğundur:

- əqdin bağlandığı tarix (il, ay, gün), saat və yer;
- dövlətin adından əqdi bağlayan şəxsin adı, soyadı, ata adı, vəzifəsi;
- əqdi bağlayan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar;
- şəxsə istinad edilən cinayət əməlinin təsviri və hüquqi qiyməti;
- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin etməyi öhdəsinə götürdüyü hərəkətlər;
- üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirdiyi halda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq ediləcək «güzcə» maddələr (cəzanı yüngülləşdirən hallar);
- tərəflərin üzərilərinə götürdükləri əlavə öhdəliklər;
- şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin, müdafiəçinin və prokurorun imzaları;

4) Təqsirin etirafı barədə əqdə əməl edilməsi və edilməməsinin nəticələri. Təqsirin etirafı barədə əqdin şərtlərinə əməl etmiş təqsirləndirilən şəxs məhkəmə onun işinə sadələşdirilmiş qaydada baxılması hüququ qazanır. Müvafiq əqd bağlandıqdan sonra ibtidai araşdırmanın başa çatmasına kimi təqsirləndirilən şəxsin davranışına qiymət vermək üçün prokuror müstəntiqən müvafiq arayış tələb edə bilər. Arayışda təqsirləndirilən şəxsin istintaqa göstərdiyi yardımın həcmi və əhəmiyyəti barədə müfəssəl və obyektiv məlumat verilməlidir. Arayışı öyrənən prokuror təqsirləndirilən şəxsin əqdin tələblərinə əməl etməsi qənətinə gəlsə, cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi ilə yanaşı, həmin şəxsin barədəsində saldələşdirilmiş məhkəmə icraatının həyata keçirilməsi barədə müvafiq təqdimat da hazırlamalıdır. Təqsirləndirilən şəxs əqdin şərtlərini pozmuş olarsa, onun barəsində icraat ümumi qaydada davam etdirilir və onun barəsində cinayət işinə məhkəmədə ümumi qaydada baxılır;

5) Təqsirin etirafına dair əqd üzrə məhkəmə icraatının xüsusiyyəti. Məhkəmənin hazırlıq iclası zamanı dövlət ittihamçısı işə sadələşdirilmiş məhkəmə icraatında baxılması haqqında təqdimatı müdafiə edərsə və tərəflər həmin əqdin qanuniliyi və əsaslılığını mübahisələndirməzlərsə, məhkəmə xüsusi qaydada (sadələşdirilmiş icraat qaydasında) məhkəmə baxışı təyin etməlidir. Məhkəmə baxışının xüsusi qaydasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada məhkəmə baxışının predmeti qismində cinayət hadisəsi və elan edilmiş rəsmi ittihamın sübut edilməsi deyil, təqsirləndirilən şəxsin ədalət mühakiməsi ilə əməkdaşlığının qənaətbəxşliyi çıxış edir. Məhkəmə baxışının xüsusi qaydasında cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı halları əvəzinə aşağıdakı hallar tədqiq edilir:

- təqsirin etirafı barədə əqd bağlamış şəxsin ədalət mühakiməsinə göstərdiyi yardımın məzmunu və həcmi;
- təqsirin etirafı barədə əqd bağlamış şəxsin ədalət mühakiməsinə göstərdiyi yardımın nəticələri;
- təqsirləndirilən şəxsin cəzasını yüngülləşdirə biləcək hallar.

Məhkəmə baxışının xüsusi qaydasında baxılmış məsələrdən asılı olaraq iş üzrə hakim qərar qəbul edən zaman təqsirləndirilən şəxsə cəza təyin edərkən yüngülləşdirici hallar olduqca cəza təyini qaydalarını rəhbər tutur və ya mili qanunvericiliyin yol verdiyi hallarda (AR CM-in 62-ci maddəsi) cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül

cəza təyin edir.

Hesab edirik ki, təklif edilmiş realizə mexanizmi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının müasir cinayət prosesində məhkəmə icraatının sadələşdirilməsi, differensiasiya edilməklə yeni – xüsusi formasının yaradılması və tətbiq edilməsi mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası / Elmi red. – F.Y.Səməndərov. Bakı, Digesta, 2003, 942 s.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası / red. – prof. C.H.Mövsumov. Bakı, Digesta, 2007, 1320 s.
3. Васяев А.А. Сделка с правосудием или сделка с обвинением // Современное право, 2010, № 2, с.88-94
4. Гаврилов Б.Я., Лебедев А.Е. О перспективах введения в РФ института «сделка с правосудием» // Юридический консультант, 2006, № 12, с.13-17
5. Гармаев Ю.П. Адвокат в сделках с правосудием // Адвокатская практика, 2003, №1, с.29-34
6. Головки Л.В. Сделки с правосудием: объективная тенденция или модное поветрие? // Закон, 2009, №9, с.187-196
7. Гуршумов И. Досудебное соглашение о сотрудничестве – сделка с правосудием? // Законность, 2010, № 4, с.36-37
8. Пономарев А.И. Место и роль органов прокуратуры в «сделке с правосудием» // Юстиция, 2009, № 5, с.91-96

PROSPECTS OF PLEA BARGAINING IN CRIMINAL TRIAL OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

M.A.Pashazadeh

SUMMARY

This article is dedicated to the institution of plea bargaining and its prospects in criminal legal proceedings in Azerbaijan. The author claims that for successful introduction and regulation of this institution it is necessary to legislatively fix in national criminal trial the following elements of the mechanism of its realization: rights and obligations of the parties of such "transaction", its contents, procedural form, legal consequences of observance and non-observance of its terms, features of relevant judicial proceedings.

**ПЕРСПЕКТИВЫ ИНСТИТУТА «СДЕЛКИ О ПРИЗНАНИИ ВИНЫ»
В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

М.А.Пашазаде

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена институту «сделки о признании вины» и его перспективам в уголовном судопроизводстве Азербайджана. Автор указывает, что для удачного введения и регулирования данного института в национальном уголовном процессе необходимо законодательно закрепить следующие его элементы механизма реализации: права и обязанности сторон такой «сделки», ее содержание, процессуальная форма, правовые последствия соблюдения и несоблюдения ее условий, особенности судебного разбирательства.

Мəqalə Odlar Yurdu Universitetinin Hüquq fakültəsinin 30 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 3)

Мəqalə redaksiyaya 13 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 343.346.2

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

А.В.Гуржий

Национальная Академия Внутренних Дел Украины
03035, Украина, г. Киев, Соломенская площадь 1
e-mail: admin_74@inbox.ru

Açar sözlər: dövlət siyasəti, dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin forma və metodları, avtomobil nəqliyyatı, yol hərəkətinin təhlükəsizliyi

Keywords: public policy, forms and methods of realization of the policy of the state, motor transport, road safety

Ключевые слова: государственная политика, формы и методы реализации политики государства, автомобильный транспорт, безопасность дорожного движения

Учитывая многогранный характер государственной деятельности по обеспечению безопасности дорожного движения, она объективизируется во многих формах и воплощается в жизнь самыми разнообразными способами и приемами. Реализация отраслевой политики осуществляется путем издания юридических документов, совершения политических актов, осуществления экономических мероприятий, проведения информационных кампаний и т.п. Ее основные цели достигаются разными методами: правовыми и внеправовыми, принудительными и поощрительными, профилактическими и юрисдикционными, идеологическими, воспитательными и, в конечном итоге, непосредственным влиянием на участников правоотношений.

Вне всякого сомнения, ведущую роль в реализации государственной политики безопасности дорожного движения (собственно, как и государственной политики в целом) играют формы и методы, определенные правом. Будучи “квинтэссенцией” воли общества и государства, право предоставляет политике легитимный, общеобязательный характер. Право формализует политику, выражает ее содержание, определяет принципы функционирования механизмов ее осуществления. Именно благодаря праву государственная политика являет собой не эвентуальный императив, а целостный концепт, наделенный стабильной формой и четко определенным содержанием. В первую очередь, в праве политика находит свое выражение, именно им она обуславливается и именно им обеспечивается.

С точки зрения реализации государственной политики безопасности дорожного движения, большое значение имеют формы и методы разных отраслей права: транспортного, финансового, криминального, гражданского, хозяйственного, земельного и многих других. Но, безусловно, главным “каналом” ее практического воплощения служит административное право. Нормами этой отрасли регламентируются ключевые аспекты отраслевого управления и контроля. Они выражают концептуальные принципы государственной политики БДД, её принципы, цели, задания и т.д. Они служат правовой “оболочкой” стратегических

планов, целевых программ и концепций. Ими определяется правовой статус участников правоотношений, в частности, – компетенция субъектов обеспечения безопасности дорожного движения. В них закреплены механизмы принятия официальных решений, осуществления юридически значимых действий. И они же регулируют вопросы ответственности за деликты против безопасности дорожного движения.

Парадоксально, но факт: не принимая во внимание исключительную значимость административно-правовых форм и методов обеспечения БДД, корреспондирующая проблематика остается вне поля зрения отечественных ученых. Среди многих капитальных трудов, посвященных вопросам транспортной безопасности, трудно найти хотя бы одну, в какой бы давалось определение соответствующих понятий, раскрывалась их суть, прослеживалась их связь с другими политико-правовыми явлениями.

В связи с этим, целесообразно очертить концептуальный подход к пониманию сущности административно-правовых форм и методов обеспечения безопасности дорожного движения. Как представляется, объективное представление об их природе и содержании должно основываться на том, что они:

во-первых, осуществляются исключительно в рамках правового регулирования;

во-вторых, выступают в качестве средства влияния на общественные отношения, сознание и поведение их участников;

в-третьих, направляются на достижение стратегических целей и заданий государственной политики БДД;

в-четвертых, реализуются через осуществление субъектами публичной администрации исполнительно-распорядительных функций, деятельность общественных и политических институтов (СМИ, политических партий и т.п.), а также право граждан на участие в управлении государственными делами;

в-пятых, осуществляются субъектами публичной администрации.

На основании изложенного, а также исходя из традиционного представления о категории “форма”, как о внешнем выражении определенного (материального или нематериального) содержания, под формами обеспечения безопасности дорожного движения следует понимать: регламентированные правом виды и способы реализации субъектами публичной администрации (при содействии социальных институтов и общественности) функций по обеспечению охраны, здоровья и имущества граждан, защита их прав и законных интересов, а также защита интересов общества и государства в сфере дорожного движения.

Обеспечение БДД воплощается в самых разнообразных формах: - в установлении общеобязательных правил, стандартов и нормативов; - в создании (реорганизации, ликвидации) управленческих структур; - в осуществлении кадровых назначений; - в проведении контрольно-наблюдательных мероприятий; - в организации и поддержке научных исследований, информационных кампаний, инвестиционных проектов и тд.

Однако, невзирая на большое разнообразие этих форм, большинство из них по своему характеру и природе является однородными. Это позволяет классифицировать их на четыре основных группы: 1) издание административно-правовых актов; 2) заключения административных договоров; 3) предоставления ад-

министративных услуг; 4) осуществления других юридически значимых действий, направленных на обеспечение безопасности дорожного движения.

Как свидетельствует анализ, практическое воплощение основных форм реализации государственной политики безопасности дорожного движения связано со многими проблемами. Отраслевое нормотворчество является непоследовательным и несогласованным. Нормативно-правовые акты по вопросам БДД разрабатываются без четкой системы, они достаточно плохо согласованы между собой и с другими актами законодательства. Часто их содержание не отвечает установленной форме (индивидуальные управленческие акты нередко имеют форму нормативных документов и наоборот). Положения многих отраслевых норм характеризуются неопределенностью, которая существенно усложняет их понимание, толкование и применение. В общем массиве нормативно-правовых актов, посвященных вопросам безопасности дорожного движения, доминируют межведомственные документы, корректировка содержания которых (не говоря уже о комплексном пересмотре) требует многочисленных согласований и сопровождается существенными организационными трудностями.

Достаточно проблемным является функционирование (как в целом, так и в дорожно-транспортной сфере) института административных договоров. Сегодня этот институт не имеет основательной правовой основы: на законодательном уровне не определены принципы административно-договорной деятельности, не установлены требования относительно административных договоров и процедуры их заключения, не урегулирован правовой статус сторон договорных отношений, не определены последствия невыполнения условий договора. Как следствие, в повседневной практике администрирования сферой безопасности дорожного движения административные договоры заключаются чрезвычайно редко, а в случае заключения – не отвечают критериям однообразия.

Существенными изъянами характеризуются отраслевая система предоставления административных услуг. Бюрократизм, волокита, большое количество посредников – с этими проблемами ежедневно сталкиваются тысячи граждан, стремящихся получить водительское удостоверение или лицензию, зарегистрировать транспортное средство, провести его технический осмотр и т.п.

В последнее время крайне остро стал вопрос обоснованности платы, взимаемой за оказанные услуги. На данный момент Госавтоинспекция уполномочена предоставлять 93 вида платных услуг, причем значительная их часть носит “комплексный” характер. Например, услуга регистрации (перерегистрации) транспортного средства в МРЕО ГАИ требует обязательного получения шести дополнительных услуг, каждая из которых тоже является платной. Цены на некоторые услуги явно завышены: так, при всей своей относительной простоте операция замены водительского удостоверения для выезда за границу обходится потребителю примерно в 50\$, а это – десятая часть среднемесячной зарплаты в стране. По единодушному мнению экспертов, необоснованно высокой является цена услуг по переоформлению документов при покупке-продаже автомобиля, по замене технического паспорта транспортного средства и ряда других.

Существенные нарекания вызывает качество таких услуг. Во многих случаях они предоставляются не в полном объеме, без учета интересов потребителя, с нарушением установленных сроков. Как показал проведенный опрос, лишь 10%

владельцев транспортных средств (всего было опрошено 558 человек) считают нынешнюю систему предоставления административных услуг в сфере дорожного движения полностью эффективной. В то же время, по мнению большинства респондентов, она является социально несправедливой (45%), слишком бюрократизированной (70%), коррумпированной (73%), устаревшей (28%), не отвечающей критериям качества (59%).

Наиболее распространенная форма обеспечения безопасности дорожного движения – осуществление юридически значимых действий – охватывает практически все аспекты правоприменительной деятельности: отраслевое администрирование, профилактику, надзор, контроль, квалификацию деликтов, юридическое производство, наложение взысканий и тому подобное. По общему признанию, именно это направление деятельности связано с наибольшим количеством организационных неурядиц, конфликтных ситуаций, нарушений прав граждан. Принятие некомпетентных решений, нерациональная трата ресурсов, ненадлежащее выполнение управленческих полномочий, грубые ошибки при применении юридических (в частности, административно-деликтных) норм и, как следствие, массовые нарушения гражданских прав и свобод – все эти проблемы возникают и “разворачиваются” преимущественно в сфере практического правоприменения.

Анализируя административно-правовые формы обеспечения БДД, невозможно обойти вниманием тот факт, что на практике они часто “подменяются” внеправовыми решениями. Нередко в публичных выступлениях руководителей центральных органов власти и сообщениях ведомственных пресс-служб звучат призывы к совершению действий (принятию мер), которые не только не отвечают, но и прямо противоречат букве закона. Во многих случаях субъекты правоприменения получают от руководства указания не фиксировать отдельные деликты, не применять некоторые виды административных взысканий и т.д.

При этом в большинстве случаев слово чиновника имеет, куда больший вес, нежели предписание юридических норм. Как показал опрос, лишь 16% работников ГАИ убеждены, что при наличии противоречий между указанием руководителя и требованиями законодательства, нужно руководствоваться исключительно законом. Основная масса респондентов (50%) либо безоговорочно следуют указаниям руководства (такое мнение выразили 3% опрошенных), либо готовы выполнять их всегда, если только они не имеют явно преступного характера – 47%.

Ситуацию усложняет то, что обычно неправовые (а по сути антиправовые) решения руководства органов власти широко декларируются и оглашаются в средствах массовой информации. Последствия подобного отношения к закону, как к чему-то необязательному и ситуативному, всегда прогнозируемые. Прежде всего, это падение транспортной дисциплины, рост деликтности, увеличения количества автомобильных аварий и их жертв.

Вот лишь один из примеров: в преддверие Пасхи 2011 года пресс-служба МВД Украины распространила информацию о том, что на праздники работникам Госавтоинспекции поручено не штрафовать водителей за нарушения Правил дорожного движения, а ограничиваться лишь предупреждением. Отдельно было подчеркнуто, что предупреждение должно применяться даже к тем водителям, которые сели за руль, употребив “некритическую дозу алкоголя”. Как следствие, в

пасхальную неделю количество погибших и раненных в ДТП возросло на 50%. Насколько эта негативная тенденция обусловлена именно заявлением МВД Украины – определить достаточно сложно. Но факт остается фактом: в аналогичный период предыдущих лет количество ДТП с тяжелыми последствиями не превышало привычного уровня.

С точки зрения эффективности государственной политики (в том числе – политики БДД) чрезвычайно важное значение имеют не только формы, но и методы ее реализации, то есть: “приемы и способы влияния на сознание, и поведение участников правоотношений, направленные на достижение стратегических целей государства в определенной отрасли экономики или сфере общественной жизни [1, с.119]”. Конкретных приемов (способов) обеспечения безопасности дорожного движения существует много: это и воспитательная работа с населением, и стимулирование общественно-полезного поведения, и применение административных взысканий, и другие. По характеру регуляторного влияния их принято разделять на три типа: методы убеждения, методы поощрения, методы принуждения.

Путем убеждения, поощрения и принуждения публичная администрация обеспечивает функционирование системы БДД, организованность дорожного движения, дисциплинированность его участников, стабильность корреспондирующих правоотношений. От того, насколько рационально используются эти три метода, зависит эффективность всех направлений обеспечения безопасности дорожного движения, а также отраслевой политики в целом. Для того, чтобы государственная политика БДД была действительно эффективной, методы убеждения, поощрения и принуждения должны разумно сочетаться, то есть не противостоять друг другу, а взаимно дополняться и подчиняться единой стратегической цели. Лишь их гармоничное сочетание способно обеспечить сбалансированное и всестороннее влияние на общественные отношения. И наоборот: гиперболизация роли того или другого метода всегда приводит к социальным диссонансам, росту деликтности, отходу от демократических принципов администрирования.

К сожалению, именно такая картина наблюдается в сфере безопасности дорожного движения. Исторически сложилось так, что отечественная система обеспечения БДД основывается на концептуальных принципах, которые были сформированы еще в советские времена, в эпоху расцвета государственного тоталитаризма. Сегодня, как и несколько десятилетий тому, в качестве ведущего метода реализации отраслевой политики выступает принуждение. Убедиться в этом не трудно – достаточно проанализировать акты действующего законодательства о дорожном движении и сравнить масштабы применения принудительных, поощрительных, разъяснительных, информационных, воспитательных, идеологических и других мероприятий обеспечения дорожной безопасности.

Ни один другой метод администрирования сферой БДД не нашел в законодательстве настолько полного и детального отражения, как государственное принуждение. Ни один другой метод не применяется настолько широко и активно. Ни на один другой метод не возлагается столько надежд в деле борьбы с дорожно-транспортной аварийностью. Всеобщая приоритезация принудительных методов дала отдельным ученым повод утверждать, что последние выступают: “важнейшей

составной частью правового обеспечения БДД [2, с.171]”, а также: “наиболее перспективным методом влияния на сферу дорожного движения [3, с.4]”.

С таким выводом трудно согласиться. Действительно, принуждение играет незаурядную роль в реализации отраслевой политики. В странах, которые являются мировыми лидерами в сфере обеспечения безопасности дорожного движения, установлены достаточно высокие штрафы за нарушения Правил дорожного движения, в совершенстве отработанные механизмы наложения и выполнения административных взысканий, обеспечена строгость и неотвратимость наказания.

Однако, известно также и то, что на определенном этапе усиление репрессивного давления достигает предела своей эффективности, исчерпывая свой превентивный потенциал. Проще говоря, существует предел, за которым усиление ответственности за деликты перестает влиять на состояние дорожной безопасности. Наглядным примером является Украина. В конце 2008 года в нашем государстве были существенно повышены санкции за деликты против безопасности дорожного движения. В итоге количество правонарушений на автомобильном транспорте снизились на 18%, количество погибших в ДТП – на 25-30%. Но уже через год, темпы снижения показателей деликтности и аварийности снизились почти вдвое. А к 2012 году позитивная динамика и вовсе сошла на нет. Больше того, снова увеличивается количество грубых нарушений, в частности, повторных, связанных с злоупотреблением алкогольными напитками, игнорированием требований конструктивной безопасности транспортных средств.

Возникает вопрос: что же делать дальше? Очевидно, дальнейшее нагнетание репрессивного давления уже не обеспечит кардинального снижения показателей дорожного травматизма. А показатели эти остаются очень высокими. Сегодня на отечественных дорогах погибают вдвое больше людей, чем в Германии, втрое больше, чем в Швейцарии [4].

Выход из этой ситуации только один: расширение области применения “позитивных” методов публичного управления. Ядро “инструментария” государственной политики безопасности дорожного движения должны составлять пропагандистские, разъяснительные, воспитательные, учебные и другие мероприятия непринудительного характера. Именно в позитивных методах – ключ к дальнейшему прогрессу. И именно им сегодня нужно уделять первоочередное внимание.

Конечно, нельзя недооценивать роль принудительных методов, которые занимают важное место в реализации политики безопасности дорожного движения, подкрепляя ее авторитетом и силой государства. Хотя в нынешних условиях базовым методом правоприменительной деятельности служит убеждение, при высоком уровне аварийности и снижении общей дисциплины участников дорожного движения нет объективных оснований отказываться от государственного принуждения. Главное – постоянно осознавать тот факт, что принуждение не может и не должно быть основным средством администрирования. Оно должно подкреплять “позитивные” методы, выступать их логическим продолжением в случаях отсутствия позитивного результата.

Подводя итог, можно констатировать, что на сегодняшний день государственная деятельность по обеспечению безопасности дорожного движения сопровождается целым “ворохом” правовых, организационных и других проблем.

Отсутствие теоретической почвы, недостатки правового регулирования, несовершенная организация, нехватка апробированных методик, приоритет в администрировании штатических средств, вкупе с системными дефектами отечественной административной системы, – коррупцией, бюрократизмом, низким уровнем правосознания субъектов властных полномочий, – крайне негативно влияют на эффективность реализации отраслевой политики и, соответственно, на общее состояние безопасности дорожного движения.

В этой связи, перед государством чрезвычайно остро стоит необходимость совершенствования и развития административно-правовых форм и методов обеспечения БДД. Их арсенал должен непрерывно обогащаться, а процедурные механизмы наоборот, – унифицироваться и упрощаться.

Необходимо упорядочить отраслевое нормотворчество, обеспечить комплексный пересмотр нормативно-правовых актов по вопросам БДД на предмет согласованности и соответствия требованиям практики. Деятельность отраслевой администрации должна основываться исключительно на правовых принципах. Закон должен служить основой принятия и осуществления всех, без исключения, управленческих решений.

Успешному решению этих задач должна способствовать оптимизация системы административных услуг, в частности, упрощение процедуры их предоставления, обеспечение “прозрачности” сервисных процедур, переход на международные стандарты качества, усиление контроля над предоставлением услуг, приведение их стоимости в соответствие с социально-экономическими реалиями.

Демократизация общества требует быстреего отхода от позиций советской правовой доктрины, которая постулировала принуждение в качестве ведущего метода государственного управления. Ядро управленческого “инструментария” в сфере БДД должны составлять пропагандистские, разъяснительные, воспитательные, учебные и другие мероприятия непринудительного характера.

Представляется, что лишь при соблюдении этих условий административно-правовые формы и методы обеспечения безопасности дорожного движения будут развиваться прогрессивным путем, в направлении повышения эффективности, качества, социальной и экономической обоснованности. Только так они приобретут системный, взаимосогласованный характер, который обеспечит комплексное решение актуальных проблем дорожной безопасности в долгосрочной перспективе.

Литература

1. Краткий политологический словарь / [Под ред. Р.В.Стадниченка] – Ярославль: Изд-во НЕО, 2003. – 530 с.
2. Микитюк М.А. Властные полномочия Государственной автомобильной инспекции Министерства внутренних дел Украины: проблемы теории и практики реализации в сфере обеспечения безопасности дорожного движения : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008. – 217 с.
3. Кормишкин Б.П. Административно-правовое обеспечение безопасного состояния дорожных условий: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 153 с.
4. Распоряжение Кабинета Министров Украины от 30 октября 2008 года № 1384-р “Об одобрении Концепции Государственной целевой программы повышения безопасности дорожного движения на 2009-2012 годы” // Официальный вестник Украины. – 2008. – № 84. – Ст. 2829.

**YOL HƏRƏKƏTİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN
İNZİBATİ-HÜQUQİ FORMA VƏ METODLARI**

A.V.Qurjiy

XÜLASƏ

Məqalə yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin inzibati və hüquqi prinsiplərinə həsr olunmuşdur. Müasir hüquqi təcrübə əsas götürülərək, Ukraynada yol hərəkəti təhlükəsizliyinin gündəmdə olan problemləri işıqlandırılmış və onların həlli metodları təklif edilmişdir.

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS
AND METHODS OF ROAD SAFETY**

A.V.Gurzhiy

SUMMARY

This article is dedicated to the administrative and legal principles of the realization of road safety policy. On the basis of modern legal practices, issues of the day in the field of road safety in Ukraine are considered and the ways to overcome them are suggested.

Məqalə Ukrayna Milli Daxili İşlər Akademiyasının “İnzibati hüquq və proses” kafedrasının 23 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 11)

Məqalə redaksiyaya 13 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 343.9.018

CİNAYƏTKARLIĞIN REGIONAL TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ

N.T.Əliyev

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası Akademiyası
Bakı şəhəri, Şüvəlan qəsəbəsi, Almaz İldırım küçəsi 3
e-mail: naliyev10@mail.ru

Açar sözlər: cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqi, regional kriminoloji tədqiq, cinayətkarlığın göstəriciləri, cinayətkarın şəxsiyyəti, cinayətlərin profilaktikası

Keywords: criminological study of crime, regional criminological study, crime rates, identity of the criminal, prevention of crime

Ключевые слова: криминологическое изучение преступности, региональное криминологическое изучение, показатели преступности, личность преступника, профилактика преступления

Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət olaraq, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı mühafizəsini, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini özünün inkişaf yolu kimi seçmişdir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən demokratik islahatlar sivil və bəşəri dəyərlərə əsaslanan vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olmasını daha da sürətləndirdi.

İqtisadi əsasların inkişaf etdirilməsində ictimai-siyasi sabitliyin qorunması, vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin qətiyyətlə davam etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə işinin konseptual əsasları ulu öndər Heydər Əliyevin 1994-cü ildə imzaladığı “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” tarixi fərmanla qoyuldu. Ölkədə sabitlik bərqərar edildi, cinayətkarlığın artan dinamikasının qarşısı alındı. Xüsusilə cinayətkarlığın mütəşəkkil və transmilli xarakter daşıyan növlərinə qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməyə başlandı.

Müasir dövrümüzdə kriminoloji biliklərin köməyi ilə kriminoloji tədqiqatlar aparmadan cinayətkarlığa qarşı mübarizənin arzuolunan səviyyədə təşkilini təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqi ictimai və dövlət mexanizmlərinin mütəşəkkil fəaliyyətinin metodoloji bazasının əsasını yaratmaqla, bu sahədə dövlətin mübarizə istiqamətlərini formalaşdırır.

Cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqi hüquq-mühafizə fəaliyyətinin effektiv həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən biridir. Cinayətkarlığın kriminoloji tədqiqi profilaktik tədbirlərin strateji istiqamətlərinin müəyyən edilməsinin əsasını təşkil etməklə mərhələli və sistemli bir prosesi əhatə edir.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin daha uğurlu davamı kriminoloji tədqiqatların aparılmasından birbaşa asılıdır. Kriminoloji tədqiqatların ayrılmaz komponentlərindən biri də cinayətkarlığın regional tədqiqidir. Cinayətkarlığın ümumi kriminoloji tədqiqi profilaktik tədbirlərin özündə də ümumiliyi yaradır. Lakin, cinayətkarlığın regional tədqiqi bu halın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini, həmçinin sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərin müxtəlif ərazilər üzrə qarşılıqlı əlaqəsini və cinayətkarlığa təsirini öyrənməklə konkret

mübarizə tədbirlərinin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsində müstəsna rol oynayır.

Cinayətkarlığın regional tədqiqi kriminoloji ədəbiyyatlarda “cinayətkarlığın coğrafiyası” kimi də adlandırılır. Alman kriminoloqu H.Şnayder “cinayətkarlığın coğrafiyası” ilə yanaşı həmçinin “cinayətkarlığın ekologiyası” və “cinayətkarlığın topoqrafiyası” kimi anlayışlardan da istifadə etməyi təklif edir. Şnayderə görə cinayətkarlığın coğrafiyası ərazi və vaxt baxımından cinayətkarlığın ölkələr, iri şəhərlər, bölgələr və kənd yerləri üzrə paylanmasıdır.

Məqsəd və vəzifələrindən irəli gələrək, V.Burlakov cinayətkarlığın regional tədqiqində iki istiqamətin formalaşmasını göstərərək onları aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

- konkret regional kriminoloji tədqiqat;
- kompleks regional kriminoloji tədqiqat.

Konkret və kompleks regional kriminoloji tədqiqatların əsas predmeti cinayətkarlıqdır. Bu tədqiqatların metodikasında da fərqliliklər demək olar ki, yoxdur. Lakin hər iki istiqamətdə həyata keçirilən regional kriminoloji tədqiqatın müxtəlif vəzifələri və problemlərin həlli yolları vardır.

Konkret regional kriminoloji tədqiqatın əsas vəzifələri:

1. Ümumi cinayətkarlığın və onun ayrı-ayrı növlərinin (mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər, zorakı cinayətkarlıq, mütəşəkkil cinayətkarlıq və s.) regionlar üzrə paylanması vəziyyətinin tədqiq edilməsi.

2. Cinayətkarlığın kəmiyyət (cinayətkarlığın vəziyyəti və dinamikası) və keyfiyyət göstəricilərinin (cinayətkarlığın strukturu və xarakteri) təhlili. Qeyd edilən halda aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınmalıdır:

- böyük ictimai təhlükə törətməyən, ağır, az ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin vəziyyəti və müqayisəli nisbəti;

- qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin nisbəti;
- residiv, mütəşəkkil, peşəkar cinayətkarlığın xüsusi çəkisi və s.

3. Cinayətkarlığın ayrı-ayrı növlərinin regionlar üzrə paylanmasının səbəb və şəraitinin tədqiqi.

4. Cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminogenliyinin tədqiq edilməsi. Cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin regional öyrənməsi zamanı tədqiq edilən xüsusiyyətlər:

- regionlarda cinayət törədənlərin cəmiyyətə zidd yönəlişi və şəxsiyyətlərinin sosial təhlükəliliyi;

- cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərində neqativ sosial-psixoloji xüsusiyyətləri yaranan səbəb və şərait;

- konkret kriminal davranışın təzahürlərinə kömək edən hallar və fərdi kriminal davranış mexanizmi;

- cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin təsnifatı, tipologiyası və s.

5. Ümumsosial, xüsusi kriminoloji və fərdi profilaktik tədbirlərin hazırlanması və planlaşdırılması.

Konkret regional tədqiq zamanı daha çox cinayətkarlığın əsas göstəriciləri, dəyişkənliyi, neqativ tendensiyaları öyrənilir. A.İ.Dolqovaya görə, cinayətkarlığın öyrənilməsi zamanı onun daxili və xarici göstəriciləri də tədqiq edilməlidir.

Cinayətkarlığın daxili göstəricilərinə cinayətkarlığın vəziyyəti və kriminal motivasiyasının əsas istiqamətləri (tamah, zorakılıq və s.) aiddirlər. Cinayətkarlığın daxili göstəricilərinin bölgüsü isə aşağıdakı kimidir:

- sabitlik (residiv cinayətkarlığın vəziyyəti öyrənilir. Bu zaman həm cinayət-hüqu-

qi, həm də kriminoloji residiv tədqiq edilib regionlar üzrə paylama vəziyyəti araşdırılır);

- aktivlik (peşəkar cinayətkarlığın vəziyyəti tədqiq edilir);

- mütəşəkkillik (mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmalar tərəfindən törədilən cinayətlərin regional tədqiqi aparılır).

Kompleks regional tədqiq zamanı isə cinayətkarlıq bir növ təcrid olunmuş halda yox, sosial, iqtisadi, siyasi, təşkilati, mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlərin əhatəsində araşdırılır.

Kompleks regional kriminoloji tədqiqatın vəzifələri müəyyən qədər fərqlidir və onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Cinayətkarlığın inkişafına təsir göstərən sosial-iqtisadi halların müəyyən edilməsi və tədqiqi.

2. Cinayətkarlığa təsir göstərən tarixi-ənənəvi və mənəvi-psixoloji halların müəyyən edilməsi və tədqiqi.

3. Cinayətkarlığa təsir göstərən təşkilati səbəblərin (hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin vəziyyəti, sosial-nəzarət mexanizmlərinin təsirinin mövcud durumu) öyrənilməsi.

4. Cinayət törədənlərin sosial-demoqrafik əlamətlərinin (yaşı, cinsi, təhsili, ailə tərkibi, məşğuliyyəti, vətəndaşlığı və s.) təhlili.

5. Cinayətkarlığa təsir göstərən sosial-iqtisadi halların qarşısının alınması məqsədi ilə həyata keçirilən profilaktik tədbirlərin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və proqnozların verilməsi.

Konkret regional tədqiq zamanı kriminogen duruma birbaşa təsir göstərən əsas hallar öyrənilərək cinayətkarlığa qarşı daha çevik təsir etmə vasitələri müəyyən edilir. Kompleks regional tədqiq zamanı isə cinayətkarlıq bir sosial hal kimi öyrənilərək daha geniş səbəb və şəraitlərin dairəsində araşdırılır. Bu səpgili yanaşma cinayətkarlığa qarşı mübarizədə daha geniş profilaktik tədbirlərin tətbiqinə zəmin yaradır.

Kriminoloji tədqiqatların hər iki istiqamətdə aparılması cinayətkarlığın daha detallaşdırılmış tədqiqinə səbəb olmaqla cinayətkarlığın tam görüntüsünün yaradılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətkarlığın regional tədqiqi cinayətkarlığın öyrənilməsinin əsas istiqamətlərindən biri olmaqla öz üstün cəhətləri ilə seçilir. Regional tədqiq zamanı ölkənin müxtəlif regionlar üzrə göstəricilərinin oxşar və fərqli cəhətlərinin müqayisəsi imkanı yaranır. Bundan başqa cinayətkarlığın regional tədqiqi ümumiyyətlə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə vahid mübarizə strategiyasının formalaşdırılmasının əsasını təşkil edir.

Son zamanlar daha çox müzakirələrə səbəb olan və cinayətkarlığın regional tədqiqinə daha çox təsir edən hallardan biri cinayətkarlığın müasir inkişaf tendensiyalarıdır.

Cinayətkarlığın sistemli təhlili göstərir ki, elə cinayət növləri vardır ki, onların artması qloballaşma, ictimai münasibətlərin dinamik inkişafı ilə bağlıdır. Ölkəmiz beynəlxalq ictimaiyyətin ayrılmaz hissəsi olaraq qloballaşma dövrünü yaşayır. Qloballaşma iqtisadi, siyasi və sosial sahələrdə müsbət mənada köklü dəyişikliklər yaratsa da, dünya ölkələrində daha çox törədilən müəyyən növ cinayətlər ölkəmizdə və onun ayrı-ayrı regionlarında cinayətkarlığın vəziyyətinə təsir edərək bəzi növ cinayətlərin artmasına səbəb olmuşdur (kiber cinayətkarlıq, narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlər və s.). Daha çox mütəşəkkil və transmilli xarakter daşıyan narkotik vasitələrlə bağlı cinayətkarlıq qeyd edilən cinayətlər arasında xüsusi yer tutur.

Qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərin dinamikasında sürətli artma templəri narahatlıq doğurur. Bir neçə illərin dövrü təhlilinin göstəricilərinə görə əvvəllər qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlər ümumi cinayətlərin 3-5%-ni təşkil edirdisə, hal-hazırda bu göstərici 10-12%-ə yüksəlib.

2011-ci ildə törədilən cinayətlərin struktur baxımından kriminoloji təhlili də diqqəti cəlb edir. Ümumi cinayətlərin strukturunda (Azərbaycan Respublikası üzrə 2011-ci ildə 24263 cinayət qeydə alınmışdır) daha yüksək göstəriciləri olan cinayətlərin xüsusi çəkisi aşağıdakı kimidir:

- oğurluq 21% (5019 cinayət);
- narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlər 11% (2636 cinayət);
- yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə bağlı cinayətlər 8% (1936 cinayət);
- dələduzluq 7% (1588 cinayət);
- xuliqanlıq 6% (1322 cinayət).

Aparılan təhlillər ölkəmizdə törədilən cinayətlərin daha sistemli, yəni sosioloji, psixoloji, statistik və s. metodların köməyi ilə regional və kompleks tədqiqini zəruri edir.

Bu zaman aparılan regional kriminoloji tədqiqatların əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətinin analitik-informasiya təminatı.
2. Cinayətkarlığın səbəb və şəraitinin qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsi və təhlili.
3. Cinayətkarlığa təsir göstərən sosial-neqativ halların (narkotizm, alkoqolizm və s.) təsirinin qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsi.
4. Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin elmi təmini.
5. Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə zəruri resursların müəyyən edilməsi.
6. Cinayətkarlığın statistik yox, faktiki cəminin müəyyən edilməsi.
7. Hüquq-mühafizə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.
8. Kriminal submədəniyyətin əleyhinə yönəlmiş düşüncə tərzinin və hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılması.
9. Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə effektiv sosial-nəzarət mexanizmlərinin yaradılması.

Göründüyü kimi, cinayətkarlığın regional tədqiqi aktual problemlərin əhatə etməklə öyrənilməsi zəruri olan bir çox məsələləri özündə ehtiva edir. Cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətinin daha məzmunlu analitik-informasiya təminatının həyata keçirilməsi və hüquq-mühafizə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə cinayətkarlığın ümumi və regional tədqiqi yalnız ayrı-ayrı mütəxəssislərin fərdi araşdırmalarına əsaslanmamalıdır. Bu istiqamətdə aparılan işlərin daha uğurlu davamı üçün cinayətkarlığın inkişaf qanunauyğunluqlarını, qarşısının alınması istiqamətlərini öyrənən kriminoloji tədqiqatlar mərkəzinin (institutunun) yaradılması zəruridir.

Ədəbiyyat

1. F.Y.Səməndərov. Kriminologiya. Dərslük. Ümumi hissə. Bakı, 2003
2. В.Н.Бурлаков, Н.М.Кропачев. Криминология. Учебник. Санкт-Петербург, 2002
3. А.И.Долгова. Криминология. Учебник. Москва, 2008
4. В.Н.Кудрявцев, В.Е.Эминов. Учебник. Москва, 2005
5. С.М.Иншаков. Криминология. Учебник. Москва, 2002

REGIONAL STUDY OF CRIMINALITY

N.T.Aliyev

SUMMARY

One of the main components of criminological study is the regional analysis of criminality. The general criminological analysis of criminality makes the grounds in preventive measures itself. The author stresses the importance of regional analysis of criminality in combatting crime.

**ВОПРОСЫ РЕГИОНАЛЬНОГО
ИЗУЧЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ**

Н.Т.Алиев

РЕЗЮМЕ

Одним из неотъемлемых компонентов криминологического исследования является изучение региональной преступности. Общее криминологическое изучение преступности также создает общность в профилактических мероприятиях. Автор подчеркивает значение исследования региональной преступности в борьбе с преступностью в целом.

Məqalə Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "Cinayət hüququ" kafedrasının 23 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 4)

Məqalə redaksiyaya 15 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 343.102

İBTİDAİ İSTİNTAQNIN TƏZƏLƏNMƏSİNİN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

R.S.Kazımov

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi 23
e-mail: aspirant_82@mail.ru

Açar sözlər: cinayət prosesi, ibtidai araşdırmanın təzələnməsi, dayandırılmış icraatın təzələnməsi

Keywords: criminal trial, resumption of preliminary investigation, resumption of suspended proceedings

Ключевые слова: уголовный процесс, возобновление предварительного следствия, возобновление приостановленного производства

İbtidai istintaqın təzələnməsi qaydası çərçivəsində ibtidai istintaqın təzələmək səlahiyyətinə malik olan subyektlərin dairəsi və onun prosessual qaydalarını ifadə edib bununla bağlı təcrübədə yaranan ayrı-ayrı problemləri nəzərdən keçirmək zəruridir.

İlk əvvəl qeyd edək ki, ibtidai istintaqın təzələnməsi qaydası AR CPM-in 279.2-279.4-cü maddələrində tənzimlənmişdir. Lakin ibtidai istintaqın təzələnməsi qaydası ilə bağlı bir çox məsələlər bu maddədə öz təsbitini tapmadığı üçün CPM-in digər normalarına müraciət etmək məcburiyyətində qalır.

Qeyd edək ki, ibtidai istintaqın təzələnməsinin hüquqi əsası ümumi qaydaya görə müstəntiqin qərarıdır. Müstəntiq CPM-in 279.1-ci maddəsində göstərilən əsasların mövcudluğunu müəyyən etdikdə cinayət işi üzrə dayandırılmış icraatın təzələnməsi haqqında qərar qəbul edir. Bu qərarın qəbulu CPM-də ifadə olunsa da, onun prosessual forması barədə məcburi hüquqi qüvvəyə malik olan heç bir göstəriş yoxdur. Halbuki belə bir qərarın prosessual formasının müəyyən edilməsi cinayət işi üzrə maddi və prosessual hüquq baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti və ya ibtidai araşdırmanın müddətlərinin axımı ilə bağlı məsələnin həlli zamanı bu qərarın prosessual formasının müəyyən edilməsinin roluna nəzər yetirsək (məsələn, təzələnmə barədə qərarla onun qəbul edilməsi vaxtının müəyyənləşdirilməsi), açıq-aydın şəkildə təzələnmə qərarının bilavasitə həmin müddətin hesablanması üçün nə dərəcədə əhəmiyyət daşdığını müşahidə etmiş olarıq.

Qanunvericilikdə müstəntiqin qəbul etdiyi bu qərarın prosessual formasının mövcud olmamasına baxmayaraq, təcrübədə təzələnmə haqqında qərar qəbul edərkən, müstəntiqlər müəyyən prosessual formaya əməl edirlər. Bunu daha aydın təsəvvür etmək üçün bu qərarlardan birini nəzərdən keçirək.

19 may 2008-ci ildə Ağsu rayon prokuroru tərəfindən AR CM-in 177.1-ci maddəsi ilə cinayət işi başlanmışdır. Cinayət işinin materiallarını nəzərdən keçirən polis müstəntiqi törədilən cinayətin qısa xülasəsini verərək iş üzrə təqsirləndirilən şəxs olan A.-nın istintaqdan qaçıb gizləndiyinə görə ona ittiham elan etmək mümkün olmadığından icraatın dayandırıldığını və onun təzələnməsi üçün əsas olan halı təsvir edərək işin təzələnməsi barədə qərar qəbul edir. İcraatın təzələnməsi üçün əsas olan halı təsvir edərkən müstəntiq qərarında göstərir ki, 29 iyun 2008-ci il tarixində keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri nə-

ticəsində təqsirləndirilən şəxs A tutularaq istintaqa təqdim olunduğuna görə göstərilən hallar aradan qalxdığı üçün cinayət işi üzrə icraat təzələnilb istintaqı davam etdirilməlidir.

Daha sonra müstəntiq qərarın nəticəvi hissəsində CPM-in müvafiq maddələrinə istinad edərək qərarla təqsirləndirilən şəxs A barəsində olan cinayət işi barədə icraatın təzələnməsi və istintaqın davam etdirilməsi və qərarın surətinin ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən rayon prokuroruna göndərilməsini göstərir (2).

Qeyd edək ki, hələ sovet dövründən bəri ibtidai istintaqın təzələnməsi barədə qərarın prosessual forması oxşar şəkildə həll olunurdu. Bunu prosessual ədəbiyyatın araşdırılması da sübut edir. Müəlliflərdən P.X.Yaqupov qeyd edirdi ki, “müstəntiqin icraatın təzələnməsi haqqında qərarı qəbul etdiyi digər qərarları kimi giriş, təsviri-əsaslandırıcı və nəticə hissələrdən ibarətdir. Qərarın giriş hissəsində qərarın qəbul edildiyi vaxt və yer, qərarı qəbul edən şəxsin soyadı adı və atasının adı, vəzifəsi, xüsusi rütbəsi və cinayət işinin adlandırılması barədə məlumat ifadə olunur.

Təsviri-əsaslandırıcı hissədə işin qısa mahiyyəti (cinayətin törədilməsinin qısa təsviri verilir) xülasə olunur, təzələnmənin əsası göstərilir. Təzələnmənin əsası işin dayandırılması əsası ilə əlaqəli olduğu üçün qərarla icraatın dayandırılması əsası məcburi şəkildə əks olunmalıdır.

Müstəntiq, icraat istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zərurəti ilə təzələndikdə qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində həmin istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zərurətinin məhz icraat dayandırıldıqdan sonra yarandığını əsaslandırmalıdır.

Nəticəvi hissədə ibtidai istintaqın təzələnməsi haqqında qərar göstərilir. Bu hissədə qərarın surətinin prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməsi barədə də fikir ifadə olunur” (5, s.28-29).

Göründüyü kimi, təcrübədə təzələmə qərarının prosessual forması məsələsində əvvəlki dövrə münasibətdə ciddi bir dəyişiklik yoxdur. Yuxarıda məzmununu nəzərdən keçirdiyimiz qərara baxsaq, orada yalnız icraatın dayandırılmasına dair faktiki halların ətraflı təsvir olunmadığını müşahidə edə bilərik.

Qeyd olunan qərarla ifadə olunmalı olan ayrı-ayrı məsələlərin ətraflı olaraq əsaslandırılmasına lüzum görmürük. Çünki bu qərarla əks olunması məsələlər barədə müəllifin yuxarıda göstərilən fikirlərinə nəzər yetirərkən onların əhəmiyyətini müəyyən etmək çətin deyildir.

Onu da etiraf etmək lazımdır ki, iş üzrə icraatın təzələnməsi işin ittiham hökmünün çıxarılması üçün məhkəməyə göndərilməsinin təminatı deyildir ki, bu da, təzələnmənin ibtidai istintaqın iştirakçılarının hüquq və qanuni maraqlarına toxunduğunun göstəricisidir (4, s.190).

İcraatın təzələnməsi haqqında qərarı qəbul etmək səlahiyyəti olan şəxsin təcrübədə mövcud olan bu prosessual formaya əməl etmədiyi halda, bunun ibtidai istintaq və müvafiq qərarın qanuni mənafeələrinə toxunduğu şəxslər üçün hansı mənfi nəticələrə gətirib çıxaracağını ehtimal etmək çətin deyil. Qanunda bu qərarın prosessual formaya əməl olunmamasının hansı hüquqi nəticələri doğuracağı bəlli olmadığı kimi, hətta belə bir qərarın özü müvafiq bir prosessual formada mövcud deyildir.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək hesab edirik ki, ibtidai istintaqın təzələnməsi qərarının həm cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual hüquq baxımından, həm də AR CPM-in 279.4-cü maddəsində göstərilən təqsirləndirilən şəxs, zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdehin hüquq və mənafeələrinin təmini baxımdan xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun prosessual forması AR CPM-in 277.2-ci maddəsində cinayət işi üzrə icraatın

dayandırılması barədə qərarda olduğu kimi tənzimlənməsi daha məqsədəuyğundur.

AR CPM-in 279.3-cü maddəsinə əsasən, cinayət işi üzrə icraatın təzələnməsi müstəntiqin qərarı ilə yanaşı, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmənin müstəntiqin iş üzrə icraatın dayandırılması haqqında qərarını ləğv edilməsi barədə qərarı ilə də təzələnə bilər. Başqa sözlə, prosesual ədəbiyyatda da söylənilməsi kimi, icraatın təzələnməsi barədə qərar qəbul etmək səlahiyyəti olan digər iki subyekt, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmədir.

Cinayət-prosesual ədəbiyyatda yuxarıda qeyd olunan halın icraatın təzələnməsi kimi qəbul olunub-olunmaması ilə bağlı fərqli fikirlər mövcuddur. Belə ki, M.S.Yeqorova bu barədə belə yazır: “İş üzrə icraatın dayandırılması haqqında qərarın qanunsuz hesab olunması ilə əlaqədar olaraq icraatın təzələnməsini məntiqsiz hesab edirik. İbtidai istintaq qanunsuz olaraq dayandırıldığı halda icraatın təzələnməsinin qanuniliyindən danışmaq olmaz. İcraatın dayandırılmasının qanunsuzluğunu, həmçinin onun əsassızlığını qəbul etmək o deməkdir ki, cinayət işi dayandırılmamışdır və ona görə də təzələnməməlidir. Bu səbəbdən də, əvvəlcədən dayandırılmamış iş üzrə icraatın təzələnməsi barədə qərar qəbul etmək məntiqsizlik olardı. İş üzrə icraatın dayandırılması haqqında qərarın qanunsuz və əsassız olması barədə qərar qəbul olunması daha məqsədəuyğun olardı. İş üzrə dayandırılmış icraatın qanunsuz hesab olunması avtomatik olaraq ibtidai araşdırmanın müddət axımının, həmçinin cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin dayandırılmasının da, qanunsuz hesab olunması ilə nəticələndi” (4, s.194).

Müəllifin arqumentasiyasını inkar etmək mümkün deyildir. Doğrudan da, əsassız və qanunsuz olaraq dayandırılmış icraatın təzələnməsinin qəbul olunması bu qanunsuz hesab olunan dayandırılmanın qanuniliyinin təsdiqlənməsidir. Çünki yalnız dayandırılmış icraat təzələnə bilər. Bu halda isə, icraatın dayandırılması qanunsuz olduğu üçün onun mövcudluğunu hər hansı bir formada qəbul olunması düzgün deyildir.

Daha sonrakı fikirlərində M.S.Yeqorova prosesual ədəbiyyatda müstəntiqin icraatı dayandırmaq və təzələmək barədə qərarını qəbul etmək üçün prokurorun razılığının alınmasını təklif edən fikirlərlə razılaşmayaraq bildirir ki, icraatın təzələnməsi üçün prokurorun razılığının alınmasının məqsədi onun ibtidai istintaqın gedişinə nəzarəti həyata keçirməsidir. Əlbəttə ki, belə bir nəzarət zəruridir. Lakin bu nəzarətin həyata keçirilməsi ibtidai istintaqın əlavə müddətinin məcburi şəkildə prokuror tərəfindən müəyyən edilməsi səlahiyyəti ilə kompensasiya olunur ki, belə bir qərarın qəbul edilməsinin məcburiliyi prokurorun həmin işlər üzrə daha artıq diqqət ayırmasına səbəb olur (3, s.19; 5, s.199-200).

Hesab edirik ki, müəllifin razılaşmadığı fikirlərin təkzibi ilə bağlı irəli sürdüyü arqumentasiyanı əsaslı qəbul etmək olmaz. Çünki təklif olunan fikirlərdə prokurorun razılığının alınmasının məqsədi ilə müəllifin təklif etdiyi situativ interpretasiya bir-birinə uyğun gəlmir. Lakin başqa bir əsaslandırma ilə hesab edirik ki, doğrudan da, müstəntiqin bu səlahiyyətinin də prokurorun iradəsindən asılı etmək doğru deyildir. Bildiyimiz kimi, ibtidai araşdırma zamanı müstəntiqin prosesual müstəqilliyi prinsipi mövcuddur. Hesab edirik ki, icraatın təzələnməsi ilə bağlı məsələ müstəntiqin prosesual müstəqilliyi çərçivəsində həll olunmalıdır. İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror isə həm icraatın dayandırılması, həm də təzələnməsi barədə qısa zaman çərçivəsində məlumat alır ki, bu da malik olduğu geniş səlahiyyətlər vasitəsilə bu zaman yol veriləcək qanunsuzluqların aradan qaldırılmasına şərait yaradır.

İcraatın təzələnməsi prosessual qaydasında əhəmiyyətli məsələlərdən biri də icraatın təzələnməsi qərarı haqqında hüquq və qanuni mənafeələrinə toxunduğu müvafiq şəxslərə bu barədə məlumat verilməsi məsələsidir.

AR CPM-in 279.4-cü maddəsinə əsasən, müstəntiq cinayət işi üzrə icraatın təzələnməsi barədə təqsirləndirilən şəxsə və müdafiəçiyə, habelə zərər çəkmiş şəxsə, onun nümayəndəsinə, mülki iddiaçıya, mülki cavabdehə və ya onların nümayəndələrinə məlumat verməlidir.

Bu məlumatın müstəntiq tərəfindən göstərilən şəxslərə verilməsinin prosessual forması qanunda nəzərdə tutulmamışdır. Hesab edirik ki, bu barədə AR CPM-in Kommentariyasının müəllifləri ilə razılaşmaq olar. Həmin mənbədə bu barədə yazılır: "...Fikrimizcə, sadalanan şəxslərin iş üzrə icraatın təzələnməsi haqqında məlumatlandırılması CPM-in 277.4-cü maddəsində iş üzrə icraatın dayandırılması haqqında qərarla cinayət prosesi iştirakçıları tanış etmə (məlumatlandırma) qaydasına analogi olaraq həyata keçirilməlidir. Yəni iş üzrə icraatın təzələnməsi haqqında qərarla sadalanan şəxsləri yazılı qaydada onlara imza etdirməklə, tanış etmək zəruridir" (1, s.804).

Qeyd olunan fikri doğru hesab etməklə yanaşı xüsusi olaraq qeyd etməliyik ki, CPM-in 277.4-cü maddəsində göstərilən qayda olduğu kimi təzələnmə qərarına da şamil olunmalıdır. Çünki 277.4-cü maddədə göstərilən bəzi hüquqlar 279.4-cü maddədə əks olunmamışdır. Müvafiq şəxslərin məlumatlandırılması həmin şəxslərin təzələnmə qərarından şikayət verə biləcəyi həddə olmalıdır ki, hüququnun pozulduğu qənaətinə gələn şəxs orada bu barədə lazımi informasiyanı əldə etsin.

Cinayət işi üzrə dayandırılmış icraatı təzələnməsi ilə bağlı xüsusi ədəbiyyatın öyrənilməsi zamanı aktual olan məsələlərdən biri də ibtidai araşdırma müddətləri və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma müddətlərinin axımı ilə əlaqədardır.

AR CPM-in 218.5-ci maddəsinə görə müvafiq əsaslarla cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın dayandırıldığı müddət ibtidai istintaq müddətinə daxil olunmur. Lakin ibtidai istintaqın təzələnməsindən sonra dayandırılmış icraat üzrə aktiv prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi zərurəti əmələ gəlir. İcraatın dayandırılmasına qədər olan zaman çərçivəsinin ibtidai araşdırma müddətlərindən itirildiyini nəzərə alsaq, onda aktiv prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün vaxtın azlığı daha da aktuallaşır. Burada, CPM-in 53.1.1-ci maddədə göstərilən əsas üzrə icraatın dayandırılması istisnaqlıq təşkil edir. AR CPM-in 53.3.1-ci maddəsinə görə həmin əsasla icraatın dayandırılması şərtlərindən biri cinayət işinin başladılmasından 2 (iki) ay keçdikdən sonra həmin icraatın dayandırılmalı olmasıdır. Bu halda, AR CPM-in Kommentariyasının müəllifləri haqlı olaraq göstərilər ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə ibtidai istintaq müddəti 2 (iki) ay müəyyən edildiyinə (CPM-in 218.2.1-ci maddəsi) görə, həmin kateqoriya cinayət işləri CPM-in 53.1.1-ci maddəsi əsasında dayandırıldıqda icraatın təzələnməsi zamanı, hər bir halda, ibtidai araşdırmanın müddətləri uzadılmalıdır (1, s. 804).

Cinayət işi üzrə dayandırılmış icraatın təzələnməsi ilə bağlı aktual olan digər bir məsələ, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin keçməsi ilə bağlı qanunda hər bir dayandırılmış icraatın deyil, yalnız müəyyən kateqoriya cinayət işlərinin təzələnməsi imkanının tanınmasıdır. Belə ki, AR CPM-in 53.7-ci maddəsinə əsasən, ümumi qaydaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin keçməsi ilə əlaqədar cinayət törətmiş şəxslərin müəyyən edildiyi cinayət təqibi üzrə dayandırılmış icraata xitam verilir. Lakin burada bəzi istisnalar vardır ki, həmin hallarda icraata xitam verilmir, icraat təzələnir və

ümumi qaydada ibtidai istintaq davam etdirilir. Buraya, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxsin istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənməsi, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi, sülh və insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri törədilməsi halları aiddir.

Qeyd edək ki, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri, onların axımının başlanma və bitmə anı AR CM-in 75-ci maddəsi ilə müəyyənləşdirilir. Həmin maddənin məzmununa görə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətin törədildiyi gündən iki il; az ağır cinayətin törədildiyi gündən yeddi il; ağır cinayətin törədildiyi gündən on iki il və xüsusilə ağır cinayətin törədildiyi gündən on beş il müddəti cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti kimi müəyyənləşdirilir. Müvafiq müddətlər cinayətin törədildiyi gündən həmin ictimai təhlükəli əməl barəsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minənədək keçən zaman çərçivəsini əhatə edir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, AR CPM-də ibtidai istintaqın təzələnməsinin prosesual qaydası ilə bağlı cinayət-prosesual qanunvericiliyinin bəzi normalarında yuxarıda qeyd etdiyimiz bir sıra təkmilləşdirmələr aparılmalı və təcrübədə yarana biləcək problemlər aradan qaldırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası. B.C.Kərimov və Ə.H.Hüseynovun redaktəsilə. Bakı, 2010
2. Ağsu Rayon Məhkəməsinin Arxivi, 2008
3. Гуцев В.Е. Процессуальные вопросы приостановления производства на предварительном следствии и суде. Автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 1971, 21с.
4. Егорова М.С. Институт приостановления производства по уголовному делу и обеспечение прав и законных интересов участников уголовного процесса при реализации его норм. Дис. канд. юрид. наук. Волгоград, 2003, 250 с.
5. Якупов Р.Х. Возобновление предварительного следствия / Учебное пособие. Волгоград – 1976, 56 с.

CURRENT ISSUES OF THE RESUMPTION OF PRELIMINARY INVESTIGATION

R.S.Kazimov

SUMMARY

During the investigation, there can be a situation when there is a necessity to presume the previously suspended preliminary investigation. In that case, the suspended proceedings are resumed by the investigator's decision. This article is dedicated to the improvement of legal regulations of the reopening of criminal proceedings.

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВОЗОБНОВЛЕНИЯ
ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО СЛЕДСТВИЯ**

Р.С.Казимов

РЕЗЮМЕ

В процессе расследования уголовных дел может оказаться так, что после приостановления предварительного следствия может возникнуть ситуации для возобновления производства по делу. В этих случаях приостановленное производство по уголовному делу возобновляется по постановлению следователя. В статье исследуется дальнейшее развитие совершенствования правовой регламентации порядка возобновления производства по уголовному делу.

Мəqalə Bakı Dövlət Universitetinin "Cinayət prosesi" kafedrasının 19 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 2)

Məqalə redaksiyaya 14 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

PEDAQOGİKA BÖLMƏSİ

UOT № 372.881.161.1

ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ RUS DİLİNİN XALQ PEDAQOGİKASI ƏSASINDA MÜQAYİSƏLİ TƏDRİSİ

N.R.Məmmədov

Bakı Slavyan Universiteti
Bakı AZ1014, S.Rüstəm küçəsi 25
e-mail: nurlan168@box.az

Açar sözlər: xalq pedaqogikası, atalar sözləri və məsəllər, müqayisəli tədris

Keywords: folk pedagogy, proverbs and sayings, comparative training

Ключевые слова: народная педагогика, пословицы и поговорки, сравнительное обучение

Çağdaş dövrdə cəmiyyətimizdə intensiv olaraq dəyişən sosial-iqtisadi münasibətlər təhsil sisteminin bu proseslərə çevik, dinamik adaptasiya olunmasını tələb edir ki, bu da təhsilin keyfiyyətli və səmərəli idarə olunması problemlərini ön plana çəkir. Məqalədə məqsəd xarici dilin, xüsusilə də rus dilinin tədrisi zamanı meydana gələn qüsurların aradan qaldırılmasına yönəlmiş islahatların aparılmasının vacibliyini diqqətə çatdırmaqdır. Əks halda, məktəblərdə rus sektorunu bitirməyən hər bir şagirdin bu problemlərlə üzləşəcəyi qaçılmaz faktdır. Problem nə qədər tez həllini tapsa, bu sahədəki dinamik inkişaf tempi bir o qədər artmış olacaq.

Danılmaz faktdır ki, müasir dövrdə xarici dil kurslarının miqdarı kəskin şəkildə artmaqda və müvafiq olaraq bu kurslarda bilik qazanmaq istəyənlərin sayı da getdikcə çoxalmaqdadır. Sözügedən kursların özünəməxsus tədris proqramlarının və planlı dərs mərhələlərinin mövcud olması xarici dili yüksək səviyyədə mənimsəməyə imkan verdiyi üçün məktəb kurikulumunda da yeniliklərin təkmilləşdirilmiş formada tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur.

Fikrimizcə, orta məktəblərdə rus dilinin fərqli istiqamətdə tədrisini həyata keçirmək və bu işdə köklü dəyişiklik etmək vaxtı gəlib çatmışdır. Nəzərə alsaq ki, proses anlayışının özü qalıcı, ənənəvi tədris üsulunun davamlı tətbiq olmasına ziddir. Keyfiyyətin yüksəldilməsi və verilən biliklərin maksimum dərəcədə mənimsənilməsinin təmin edilməsi üçün yeni və praktik təcrübələr təhlil olunaraq orta nəticəyə gəlinməli və müvafiq komissiyanın razılığı əsasında pilot məktəblərdə tətbiq olunmalıdır. Nəticəyönümlü fənn kurikulumlarının hazırlanıb tətbiq olunması və aşağıda şərh edəcəyimiz “Orta məktəblərdə rus dilinin xalq pedaqogikası əsasında müqayisəli tədrisi” metodunun nə kimi effekt verdiyini digər məktəblərin paralel siniflərlə müqayisə etməklə aydınlaşdırmaq olar.

Məlumdur ki, hər bir ölkənin özünəməxsus dili olduğu kimi, şifahi xalq yaradıcılığı da mövcuddur və həmin müasir dil məhz şifahi xalq ədəbiyyatının cilalanması nəticəsində formalaşmışdır. Aparılan çoxsaylı elmi tədqiqatların nəticəsi kimi bütün xalq-

N.R.Məmmədov

larda folklorun oxşar və ortaq cəhətlərinin mövcudluğunu nəzərə alsaq, o zaman aydın olar ki, hər hansı bir dili müqayisəli şəkildə öyrənərkən onun ana dilindəki qarşılığı insan yaddaşında asan qalır, söz ehtiyatını zənginləşdirir, xüsusilə də ünsiyyət və mütaliə zamanı idiomların qarşılığının sürətli tapılıb təhlil edilərək mənasını tam dərk etməyə imkan verir. Məsələn, rus xalq yaradıcılığında eynilə dilimizə hərfən tərcümə oluna bilən və ya yaxın mənalı tərcümə ilə verilən ifadələr çoxluğu buna bariz nümunədir.

Hesab edirik ki, orta məktəb şagirdləri üçün ən yaxın dil məhz xalq pedaqogikasında vardır. Belə ki, hələ körpəlik və bağça yaşlarından başlayaraq xalq tərbiyəsi əsasında yaşa dolan uşağın xarici dili ilk növbədə həmin mühit əsasında mənimsəməsi onun hafizəsinə daha möhkəm həkk olur, yaddaqalanlığını və dillər arasında olan fərqi, məntiqi müqayisəliliyin aparılmasına tam şərait yaradır. Milli Kurrikulumda yer alan pedaqoji tələblərin əksəriyyəti isə demək olar ki, xalq pedaqogikasında mövcuddur. Müəllimlərin mövcud tədris proqramlarından istifadə etməsi ilə yanaşı, onlar bu işə daha yaradıcı yanaşması, vaxtaşırı vizual və virtual vasitələrdən (cizgi filminin alt yazı ilə nümayişi, internet vasitəsilə digər məktəblərin şagirdləri ilə məsafədən canlı ünsiyyət və s.) istifadəyə geniş yer verməsi şagirdlərdə dilin sürətli qavranılmasında və düzgün diksiyanın, tələffüzün və sərbəst ünsiyyəti qurma bacarığının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır və qarşıya qoyulan pedaqoji məqsədə daha tez çatmağı dəfələrlə yüksəldəcəkdir.

Təhsil və tərbiyənin vəhdət təşkil etdiyini nəzərə alan pedaqoji elmlər doktoru Əliheydər Haşimov yazırdı ki, tərbiyə prosesində müşahidə, müsahibə və sınağa xalq pedaqogikasının başlıca üsulları kimi yüksək qiymət verildiyini əsaslandırmaq üçün şifahi ədəbiyyatdan da çoxlu misallar gətirmək mümkündür. Xüsusən bizim ölkəmizdə millətlərin və xalqların çoxunun səmimi dostluq şəraitində yaşadığı bir vaxtda ailələr tərbiyə sahəsində bir-birinin müsbət təcrübə və ənənəsini müxtəlif yollarla, o cümlədən müşahidə və müsahibə üsulları vasitəsi ilə ehtiramla öyrənib sınaqdan keçirir və təbliğ edirlər. Ümumiyyətlə, təhsilli olmaq tərbiyəli olmaq demək deyildir. Bu proses paralel və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməlidir. Xalqa görə, tərbiyəli olmaq - ədəbli, qanacaqlı, kamallı olmaqdır; yəni o adam tərbiyəlidir ki, ədəbli, qanacaqlı, mehriban və kamallıdır. El arasında və xalq pedaqogikasının ayrı-ayrı nümunələrində belə adamlar haqqında deyirlər: “təmkinlidir”, “üzüyoladır”, “həlim təbiətlidir”, “ağıllıdır”, “xeyirxahdır”, “çalışqandır”, “iş biləndir”, “sözündə möhkəmdir”, “gözü toxdur” və s. Buradan görünür ki, ədəbli, qanacaqlı və kamallı olmağın çoxlu nişanələri var: ağıllıq, xeyirxahlıq, mehribanlıq, sözüne və işinə möhkəm əməksevən və bilikli olmaq, qoçaqlıq, səbirli, üzüyola, gözütöx, mülayim, nəzakətli olmaq və s. Bütün bu sifət və nişanələr atalar sözlərində yüksək qiymətləndirilir və nağıllarımızdakı müsbət qəhrəmanların mənəvi simasını səciyyələndirir.

A.S.Makarenko folklorla bağlı çoxillik təcrübəsinə əsaslanaraq deyirdi ki, bu pedaqogika real kollektivlik ənənələri və münasibətləri ilə müşayiət olunan insanların aktiv həyat tərzindən doğur. O xüsusilə qeyd edirdi ki, ailə tərbiyəsi insanın gələcəkdəki yerini müəyyən edir.

V.A.Suxomlinski xalq tərbiyəsində yer alan milli-mənəvi dəyərlərin ayrılıqda öyrənilməsinin mühüm şərt olduğunu xüsusilə vurğulayırdı. “Xalq pedaqogikasının əhəmiyyəti haqqında hələ indiyədək heç kim ciddi düşünməmişdir və bu da təəssüf ki, pedaqogika sahəsinə uğursuzluqlar gətirmişdir. Mən əminəm ki, xalq pedaqogikası xalqın mənəvi həyatının tam bir mərkəzidir”, - deyərək həmkarlarından birinə ünvanladığı məktu-

N.R.Məmmədov

bunda yazan Suxomlinksi hesab edirdi ki, xalq pedaqogikasında mövcud olan böyük praktiki təcrübə dərinədən öyrənilir və problemləri kifayət qədər tədqiq edilmir.

Məqalədə biz əsasən atalar sözləri və məsəllər əsasında nümunələrə nəzər yetirəcəyik. Atalar sözləri və məsəllər xalq pedaqogikasının mimiatürləridir. Hər şeydən əvvəl onlar lakonik, qısa, aydın, yadda qalandır və bir çox hallarda hətta insanın həyatı boyunca onun yaşam devizinə çevrilir. Məsələn, biz indi də “Yüz ölç, bir biç”, “İtlə dostluq elə, amma çomağı yerə qoyma”, “Arxalı köpək qurd basar”, “Tələsən təndirə düşər” və s. kimi deyimləri öz həyat şüarımıza çevirmişik və daim ondan istifadə edirik.

Gəlin şagirdlər üçün verilən aşağıdakı nümunələrdə məna yaxınlığına diqqət yetirək. Burada leksik və qrammatik tərcümə əsas götürülmür, əksinə məna yaxınlığı önə çəkilir:

Наука людей обогащает, а сама не скудеет. Elm bir xəzinədir, nə qədər sərf edərsən, bir o qədər artar.

Игла голой гуляет — весь мир одевает. İynə özü lüt gəzər, amma dünyanı bəzəyər.

Məsələn, bəzi nümunələrdə hərfi tərcümə zamanı mənanın tam qorunub saxlanması halı ilə də rastlaşa bilərik:

Мед сладок, а дитя еще слаще. Bala baldan şirindir

Лес не без шакалов. Meşə çaqqalsız olmaz

Hər iki xalqın folklorunda hətta bir-birinə həm qafiyə olmaqla uyğun gələn nümunələr də mövcuddur:

Не верь чужим речам, верь своим очам. Eşitdiyinə inanma, gördüyünə inan

У лжеца дом сгорел, никто не поверил. Yalançının evi yandı, heç kim inanmadı.

Elə nümunələr də vardır ki, burada əsas rolu dəqiq tərcümə yox, dilimizdəki mövcud qarşılığın olması oynayır, yetər ki, məna itməsin:

Ум не в бороде, а в голове. Ağıl yaşda deyil, başdadır

Один аист не делает весны. Bir gül ilə bahar olmaz

Bundan əlavə, rus dilinin tədrisi zamanı xalq pedaqogikasından test üsulu ilə də istifadə etmək olar. Bunun üçün şagirddən tapşırığın şərtində verilmiş hərfləri sərbəst şəkildə lüğət vasitəsilə tərcümə etmək və sonra variantlar arasında ən uyğunu seçib doğru cavabı tapmaq tələb olunur. Məsələn:

Aşağıda verilmiş atalar sözünün dilimizdəki ən uyğun variantı hansıdır?

Без хорошего друга не узнаешь своих ошибок

N.R.Məmmədov

- a) *Dost dosta tən gərək, tən olmasa, gen gərək*
- b) *Dost dar gündə tanınar*
- c) *Dost dostun güzgüsüdür*
- d) *Dostunu göstər, kim olduğunu deyim*

Belə formada verilən tapşırıqlar həm şagirdlərin məntiqi düşünmək qabiliyyətini inkişaf etdirmək, həm də xarici dil testləri ilə işləmək qabiliyyətini kiçik yaşlarından formalaşdıracaq və beləliklə, digər paralel fənlərdə yer alan analoji test nümunələri ilə birgə bu vərdiş ümumi dərş proqramında yer alan vahid test tapşırıqlarının bir hissəsi olduğuna görə üçün tam bir sistematiklik təşkil edəcək.

Bundan başqa, rus dili dərşliyində azərbaycan dilli digər dərşliklərdə olan (məsələn, “Ana dili”, “Azərbaycan dili”, “Həyat bilgisi” və s.) maraqlı mövzular dəqiq tərcümənin köməyi ilə rus dilində verilə bilər. Bu amil şagirdlərdə sərbəst müqayisə etməyə və dildə mövcud olan çətinliklərlə bağlı analitik təhlil aparmağa, qaranlıq qalan məqamlar olduqda onu dərhal müəllimlə aydınlaşdırmağa sövq edəcəkdir. Təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, respublika müəllimlərinin xeyli hissəsi pedaqoji prosesin tamlığı ideyasından bəhrələnmə bilmir, bu da hələ də, ənənəvi pedaqogikadan qidalanmadan irəli gələn bir haldır.

Təklif etdiyimiz bu dəyişiklər aparılırsa, bu, həm milli kurikulumun şərtlərinə tam uyğun gələcək, həm də pedaqoji prosesdə müəllim-şagird əməkdaşlığını daha da canlandıracaqdır. Bundan əlavə, dərşliklərə xalq pedaqogikası nümunələrinə aid yeni materialların əlavə edilməsi, elmi pedaqogika ilə xalq pedaqogikasının sintezinə yol açacaq və pedaqoji prosesin səmərəli və effektiv qurulmasını, fəaliyyətin stimullaşdırılmasını, dəstəkləyici mühitin yaradılmasını, habelə şagirdlərin təlimə marağının artırılmasını təmin edəcəkdir. Ümumiyyətlə, xalq pedaqogikasının incilərindən istifadə nəinki dərş proqramlarında, həmçinin sinifdən xaricə oxu və bədii gecə və digər tədbirlər zamanı şagirdlərin milli mənlik şüurunun sürətli formalaşmasında mühüm rol oynayacağı şübhəsizdir. Qeyd edək ki, hazırda bəzi təhsil ocaqlarında pedaqoji prosesə xas olan və milli pedaqogikada dörd pedaqoji kateqoriyanı təşkil edən təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf heç də vəhdət təşkil etmir. Rast gəldiyimiz faktlar əsasında qətiyyətlə, böyük inamla deyə bilərik ki, təlim zamanı şagirdlərin tərbiyə olunmalarına və psixoloji inkişaflarına əhəmiyyət verməmələri bir çox müəllimlərimizin uğursuzluqlarının başlıca səbəblərindən birinə çevrilir və inteqrasiya prosesini zəiflədir.

Növbəti illərdə rus dili dərşliyinin yenidən işlənməsi və orada bizim təklif etdiyimiz formada dəyişikliklərin aparılması, məqalədə qeyd edilən formada müəyyən əlavələrin edilməsi və lüzumsuz materialların çıxarılması rus dilinin tədrisində xalq pedaqogikası ilə qarşılıq əsasında tətbiq etməyə imkan verəcək, eyni zamanda şəxsiyyət kimi formalaşan şagirdlərin milli vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə müsbət təsir göstərəcək, həm də gələcək tədqiqatlarında hər iki dildə mövcud olan özünəməxsus incəlikləri yardımçı, sinifdən xaricə oxu üçün rus dilli ədəbiyyatdan istifadə zamanı onu müqayisəli halda öyrənməsinə kömək edəcək və təhsilin sonrakı mərhələlərində şagird üçün sarsılmaz baza yaradacaqdır və onun tədqiqat (elmi axtarış) aparmaq vərdişlərini inkişaf etdirəcəkdir. Nəticə etibarilə, xalq pedaqogikası fəvqəladə geniş kütləyə malikdir. Bilikləri xalqa “öz dilində”, xalq tərbiyəsi elmləşdirilmiş forması sayəsində onu daha kütləvi, eyni zamanda tez və effektiv çatdırmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. А.С.Макаренко. “О воспитании в семье”. Москва, 1955
2. Ə.Наşımov. “Pedaqogika kursunun tədrisində xalq hikmətlərindən istifadə”. Bakı, 1991
3. İ.H.Нəmidov. “Azərbaycanca-rusca atalar sözləri lüğəti”. Bakı, 2004

COMPARATIVE TEACHING OF RUSSIAN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS BASED ON FOLK PEDAGOGY

N.R.Mammadov

SUMMARY

In this paper we treat the problems of studying foreign language in a different form. Namely, we consider the problems of studying and teaching Russian as a foreign language in Azeri school with the use of the educational potential of folk pedagogy. The importance of using folk pedagogy in the education of younger generations is stressed.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Н.Р.Мамедов

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуются проблемы изучения иностранного языка в другой форме, а точнее, проблемы изучения и методика преподавания русского языка как иностранного в азербайджанской школе с помощью воспитательного потенциала народной педагогики. В статье также отмечается важность использования материалов по народной педагогике в процессе воспитания подрастающего поколения.

Məqalə Bakı Slavyan Universitetinin “Pedaqogika və Psixologiya” kafedrasının 11 sentyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 1)

Məqalə redaksiyaya 12 sentyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 372.881.161.1

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ БАСЕН НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

М.В.Гусейнова

Бакинский Славянский Университет
Баку AZ1014, ул.С.Пустама 25
e-mail: ajgul.mamedova@gmail.ru

Açar sözlər: alleqoriya, təmsil, mənəviyyat, nəsihət, ironiya, satira, pauzalar, məntiqi vurğu, ifadəli oxu

Keywords: allegory, fable, morality, moral admonition, irony, satire, pauses, logical stress, expressive reading

Ключевые слова: аллегория, басня, мораль, нравоучение, ирония, сатира, паузы, логическое ударение, выразительное чтение

Басня занимает особое место среди литературных жанров. Подобно рассказу и повести, она принадлежит к повествовательным произведениям, но значительно от них отличается.

Басня – один из наиболее древних распространённых сатирических эпических жанров в форме вольного, разностопного стиха, краткий рассказ назидательного характера с нравоучительным содержанием.

Особенность басни – краткое, стремительное развитие сюжетной линии, ограниченное числом действующих лиц, завершённость действия с обязательным нравоучением (3, 70).

Басенный жанр характеризуется следующими признаками:

1. Аллегоричность образов. В басне изображаются животные, растения, предметы, но под этим подразумеваются люди и человеческие отношения. Если в басне изображены люди, то их нередко надо понимать также не в прямом, а в переносном смысле.

2. Четко подчеркнутая идея, имеющая характер нравоучения, морали. Каждая басня – метко нарисованная сценка из жизни, на примере которой писатель учит мудрости народной, просто и живо рассказывая о разных пороках людей. Нравоучительный смысл басни обычно связывается с сатирическим изображением тех или других сторон жизни. Цель этого сатирического изображения – показать, к каким дурным, вредным последствиям приводит нарушение «морали» (самоуверенный Осёл). Положительная направленность того или иного осуждения всегда присутствует в басне и при правильно организованной классной работе хорошо осознается школьниками.

3. Стихотворная форма. Этот признак нельзя считать обязательным для всего басенного жанра, так как существуют басни (басни Эзопа, Л.Н.Толстого), написанные прозой.

4. Небольшой размер произведения, примерно 20-30 строк. Следствие этого – сжатость повествования и невозможность дать развернутую характеристику людей

и событий. Но по содержанию – это пьеса со своей завязкой, кульминационным моментом и развязкой.

Выразительное чтение басен, это, скорее, не выразительное чтение, а выразительное рассказывание. Как свидетельствуют современники И.А.Крылова, он читал свои басни таким тоном, в такой простодушной и безыскусственной манере, что это его чтение можно было принять за продолжение житейского разговора (4, 201).

Весь процесс подготовки к выразительному чтению басен, как и текстов других литературных жанров условно делят на три этапа:

1) выяснение конкретного содержания произведения, анализ мотивов поведения действующих лиц, установление идеи произведения и т.д.;

2) разметка текста: проставление пауз, логических ударений, определения темпа чтения;

3) упражнение в чтении (возможно повторное чтение, пока не удастся голосом передать мысли автора, его отношение к изображенным событиям и действующим лицам) (5, 105).

Методика работы над басней включает в себя следующие этапы:

1. Рассказ учителя об авторе басни.

2. Беседа о повадках животных – действующих лиц басни, которую предстоит читать.

3. Выразительное чтение басни учителем или прослушивание записи.

4. Беседа эмоционально-оценочного плана.

5. Анализ по конкретному содержанию басни:

а) уточнение структуры и композиции басни (чтение, составление плана);

б) выяснения мотивов поведения действующих лиц, их характерных черт (выборочное чтение, словесное и рисование, ответы на вопросы);

в) установление главной мысли конкретного содержания басни.

6. Раскрытие аллегорий

7. Анализ той части басни, в которой заключена мораль.

8. Подбор аналогии из жизни.

Язык басен близок к живому разговорному языку, отражает особенности народного языка. Текст басни характеризуется повышенной эмоциональностью, глубоким подтекстом:

Седая у Бобра вскружилась голова,

И, потеряв покой и сон,

Свою Бобреху бросил он,

Решив, что для него Бобра,

Глупа Бобреха и стара...

(С.Михалков, «Лиса и Бобёр»)

Очень важно при чтении басен правильно передавать речь автора и речь персонажей (2, 64).

Речь автора – весёлого рассказчика, повествующего о каком-либо забавном и вместе с тем поучительном случае, читается просто, дружески, лукаво с обычными разговорными интонациями.

Попрыгунья Стрекоза

Лето красное пропела.

*Оглянуться не успела,
Как зима катит в глаза.*
(И.А.Крылов, «Стрекоза и Муравей»)

Автор в басне не просто излагает события, а передает своё отношение к ним.

*Хотя услуга нам при нужде дорога,
Но за нее не всяк умеет взяться:
Не дай бог с дураком связаться
Услужливый дурак опаснее врага.*

(И.А. Крылов, «Пустынник и медведь»)

Речь героев читается со строгим учётом их индивидуальных особенностей характера, манеры поведения, поступков.

С какой важностью, и не без насмешки, обращается к Соловью крыловский Осел, с его глупостью и самомнением:

- Ты, сказывают, петь великий мастерище.

Хотел бы очень я

Сам посудить, твоё услышав пенье, -

Велико ль подлинно твоё уменье?

(И.А.Крылов, «Осёл и Соловей»)

Анализ басен представляет собой большую дидактическую ценность, так как басня подчеркнута вскрывает соотношение между образом и идейным смыслом произведения.

У сильного всегда бессильный виноват:

Тому в истории мы тьму примеров слышим.

Но мы истории не пишем:

А вот о том как в баснях говорят.

(И.А.Крылов, «Волк и Ягнёнок»)

Из басни ясно, что И.А.Крылов не просто констатирует факт, а вступает за бессильных «ягнят» и протестует против насилия «волков», т.е. даёт оценку существовавшим в его время общественных отношений.

Особое значение имеет поучительный вывод – мораль, вытекающий из басенного рассказа, которая обычно завершает басню.

Не так ли папенькины дочки и сынки,

Бездумно проводя беспечные деньки,

Безделье выдают за некую отвагу

И в лености своей, от жизни далеки,

Садятся вроде мух, на липкую бумагу!

(С.Михалков, «Муха и Пчела»)

Очень важно в процессе анализа басни помочь ученику живо представить развитие действия, ярко воспринять образы. Поэтому целесообразно предлагать учащимся словесное рисование, развивать внимание к каждой детали обстановки, в которой действуют персонажи.

На ель Ворона взгромоздясь,

Позавтракать совсем уж было собралась.

.....

Голубушка, как хороша!

Ну что за шейка, что за глазки!

Рассказывать, так, право, сказки!

(И.А.Крылов, «Ворона и Лисица»)

Разбирая содержание басни, ученики могут воспринимать переносное значение скрытого смысла басни, видеть и проводить определенные связи среди героев произведения и, главное, учатся переносить литературные характеры в реальную жизнь или наоборот, чем развивают свои начальные понятия о морали, нравственности и других качествах людей. Следовательно, басня имеет большое воспитательное значение как образец переноса образов и характеров из жизни.

Образные выражения из басни, ставшие со временем пословицами, привлекают в равной степени как глубиной заключенной в них мысли, так и яркостью её выражения в словах. Не случайно, что из басен образные выражения широко применяются в речевой практике людей к различным случаям жизни.

Например, знаменитая фраза «неблагодарная свинья», которая адресована обычно людям, не знакомым со словами «спасибо» и «благодарю», родилась после басни «Свинья под дубом!» (5, 148).

Или, когда мы не видим главного в чем-либо, то часто цитируем такие слова Крылова из басни «Слон и Моська»: «Слона-то я и не приметил»

Систематическая работа над смыслом басен, используя различные способы их анализа, позволяют развивать мышление учащихся, воспитывать нравственные качества, развивать и обогащать речь.

Литература

1. Городилова Г.Г., Хмара А.Г. Практикум по развитию речи. 1 часть, Л., 1988
2. Кулиев А.А., Садыгова К.Б. Выразительные средства устной речи. Баку, Мутарджим, 2007, 84 с.
3. Методика изучения литературно-художественных и фольклорных произведений в школах с русским языком обучения. Под ред. Г.Г.Ахмедова. Баку, 2004, 168 с.
4. Никольская С.Т. и др. Выразительное чтение. Л., 1990, 208 с.
5. Рамзаева Т.Г., Львов М.Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах. М., 1979, 431 с.

TƏMSİLLƏRİN RUS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ÖYRƏDİLMƏSİ METODİKASI

M.V.Hüseynova

XÜLASƏ

Məqalədə rus dili dərslərində təmsillərin öyrədilməsi metodikası təhlil olunur, onların həyatdakı məcazi mənası və nümunəvi oxu tərzini formaları açıqlanır.

**METHODOLOGY OF TREATING FABLES
IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS**

M.V.Huseynova

SUMMARY

This article presents an analysis of treating fables in the lessons of Russian language. Metaphorical meaning of fables and the technique of expressive reading are discussed.

Məqalə Bakı Slavyan Universitetinin "Rus dili və onun tədrisi metodikası" kafedrasının 23 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 3)

Məqalə redaksiyaya 10 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 372.881.161.1

ОБУЧЕНИЕ РУССКИМ ФОРМАМ СУБЪЕКТИВНОЙ ОЦЕНКИ В НЕРУССКОЙ АУДИТОРИИ

Г.И.Гулузаде

Университет Тафаккюр

Баку, ул.Табриз 19

e-mail: gulchin.gulizade@gmail.com

Açar sözlər: morfoloji sözdüzəltmə, subyektiv qiymətləndirmə şəkilçiləri, linqvodidaktika

Keywords: morphological word-formation, subjective estimation suffixes, linguodidactics

Ключевые слова: морфологическое словообразование, суффиксы субъективной оценки, лингводидактика

Наиболее продуктивными в обогащении лексики русского языка являются морфологические словообразования, т.е. создание новых слов на базе имеющегося в языке строительного материала путем закономерного сочетания морфем в слове.

Лесок, тропинка, собачка, собачонка, зайчики, ягодка – все перечисленные слова содержат уменьшительно-ласкательные суффиксы. Подобные формы существительных называют формами субъективной оценки. От большей части слов с конкретным значением с помощью особых суффиксов субъективной оценки образуются существительные (от имен существительных же) с различными дополнительными (к основному предметному значению) эмоциональными оттенками значений уменьшительности, ласкательности, пренебрежения, увеличения и т.п. Наиболее продуктивными суффиксами субъективной оценки являются следующие: *ик, -чик, -к-а, -очк-а, -иц-а, -ц-е, -ц-о, -иц-е, ец-о, ушк-а(-юшк-а), -ушк-о (-юшк-о), -ышк-, -оньк-а, -еньк-а, -онк-а (-ёнк-а), -ишк-а, -ишк-о, -иц-е, иц-а* [1, 172].

Значения, выражаемые существительными с суффиксами субъективной оценки, очень разнообразны и отличаются большой сложностью для нерусской аудитории.

Аспект «языкового дефицита» [2, 27] при воспроизведении имен существительных с суффиксами субъективной оценки в русской речи азербайджанцев связан с отсутствием словообразовательных аффиксов в значительной части азербайджанских существительных. Решение задачи преодоления ошибок, на наш взгляд, может быть эффективным на основе усвоения необходимых знаний, которые нужны для обучения РКИ и «для повышения эффективности работы над языком стихийный морфемный анализ слова должен быть сделан сознательным» [4, 44].

Разные словообразующие морфемы в русском и азербайджанском языках затрудняют правильный выбор суффиксов имен существительных в русской речи азербайджанцев. Следовательно, необходимо довести до их сознания значения суффиксов субъективной оценки через соответствующий словообразовательный элемент родного языка студентов, подчеркнуть общую и разную «материальную частицу». Это необходимо не только в практических целях, но и в целях развития

филологического мышления студентов языкового вуза как важного аспекта их профессиональной подготовки.

Формы субъективной оценки широко распространены как в живой разговорной русской речи, так и в языке художественной литературы. Однако из всех перечисленных суффиксов наиболее распространены и обладают широким спектром экспрессивных значений уменьшительно-ласкательные суффиксы.

Ниже излагаются возможности работы над ними в процессе обучения РКИ. Правильность выполнения упражнений проверьте по ключу.

Существительные мужского рода с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-ек, -ок, -очек, -ёк, -ёчик, -ик, -ичек, -чик, -ец.*

• **Упражнение 1.** Прочитайте пословицы и поговорки. Определите, каким способом образованы выделенные слова.

1. Собирай по ягодке – соберешь и кузовок. 2. Белоручка – не работник. 3. Земелька чёрная, а хлебец белый родит. 4. Попало зёрнышко под кованный жернов.

• **Упражнение 2.** Образуйте от данных существительных мужского рода формы с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-ок* или *-ек*.

Снег, язык, платок, пух, замок, ящик, рисунок, смех, флаг, орех, табак, круг.

• **Упражнение 3.** Образуйте от данных существительных мужского рода формы с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-ок*.

Вечер, пояс, номер, волос, сахар, адрес, угол, голос, ветер, холод, колос, узел, хобот.

• **Упражнение 4.** Образуйте от данных существительных формы с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-ёк*.

Зверь, пень, уголь, огонь, чай, ручей, парень, день.

• **Упражнение 5.** Слушайте и читайте текст «Наш город». Обратите внимание на те дополнительные экспрессивные значения, которые выражаются при посредстве выделенных существительных мужского рода с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-ок* и *-ек*. Перескажите текст.

Наш город

Наш городок быстро растет. Быстрыми темпами возводится жилой массив. Но главным украшением нашего городка по-прежнему остаётся огромный старый парк. В парке есть большое озеро, посередине – живописный островок. У нас в городе существует старый обычай: каждый знаменитый гость города сажает в парке свой тополёк. Есть в парке и живой уголок. Там живут лисица, соболёк, ястребек. Соболёк – красивый зверек!

Летом в парке всегда много людей.

Существительные мужского рода с уменьшительно-ласкательным суф-фиксом *-ик*.

• **Упражнение 6.** Образуйте от данных существительных формы с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-ик*.

Конверт, торт, рецепт, шарф, документ, инструмент, бант, винт, стенд, носик, двор, шар, мяч, плащ, дом, стол, ключ, пруд, рот, слон, год, кот, час, сад, брат, луч.

• **Упражнение 7.** Слушайте и читайте текст «Отдых на море». Обратите внимание на те дополнительные экспрессивные значения, которые выражаются при по-

мощи выделенных существительных мужского рода с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-ик*. Перескажите текст.

Отдых на море

Мы с сестрой решили провести отпуск на пароходе, который совершает рейсы вдоль берегов Кавказа.

С собой мы взяли небольшой чемоданчик. Подходя к причалу, мы увидели огромный белоснежный лайнер.

- Вот это кораблик! – крикнула сестра.

Когда мы поднялись на борт лайнера, молодой матрос попросил нас показать наши билеты:

- Ваши билетики, девушка, пожалуйста, - проговорил он.

Каюта оказалась уютной. Столик стоял около окна и небольшой эстампик висел на стене. Утром пароход стоял у большого города. Виднелись разноцветные домики. В голубом небе плыл самолетик. Сестра достала блокнотик, в котором стала делать эскизы.

Существительные мужского рода с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-ёчек, -ичек, -очек*

• **Упражнение 8.** Образуйте от данных существительных мужского рода с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-ёчек, -ичек, -очек* формы без этих суффиксов.

Лесочек, уголочек, кружочек, дубочек, ножичек, поясочек, гвоздочек, грибочек.

• **Упражнение 9.** Образуйте от данных существительных формы с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-ёчек, -ичек, -очек*.

Сын, огонь, день, ряд, дым, номер, сад, ветер, уголь, дождь, час.

Существительные мужского рода с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-чик*

• **Упражнение 10.** Образуйте от данных существительных мужского рода формы с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-чик*.

Костюм, лимон, автомобиль, коридор, сарафан, кефир, мотор, портфель, чемодан, абажур, стакан, альбом, апельсин.

• **Упражнение 11.** Слушайте и читайте текст «Новая квартира». Обратите внимание на те дополнительные экспрессивные значения, которые выражаются посредством выделенных существительных мужского рода с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-чик*. Перескажите текст.

Новая квартира

Переезд на новую квартиру всегда большое и радостное событие. Нам дали квартиру в новом районе. Муж сказал:

- Райончик что надо, отличный! Лес – рядом, река, воздух, и от работы близко.

- Ну и райончик, - ворчал старший сын, - на краю света!

- Ну и характерец же у тебя, - отвечал ему на это младший сынишка. Недалеко от нашего дома строится маленький стадиончик. Это же здорово!

Квартирой были довольны все. Небольшой коридорчик, висит веселенький абажурчик, красивый балкончик. Напротив дома бульварчик.

Существительные среднего рода с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-иц, -ечк-, -к-, -ишк-, -ышк-, -ц-, -ец-, -ик-, юшк*

- **Упражнение 12.** Образуйте от данных существительных формы с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-иц-*.
Здоровье, здание, свидание, селенье, строение, стихотворение, растение, печенье, платье.
- **Упражнение 13.** Образуйте от данных существительных формы с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-ечк.*
Время, сердце, крыльцо, слово, блюдо, имя, кольцо, место, утро.
- **Упражнение 14.** Образуйте от данных существительных среднего рода уменьшительно-ласкательные формы с суффиксами *-к-, -ик-, -ишк-, -ышк-, -юшк-, -ц- -ец-, -иц-*.
Озеро, дерево, гнездо, яблоко, горло, зеркало, молоко, мысль, ухо, поле, стекло, слово, письмо, пальто.
- **Упражнение 15.** Слушайте и читайте текст «На рыбалке». Обратите внимание на те дополнительные экспрессивные значения, которые выражаются при помощи выделенных существительных среднего рода с уменьшительно-ласкательными суффиксами.

На рыбалке

Мы с приятелем часто ездим на рыбалку. Ветерок влетает в оконце нашей машины. В машине тесно. Сынишка сидит на откидном сиденьице. В зеркальце мы наблюдаем за детьми. Дочери в летних платьлицах. Озеро блестит на солнышке.

Какое здесь местечко чудесное! – говорит жена. На небе ни облачка, ласковое солнышко.

Существительные женского рода с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-к, -очк, -ечк, -ичк, -иц, -ц*

- **Упражнение 16.** Образуйте от данных существительных женского рода формы с уменьшительно-ласкательными суффиксом *-к-*.
Комната, голова, трава, аптека, колбаса, конфета, дорога, ягода, фигура, сметана, туча, собака, полоса, рана, рыба.
- **Упражнение 17.** Образуйте от данных существительных женского рода формы с уменьшительно-ласкательными суффиксами *-очк, -ечк.*
Секунда, верёвка, крышка, кнопка, полка, кепка, ветка, булка, улыбка, коробка, сумка, иголка, посылка, тетрадь, сказка.
- **Упражнение 18.** Слушайте и читайте текст «Наш сосед», обращая внимание на те экспрессивные значения, которые выражаются посредством выделенных существительных женского рода с уменьшительно-ласкательным суффиксом *-к-*. Перескажите текст.

Наш сосед

Наш сосед очень интересный человек. В прошлом – инженер, сейчас – пенсионер. Он живет со своей женой в двухкомнатной квартирке. Сосед очень любит птиц. Вот на окне клеточка с канарейкой. Она ни минутки не сидит на месте. Глаза ее – черные бусинки. А синичка – быстрая птичка. Головка у неё – темная, с белыми щёчками, спинка – серая, грудка – желтая.

- **Упражнение 19.** Слушайте и прочитайте текст, озаглавьте его, определите тему. Как бы вы закончили этот текст?

Иногда дедушка с внучкой ходили по луговому бережку, усыпанному цветоч-

ками и дедушка спрашивал:

- А ну-ка, Алёнушка, скажи, как эта травка называется.

- Не знаю. Просто жёлтый цветочек, - говорили она.

- Не просто жёлтый цветочек, а зверобой. У каждой травки есть своё имя. Вот видеть душица от простуды. Это тысячелетник, от него аппетит улучшается. Это полынь, а вот это череда, глазки заболят – промоешь. Крапива и та – лечебное растение (В.Столиков).

1. От каких слов образованы существительные: *дедушка, бережок, внучка, цветочек, Алёнушка, травка*. Разберите их по составу. Назовите полное имя девочки.

2. Расскажите, что нового узнала Алёнушка о травках.

3. Какие целебные травы вы знаете? Расскажите о них.

Намеченная система упражнений создают условия для закрепления ранее полученных умений и навыков. Упражнения, предусматривающие соединение задач развития речи и сознательной деятельности студентов, не только закрепляют в памяти графическое изображение слов, но и развивают приемы мышления.

При подборе материала для тренировочных упражнений использовались также и связные тексты, включающие достаточное количество суффиксов субъективной оценки, так как текст более приемлем для совмещения работы по орфографии и развитию речи обучаемых.

Рациональная система упражнений предусматривает постепенное нарастание активности, поисковой деятельности и творческой самостоятельности при их выполнении.

Ключи

- 1. снежок, язычок, платочек, пушок, замочек, флажок, орешек, табачок, кружочек.
- 2. вечерок, поясок, номерок, волосок, сахарок, адресок, уголок, голосок, ветерок, холодок, колосок, узелок, хоботок.
- 3. зверёк, пенёк, уголёк, огонек, чаёк, ручеёк, паренёк, денёк.
- 4. конвертик, торттик, рецептик, шарфик, документик, инструментик, бантик, винтик, стендик, носик, дворик, шарик, мячик, плащик, домик, стомяк, ключик, прудик, ротик, слоник, годик, котик, часик, садик, братик, лучик.
- 5. лес, угол, кружок, дуб, нож, пояс, гвоздь, гриб.
- 6. сыночек, огонёк, денёчек, рядочек, дымочек, номерочек, садочек, ветерочек, уголёчек, дождичек, часочек.
- 7. костюмчик, лимончик, автомобильчик, коридорчик, сарафанчик, кефирчик, моторчик, портфельчик, чемоданчик, абажурчик, стаканчик, альбомчик, апельсинчик.
- 8. здоровьице, зданьице, свиданьице, строеньице, стихотвореньице, растеньице, печеньице, платьице.
- 9. времечко, сердечко, крылечко, словечко, блюдечко, имечко, колечко, местечко, утречко.
- 10. озерцо, деревце, гнёздышко, горлышко, зеркальце, молочко, мыльце, ушко, полюшко, стеклышко, словечко, письмецо, пальтецо.

- 11. комнатка, головка, травка, аптечка, колбаска, конфетка, дорожка, ягодка, фигурка, сметанка, тучка, собачка, полоска, ранка, рыбка.
- 12. секундочка, веревочка, крышечка, кнопочка, палочка, кошечка, кепочка, веточка, булочка, улыбочка, коробочка, сумочка, иголочка, посылочка, тетрабочка, сказочка.

Литература

1. Валгина Н.С. и др. Современный русский язык. М., 1994
2. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. М., Восточная литература, 1982
3. Вишняков С.А. Русский язык как иностранный. Учебник. Москва, Флинта, 2005
4. Ждан А.Н., Гохлернер М.М. Психология усвоения грамматики родного и иностранного языков. МГУ, 1972
5. Русский язык как иностранный. Методика обучения русскому языку. Под ред. И.П.Лысаковой. Владас, 2004
6. Федоренко Л.П. Русский язык. М., 1980
7. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. М., 2003

QEYRİ-RUS AUDİTORİYADA RUS DİLİNİN SUBYEKTİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ FORMALARININ TƏDRİSİ

G.H.Quluzadə

XÜLASƏ

Məqalədə rus dilində subyektiv qiymətləndirmə şəkilçiləri vasitəsilə isimlərin yaranması ilə əlaqədar çətinliklər, məktəbi Azərbaycan dilində bitirmiş tələbələrin onlardan rus dilində istifadə etmək bacarığının formalaşması nəzərdən keçilir.

TEACHING THE FORMS OF SUBJECTIVE ESTIMATION IN RUSSIAN LANGUAGE FOR NON-RUSSIAN AUDIENCE

G.H.Guluzadeh

SUMMARY

This article deals with the difficulties entailed by the word-formation in Russian language using subjective estimation suffixes. Ways to impart practical skills to native Azeri speaking students to use those suffixes in Russian are considered.

Məqalə Təfəkkür Universitetinin "Xarici dillər və onların tədrisi metodikası" kafedrasının 16 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 3)

Məqalə redaksiyaya 18 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

SİYASƏTŞÜNASLIQ BÖLMƏSİ

UOT № 327.7(560:430)

AZƏRBAYCAN-AVROPA ƏMƏKDAŞLIĞI: ORTAQ MARAQLAR VƏ MƏNAFELƏR

Q.Ə.Paşayeva

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi
Bakı AZ1152, Parlament prospekti 1
e-mail: fond05@mail.ru

Açar sözlər: Qafqaz Balkanları, Avropa Qonşuluq Siyasəti, “Şərqi tərəfdaşlığı”, Avropa geosiyasəti, neft diplomatiyası, enerji amili, Qafqaz münaqişələri, ortaq maraqlar

Keywords: Caucasian Balkans, European Neighborhood Policy, "Eastern Partnership", European geopolitics, oil diplomacy, energy factor, Caucasian conflicts, common interests

Ключевые слова: Кавказские Балканы, Политика Европейского Соседства, «Восточное партнерство», Европейская геополитика, нефтяная дипломатия, энергетический фактор, Кавказские конфликты, общие интересы

Beynəlxalq münasibətlərin müasir nizamı onun subyektləri-dövlətləri arasında bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydaya əsaslanan, mənafeələrə hörmət edilməsi üzərində qurulan çoxşaxəli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. XX yüzilliyin 90-cı illərində dünyada baş vermiş təlatümlü proseslər və qlobal ictimai-siyasi dəyişikliklər fonunda öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının dünya birliyi sıralarına qoşulması kifayət qədər mürəkkəb və gərgin, bununla belə, dramatizmlə dolu şanlı səhifələrlə səciyyələndirilə bilər. Sovet imperiyasının, onunla birlikdə dünya sosializm sisteminin çöküşü dünyanın Şimal yarımkürəsinin geosiyasi mozaikasını dəyişməklə kifayətlənmədi, qlobal kataklizmlərin sonucu bütövlükdə dünyanın simasının dəyişməsi oldu.

Yaşanmaqda olan hadisələrin təsiri altında 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında 32 maddədən ibarət Konstitutsiya Aktı qəbul olundu. Azərbaycan Latviya, Litva, Estoniya, Moldova, Gürcüstan, Ukrayna və Belarussdan sonra dövlət müstəqilliyini elan edən səkkizinci ittifaq respublikası oldu (4, 30).

XX əsrin 30-cu illərində Komintern tərəfindən Avropaya atılmış “xalq cəbhəsi” ideyası yarım əsrlik fasilədən sonra “bumeranq” kimi onun vaxtilə atıldığı məkana qaytarıldı və atomların parçalanması prosesində müşahidə olunan zəncirvari reaksiya baş verdi, nəhəng sosialist məkanı “domino effektinin” təsiri ilə dağıldı. Sovet imperiyası böyük zaman kəsiyinə baxmayaraq, Makedoniyalı İsgəndərin, ərəblərin, monqolların, teymurilərin, osmanlıların, habsburqların, nəhayət, romanovların yaratdıqları imperiyaların taleyini bölüşməli oldu.

XX yüzilliyin 90-cı illərinin məlum hadisələrindən sonra dünyanın diqqəti bütövlükdə socialist məkanına, xüsusilə onun cinahlarına, o cümlədən Cənubi Qafqaza yönəlmiş, “şeytan üçbucağının” üzərindəki bu kiçik məkan çox tezliklə endogen və ekzogen faktorların təsiri altında əsil cəhənnəmə çevrilmişdi. Elə cəhənnəmə ki, onu alov-

landıran neft fırtınası idi. Dünyanın cahangir dövlətlərinin əlinə göylərdə axtarıqları fürsət yerdə düşmüşdü.

Cənubi Qafqazın oyanmış xalqları isə geosiyasi oyunların fərqiə varmadan müstəqillik uğrunda mübarizəni genişləndirməkdə, əsrlər boyu formalaşmış ictimai-siyasi buxovları, onlarla birlikdə isə ictimai münasibətləri amansız şəkildə dağıtmaqda idilər. Bu xalqlar özləri də bilmədən bütövlükdə regionu amerikan politoloqu Z.Bjezinskinin, əslində ABŞ-ın arzusunda olduğu “qara boşluğa” çevirmişdilər (9, 108). Təsadüfi deyildi ki, bütün postsovet məkanında dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə milli-etnik və dini-siyasi zəmində baş verməkdə olan münaqişələrlə paralel gedirdi.

Müasir beynəlxalq hüquq normalarına görə, dövlətin müstəqilliyi onun tanınmasından başlayır. Məhz bu məqsədlə dövlət müstəqilliyinin élan olunmasından ay yarım sonra – 1991-ci il oktyabrın 30-da Azərbaycan parlamenti Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, “Dünya dövlətləri birliyinin üzvü olan dövlətlərin parlament və hökumətlərinə” dövlət müstəqilliyinin tanınması haqqında 1918-ci ilin mayında olduğu kimi, tarixi müraciət etdi. Bununla da, Azərbaycan Respublikasının dünya birliyi tərəfindən tanınması prosesi başladı. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi 1992-ci il yanvarın sonları üçün dünyanın 63 dövləti tərəfindən, o cümlədən Avropanın demək olar ki, bütün dövlətləri tərəfindən tanınmışdı (2, 57; 8, 61).

Müasir Avropanın vahid və məqsədyönlü dəyərlər əsasında qurulması və inkişafı iki cahan müharibəsinin təcrübəsi üzərində formalaşmışdır ki, həmin dəyərlər müasir dövrdə Avropa və ya avroatlantik dəyərlər adını almışdır. Hazırda həmin təməl üzərində Avropa ölkələrinin siyasi quruluşu və siyasi mədəniyyəti yüksəlməkdədir, həmin təməl üzərində də Azərbaycan öz siyasi və sosial – iqtisadi strukturunu yaratmağa, daxili siyasi prosesləri yenidən qurmağa cəhd edir. Avropa təcrübəsi Cənubi Qafqaz dövlətlərində, o cümlədən Azərbaycanda həyata keçirilməkdə olan dəyişikliklərə praktiki təsir göstərmək gücündədir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitutsiya Aktının 16-cı maddəsinə əsasən ölkəmiz başqa dövlətlərlə münasibətlərini BMT Nizamnaməsi və Helsinki Yekun Aktında nəzərdə tutulmuş və hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normaları əsasında, beynəlxalq müqavilə və sazişlərdən irəli gələn öhdəliklərə uyğun olaraq həyata keçirməyi nəzərdə tuturdu (1, 10) ki, bu prosesdə Avropa birliyi ölkələri ilə münasibətlərin qurulması prioritet təşkil edir. 2004-cü ilin mayından etibarən genişləndirilmiş Avropanın sərhədlərinə qatılan və NATO təhlükəsizlik məkanına inteqrasiya xəttini reallaşdırmaqda olan Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi, “Avropa dövlətləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlığın bütün səviyyələrdə davam etdirilməsini mühüm istiqamətlərdən biri kimi daim diqqətdə saxlayır. Bu, ilk növbədə Avropanın siyasi atmosferinin müəyyənləşdirilməsində həmin coğrafi arealda yerləşən dövlətlərin mövqeyinin və fəal xarici siyasətinin ciddi təsirə malik olması ilə bağlıdır” (6).

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətində Avropa istiqamətinin prioritet təşkil etməsi aşağıdakılarla bağlıdır ki, bunlar problemin aktuallığını zaman-zaman şərtləndirəcəkdir:

- XX əsrin 90-cı illərindəki məlum hadisələrdən sonra Azərbaycan beynəlxalq hüququn müstəqil subyekti kimi Avropa və ABŞ-ın maraq dairəsinə qatılmışdır;
- qədim dövlətçilik ənənələrinə malik Avropa ilə Azərbaycan arasında tarixən mövcud olmuş əlaqələrin yenidən bərpası üçün geosiyasi və geoiqtisadi zəmin mövcuddur;

- ayrı-ayrı Avropa dövlətləri ilə Azərbaycan arasında (məsələn, İngiltərə, Almaniya, Polşa, Türkiyə) isti münasibətlərin olması Avropa inteqrasiya proseslərinə qoşulmaq xətti götürmüş Azərbaycan Respublikası üçün praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir;
- zaman keçdikcə, Azərbaycan-Avropa əməkdaşlığının iqtisadi aspektləri ön plana keçir. Bu özünü ilk növbədə iqtisadi xarakterli qlobal layihələrin birgə reallaşdırılmasında göstərir (məs., BTC ixrac kəməri, Cənub axını, Ukraynadan keçməklə Polşaya qədər uzanan Bakı-Brodı-Qdansk neft ixrac kəməri, Böyük İpək Yolu, regional xarakterli digər layihələr və s.);
- Azərbaycan-Avropa əməkdaşlığının hərbi aspektləri mövcuddur. Belə ki, NATO nümunəsində hərbi quruculuğunu həyata keçirən Azərbaycanda ordu quruculuğu ciddi perspektivlərə malikdir;
- Azərbaycan-Avropa iqtisadi əməkdaşlığında Azərbaycanın xammal ehtiyatları, xüsusilə karbohidrogen (neft və qaz) resursları mühüm rol oynamış və oynamaqdadır;
- Azərbaycan regional inteqrasiyanın mərkəzi rolunda çıxış edir və bu Avropanın maraqlarında manevr etməyə imkan verir;
- Azərbaycanın Avropa təhlükəsizlik məkanına inteqrasiyası geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan əhəmiyyətli olub, Avropanı ilk növbədə Azərbaycanla qırılmaz tellərlə bağlamaqdadır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın Avropa inteqrasiya proseslərinə qoşulmaq kimi strateji xətti götürdüyü dövrdən qitənin ayrı-ayrı ölkələri ilə ikitərəfli əlaqələrin tarixinin və müasir vəziyyətinin öyrənilməsi politoloji baxımdan ciddi elmi və siyasi aktualıq kəsb edir. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, respublikamızın ümumavropa təhlükəsizlik məkanına inteqrasiyasının tam mozaikasını çoxtərəfli əlaqələri tədqiq etməklə yaratmaq olar. Məhz bu Azərbaycanın Avropa regional qurumları ilə əməkdaşlığının öyrənilməsini ilk növbədə ümumi maraqlar kontekstində zəruri edir.

Elmi-nəzəri baxımdan məlumdur ki, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ortaq maraqlara əsaslanır. Azərbaycan-Avropa əməkdaşlığında belə ortaq maraqlar demək olar ki, siyasi, iqtisadi, sosial, milli, dini və s. sahələrdə özünü aydın şəkildə göstərir. Eyni fikri hər iki region üçün aktuallığını heç zaman itirməyəcək etnosiyasi münaqişələrə aid etmək olar. Ümumiyyətlə, münaqişələr nəinki Avropa-Cənubi Qafqaz təhlükəsizlik məkanının sabitliyinə əsas təhlükə mənbəyidir, habelə qloballaşma proseslərinin ümumplanet miqyası aldığı müasir şəraitdə münaqişələr iki mindən yuxarı müxtəlif dünyagörüşünə, mənəvi-mədəni dəyərlərə və sivilizasiyalara mənsub millətlərin və etnosların yaşadığı Yer planetində qeyri-sabitliyin başlıca şərtidir. Münaqişələr geosiyasətlə birləşəndə elə qüvvəyə çevrilir ki, onun enerjisi ilə dünyanı parçalamaq və birləşdirmək mümkündür. Politoloji leksikona əsasən XX əsrin sonlarında daxil olmuş və vətəndaşlıq hüququ qazanmış Avroasiya regionu demək olar ki, eyni təhdidlərin təsiri altındadır. Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu ümumi strateji konsepsiyanın hazırlanmasında və tərəflərin onun reallaşdırılmasında maraqlı olmasındadır. Nəzərə alsaq ki, Qafqaz Balkanları ifadəsi müasir politoloji fikrə Qərb tərəfindən daxil edilib, onda 90-cı illər Balkan böhranından kifayət qədər əziyyət çəkmiş Avropanın Cənubi Qafqazdakı münaqişələrin nizamlanmasında pozitiv roluna obyektiv qiymət vermək olar (12, 7-8). Belə münaqişələrin sayı isə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başda olmaqla şimalı-cənublu Qafqazda 14-dür.

Problemi kompleks şəkildə götürüb təhlil etmək üçün Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığı yaranma, formalaşma və inkişaf prosesində araşdırmaq lazımdır.

Müxtəlif tədqiqatlarda göstərildiyi kimi, Azərbaycan-Aİ əlaqələrinin əsasları hələ 1991-ci il dekabrın 31-də Aİ və onun üzvlərinin Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini tanımaq haqqında birgə bəyanatından başlamışdır. Kifayət qədər mürəkkəb olan həmin dövrdən etibarən Avropa İttifaqının Azərbaycanla qarşılıqlı əlaqələrinə dair çoxsaylı konsepsiyalar gündəmə gəlmiş, tədricən iki tərəf arasında əməkdaşlığın tam əhatəli olmasına zəmin yaranmışdı. Tədqiqatlarda Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə əlaqələrinin inkişaf tarixi müxtəlif mərhələlərə bölünərsə də, ümumiyyətlə, ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafında başlıca mərhələ 1996-cı il aprelin 26-da Lüksemburqda imzalanmış və 1999-cu il iyulun 1-də qüvvəyə minmiş “Aİ ilə Azərbaycan arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında saziş” dən başlanır.

XX yüzilliyin sonuncu onilliyində postsovet məkanının digər dövlətləri kimi Azərbaycan Respublikası da müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq aləmə çıxmaq üçün ikitərəfli və çoxtərəfli diplomatiyadan bəhrələnmiş, nəticədə dünyanın müxtəlif regionları və beynəlxalq qurumları ilə diplomatik münasibətlər yaradılmışdı. Ölkəmizin zəngin neft və qaz ehtiyatları, iri istehsal sahələri, sosial-iqtisadi, siyasi, intellektual, mədəni və digər potensialları, Avropa ilə Asiyanın qovşağında yerləşməsi, tarixi İpək yolunun bərpasında iştirakı, mərkəzi Asiyaya və Çinə çıxış yolu olması onun geosiyasi əhəmiyyətini artırır. Azərbaycanla Aİ arasında imzalanmış 1996-cı il Lüksemburq sazişi məhz bunlardan qaynaqlanırdı. Sazişin başlıca məqsədi Azərbaycanın Avropa təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiyasına əlverişli şərait yaratmaq, hüquq bərabərliyi və qarşılıqlı faydaya əsaslanan tərəfdaşlığın inkişafına yardım etməkdən ibarət idi. Qeyd etmək lazımdır ki, Saziş imzalandıqdan sonra Azərbaycan xarici kapitalın cəlb olunmasına, xarici şirkətlərin yerli və regional miqyaslı müxtəlif iri layihələrdə iştirakının təmin edilməsinə, ümumiyyətlə isə daxili siyasi və iqtisadi rejimin dünya bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılmasına şərait yaradılmışdı.

Azərbaycanla Aİ arasında ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafında növbəti mühüm hadisə 2004-cü il mayın 12-də Azərbaycanın Avropa Qonşuluq Siyasətinə (AQS) daxil edilməsi hesab oluna bilər. Bu siyasət meydana gəlmiş andan üzv dövlətlərlə qonşular arasında münasibətlərin möhkəmlənməsinə yönəlmişdi. AQS-nin Aİ-nin tərkibinə on yeni dövlətin qoşulmasından sonra yarandığını nəzərə alsaq bu genişlənmədən sonra yeni qonşuların yaranması nəticəsində regionda geosiyasi vəziyyətin dəyişməsi nəticəsini almış olarıq. 2001-ci ilin məlum sentyabr hadisələrindən sonra Aİ-nin canına hopmuş xofun təsiri elə də tez itə bilməzdi. Məhz buna görə AQS-nin başlıca məqsədinin Avropa İttifaqının 2004-cü il genişlənməsindən sonra qonşu ölkələrlə sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və bütün maraqlı ölkələrin rifah halının yüksəldilməsi naminə nemətlərin bölünməsinə nail olmaq kimi qeyd edilməsi təsadüfi deyildi. AQS genişlənməmiş Avropa və qonşuları arasında yeni ayrılıq xətlərinin yaranmasına imkan verməmək üçün hazırlanmışdı və başlıca məqsədi ümumi təhlükəsizlik məkanının formalaşdırılması idi. Beynəlxalq və milli təhlükəsizliyə etnosiyasi münaqişələrin yaratdığı təhdid isə ümumi şəkildə işlənsə də konkret nümunələrə əsasən öyrənilməsi belə demək mümkündürsə, planet yaşadığıca mövcudluğunu və aktuallığını itirməyəcəkdir.

Azərbaycanın 2009-cu il mayın 7-də “Şərq tərəfdaşlığı” proqramına daxil edilməsi ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafında xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir, çünki bunun nəticəsində perspektivdə asosiasiyalı üzvlüyə dair yeni müqavilənin imzalanması, Aİ-nin iqtisadiyyatına dərinlən inteqrasiya, azad ticarət zonası haqqında ümumi sazişin imzalanması, Aİ ölkələrinə səfərlərin sadələşdirilməsi, enerji təhlükəsizliyinin həyata keçir-

rilməsi və maliyyə yardımlarının çoxalması imkanlarının artırılması artıq reallığa çevrilməkdədir. Problemin aktuallığı təkcə Avroasiya regionuna etno-siyasi münaqişələrin yaratdığı təhdidlərdə deyil, həm də Azərbaycanın enerji bölməsinin Aİ-nin enerji təchizatında oynadığı roldadır. Məlum olduğu kimi, Belə ki, Aİ dünya enerji resurslarının 16 faizini istehlak edir. Halbuki, onun inkişafı məhdud təbii enerji bazarına əsaslanır. Belə ki, Avropanın enerji ehtiyatları dünya ehtiyatlarının 0,2 faizini, qaz ehtiyatları isə 1,4 faizini əhatə edir ki, bunların da istifadəsi 20 il ərzində başa çata bilər(11). Aİ-nin karbohidrogen ehtiyatları sahəsində ixracatdan asılılığı onun yeni üzvlərin hesabına genişlənməsi nəticəsində daha da artmışdır. Belə ki, Aİ üzvlərinin sayı o dövlətlərin hesabına 27-yə çatmışdır ki, bunlarda istehsalın enerji həcmi yüksək, karbohidrogen ehtiyatları isə praktiki olaraq yoxdur (11). Məhz bu etnosiyasi münaqişələrdə enerji amillərinin izlərini görməyə və qiymətləndirməyə imkan verir ki, ümumilli lider Heydər Əliyev ilk olaraq bu amilləri dialektik cütlük mahiyyətini müəyyənləşdirmiş, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasının ağırlıq mərkəzini BMT-dən ATƏT-ə keçirməklə bir region kimi Cənubi Qafqazı Avropa məkanına bağlamağa və bununla da artıq beynəlmilləşdirilmiş (!) münaqişənin regionlaşdırılmasına (!) nail olmuşdu. Bu uzağgedən strategiyanın perspektivləri isə hələ çox tədqiqatların mövzusu olacaqdır.

Qeyd edilən kontekstdə Avropa İttifaqı ölkələrində enerji situasiyasının təhlili göstərir ki, burada gedən proseslər Azərbaycan üçün xüsusilə vacibdir, çünki, respublikamız artıq Avropanı enerji resursları ilə təmin edən başlıca xarici mənbələrdən birinə çevrilmişdir və bunun üçün Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatları iri həcmdə və müxtəlif yollarla Avropanın müxtəlif ölkələrinə daşınmaqdadır.

Müasir dövrdə Avropa İttifaqı bu baxımdan elə vəziyyətdədir ki, enerji böhranı təhlükəsi onu ilk növbədə enerji ilə təmin edən qonşularla uzunmüddətli, konstruktiv və qarşılıqlı faydaya əsaslanan münasibətlər qurmağa vadar edir. Belə mövqeyin nəticəsidir ki, 1994-cü ilin mayında bir illiyə imzalanmış müvəqqəti atəşkəs rejimi bu günə qədər davam etməkdədir. Belə siyasətin nəticəsi isə Azərbaycanla Aİ arasında enerji sahəsində 2 mühüm sənədin – 2006-cı il noyabrın 7-də “Strateji tərəfdaşlıq haqqında qarşılıqlı anlaşma Memorandumunun” və 2011-ci il yanvarın 13-də “Cənub qaz koridoru haqqında birgə Bəyannamənin” imzalanmasına gətirib çıxardı ki, həmin sənədlər “Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi”, AQS və “Şərqi tərəfdaşlığı” çərçivəsində ikitərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə əsaslanır (5, 51; 10, 86-90). Göstərilən sənədlərə əsasən Azərbaycan özünün milli maraqlarını və enerji resurslarının həcmi ilə bağlı imkanlarını nəzərə almaqla və ümumavropa enerji əməkdaşlığı prosesində iştirak etməklə nəinki öz qanunvericiliyini Avropa qanunvericiliyinə uyğunlaşdırma, habelə tədricən enerji bölməsi ilə bağlı Aİ-nin daxili bazarına inteqrasiya oluna bilər. Beynəlxalq münasibətlərə dair müxtəlif nəzəri məktəblər iqtisadi əlaqələrin genişlənməsini siyasi münasibətlərin nizamlanmasında başlıca şərt kimi təqdim etdiklərini nəzərə alsaq, həyata keçirilməkdə olan strategiyanın gözə görünməyən tərəfləri tədricən üzə çıxacaqdır.

Nəhayət, Avropanın qonşusu kimi Cənubi Qafqazda siyasi sabitliyin yaranmasını cərəyan etməkdə olan hadisə və proseslərin kompleks şəkildə götürülməsi kimi qiymətləndirsək regiondakı geosiyasi mənzərənin neftə bulaşmış mozaykasını yarada bilərik. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac kəmərinin açılışından bəhs edən bir Azərbaycan jurnalisti yazırdı ki, “bu ölkəmizin ən yeni tarixinin salnaməsinə qızıl həflərlə yazılacaq ümumdünya miqyaslı hadisə idi. Bayram nitqində prezident boru kəmərinə bütün regionda

sülhün, sabitliyin və gələcək inkişafın təminatçısı kimi səciyyələndirdi. Baş verən hadisələrin vəsfi nəinki onun dilindən, həm də Yer kürəsinin bütün guşələrindən səsləndi. Bu, mərhum prezidentin diplomatik və siyasi dühasının, aparıcı geosiyasi düşüncəsinin zəfəri idi və zəfəri olmaqda qalmaqdadır. Qeyri-mümkün olan şeyi etməyə, üç dəniz əfsanəsini gerçəkləşdirməyə məhz dünən nail olan Azərbaycan bunun əvəzində onun qədər gözəl və arzu edilən olmayan başqa bir əfsanə - gerçəkləşməyən ümidlər əfsanəsi qazandı” (3, 73-74). Gerçəkləşməyən ümidlərin gerçəkləşdirilməsi hələ məənəviyyat və informasiya sahəsində uzun mübarizənin aparılmasını, müxtəlif məqsədlərə xidmət edən münaqişələrin mahiyyətinin eyniliyinin qəbul edilməsini, Cənubi Qafqaz-Mərkəzi Asiya regionunun enerji ehtiyatlarının bölüşdürülməsi uğrunda gedən mübarizənin başa çatmasını tələb edir.

Türk müəlliflərindən Rauf Qaradağ “Neft fırtınası” əsərinə ön sözdə dünya siyasətində, beynəlxalq aləmdə cərəyan edən hadisələrin bağlılığından, səbəb nəticə əlaqəliliyindən, bunların ayrı-ayrılıqda və birlikdə yaratdıqları reallıqlardan bəhs edərək yazırdı: “Dünyada ağla gələn hər şey maddi qaynaqlara bağlıdır. Hərb və sülh, xam maddə mənbələri üzərində və bu mənbələrin yerləşdiyi sahələrin çevrəsində cərəyan edən bir çox gizli və qorxunc mücadilənin nəticəsidir. İnsanlar yaşamaq üçün güclü olmağın vacibliyini qədim dövrlərdən anlamışdılar. Müasir dövrün böyük dövrləri, dünənin ibtidai mübarizəsini daha geniş imkanlarla və daha geniş üsullarla davam etdirməkdədir. Son dövrün tarixi tədqiq edilsə, bu mübarizə olduqca aydın şəkildə meydana çıxar. Son əsrlərin dərinliklərində qalan bu mübarizənin mərkəzində neft dayanır. XX əsrin başlanğıcından bəşəriyyət xam maddə qaynaqlarına sahib olmaq, dünyaya bu yolla hakimiyyət və üstünlüyünü qəbul etdirmək istəyən dövlətlərin mübarizəsinə şahid olmuşdur və bu mübarizə hələ də davam etməkdədir” (7, 3).

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası Aktı. B., Azər nəşr, 1991, 14 s.
2. Hüseynova H. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. B., Hərbi nəşriyyat, 1998, 280 s.
3. Qarabağ müzakirə olunur. Humanitar tədqiqatlar cəmiyyəti, Conciliation Resources. B., 2006, 324 s.
4. Quliyeva G.M. Azərbaycan yeni geosiyasi münasibətlər sistemində. B., Elm, 2011, 423 s.
5. Nağıyeva N.C. Avropa mərkəzçiliyi: Cənubi Qafqaz və Azərbaycan // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. B., BDU, 2008, №2, 54 s.
6. Polşa-Azərbaycan: münasibətlər möhkəm təməl üzərində inkişaf edir // Azərbaycan qəzeti, 8 aprel 2007
7. Rauf Qaradağ. Neft fırtınası. B., Qanun, 2009, 256 s.
8. Seyidov S.İ. Azərbaycanın Avropa məkanına inteqrasiya mərhələləri // Azerbaijan Focus. Beynəlxalq münasibətlərə dair jurnal. Bakı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2010, №2(2), 69 s.
9. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М., Международные отношения. 1999, 256 с.
10. Рзаева Г.В. Углеводородные ресурсы Азербайджана и их роль в международной энергосистеме / Черноморье – Каспий: поиск новых форматов безопасности и сотрудничества. Российская Академия Наук. Институт Европы. Москва, 2011, 101 с.

11. Шаров А. Россия–ЕС: партнёрство должно быть взаимным // Парламентская Газета, 11 ноября 2008

12. Эйвазов Дж. Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики. Б., Нурлан, 2004, 352 с.

**AZERBAIJAN-EUROPEAN PARTNERSHIP:
COMMON INTERESTS AND BENEFITS**

G.A.Pashayeva

SUMMARY

This paper treats the factors which boost the partnership between Azerbaijan and European Union against a background of current geopolitical realities. The importance of the South Caucasus for EU, the relationship between regional processes and the endogenous and exogenous factors, the involvement of Caspian oil and gas resources in them, the challenges brought to Euro-Asia by local conflicts, geopolitical consequences of ethno-political conflicts in EU and the South Caucasus are discussed.

**АЗЕРБАЙДЖАНО-ЕВРОПЕЙСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО:
ОБЩИЕ ИНТЕРЕСЫ И ВЫГОДЫ**

Г.А.Пашаева

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы факторы, обуславливающие развитие сотрудничества между Азербайджаном и Европейским Союзом на фоне современных геополитических реалий. Рассмотрены такие вопросы, как значимость Южного Кавказа для ЕС, связанность происходящих в регионе процессов с эндогенными и экзогенными факторами, вовлечённость в них нефтегазовых ресурсов Каспийского моря, проблемы, испытываемые в целом в Евразийском пространстве вследствие конфликтов, геополитические последствия этно-политических конфликтов в ЕС и Южном Кавказе.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin "Sosial və ictimai fənlər" kafedrasının 24 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 02)

Məqalə redaksiyaya 13 noyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 327.7(560:430)

AZƏRBAYCANIN AVROPA İTTİFAQI İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞININ GEOSİYASİ ASPEKTLƏRİ

Q.Ə.Paşayeva

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi
Bakı AZ1152, Parlament prospekti 1
e-mail: fond05@mail.ru

Açar sözlər: Azərbaycan geosiyasəti, strateji partnyor, Avropa təhlükəsizlik məkanı, Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi, regional münaqişələr, inteqrasiya, geosiyasi rəqabət

Keywords: Azerbaijan's geopolitics, strategic partner, European security space, Agreement for the Partnership and Cooperation, regional conflicts, integration, geopolitical rivalry

Ключевые слова: азербайджанская геополитика, стратегический партнер, Пространство европейской безопасности, Соглашение о Партнерстве и Сотрудничестве, региональные конфликты, интеграция, геополитическое соперничество

Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktının qəbulundan sonra Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətinə qatılması və geosiyasi münasibətlər sistemində iştirakı, dünya birliyinin sıralarına qoşulması, o cümlədən Avropa strukturlarına və Avropa təhlükəsizlik məkanına inteqrasiyası, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nəinki Cənubi Qafqaz, bütövlükdə Avropa üçün ciddi qayğıya çevrilməsi kimi məsələlər müxtəlif janrlı və çoxsaylı tədqiqat işlərinin mövzusu olmasına baxmayaraq, problem kompleks şəkildə ayrıca tədqiqat obyektinə olmamışdır və regionda cərəyan edən hadisələrin fonunda hələlən hansısa müəllifin bu ağırlığı öz üzərinə götürməsinə söyləmək doğru olmaz. Bununla belə, qeyd edilən istiqamətdə tədqiqatlar aparən azərbaycanlı müəlliflərdən R.Ə.Mehdiyevin (12), Ə.M.Həsənovun (3), S.İ.Seyidovun (8), N.İ.Məmmədovun (6), H.K.Hüseynovanın (5), G.Quliyevanın (7), M.B.Haqqverdiyevin (2), E.S.Süleymanovun (9) və başqalarının monoqrafiya və tədqiqatlarını göstərmək olar ki, bunlarda Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında dövlətlərarası qarşılıqlı münasibətlərin yaranması, genişlənməsi və inkişafı qanunauyğunluqları tədqiq edilir, bu əməkdaşlığın müasir geostrateji münasibətlər sistemində həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli səviyyələrdə yeri, rolu, əhəmiyyəti, istiqamətləri və perspektivləri açıqlanmışdır, regionda qaynar və “konservləşdirilmiş şəkildə” olan münaqişələrin mahiyyəti elmi-nəzəri araşdırma obyektinə çevrilir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət prioritetləri müstəqilliyimizin ilk günlərindən respublika elmi və ictimai fikrini daim narahat edən məsələlərin içərisində xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Ümummillə lider H.Əliyev problemə məhz bu yönümdən yanaşaraq qeyd edirdi ki, «dəyişən dünyamızda Azərbaycanın siyasi missiyası dost və tərəfdaş axtarışına, blok və İttifaqların çoxvariantlılığına yönəlmişdir. Bu, Azərbaycanın dünya dövlətləri ailəsində statusunu, suverenliyini möhkəmləndirəcək, həm də müxtəlif dövlətlərlə yaxınlaşmasına kömək edəcəkdir» (4, 31). Məhz bununla da “Azərbaycanın regional və beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində yeri bərqərar olacaq, ölkə beynəlxalq münasibətlər sistemində söz sahibi olacaq və imic qazanacaqdır” desək, səhv

etmərik.

Daxili hərc-mərclik, hakimiyyət uğrunda mübarizənin xüsusilə kəskinləşməsi və Ermənistan Respublikasının açıq hərbi təcavüzü nəticəsində parçalanmaqda olan Azərbaycanı türk dünyasının böyük oğlu H.Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı xilas etdi. Haqqında çoxşaxəli tədqiqatların aparıldığı və aparılacağı həmin dövrün başlıca nailiyyətlərindən biri də dünyanın və regionun siyasi mozaikasının obyektiv qavranılması və qiymətləndirilməsi fonunda Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi və xarici siyasət prioritetlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi idi ki, bu heç bir mübaliğəsiz Heydər Əliyevin Azərbaycan qarşısında tarixi xidməti idi. Azərbaycan müəlliflərindən R.Mehdiyev reallaşdırmalı olacağımız xarici siyasət xəttimizin mahiyyəti və perspektivlərindən bəhs edərək yazırdı: “1993-cü ilin ortalarından Azərbaycanda həyata keçirilən xarici və daxili siyasət milli təhlükəsizlik strategiyasının prioritetlərinin müəyyən edilməsi üçün ilkin şərtləri yaratdı. Bu strategiyayı tam əsasla üç başlıca bazisə - “avrosentrizm”, “atlantizm” və “regional perimetrə” bölmək olar.” (12, 564)

Cənubi Qafqazda baş verənləri Avropa ölkələri və regional qurumlarının maraqları ilə bağlı araşdıran G.Quliyeva Azərbaycan-Avropa əməkdaşlığında geosiyasətin izlərinə toxunaraq yazırdı: “Azərbaycan politoloji fikrində “yeni Avropa geosiyasəti” konsepsiyası çox az işlədiyindən bu barədə qısaca olsa da bəhs etməyi zəruri sayırıq. Çünki həmin problem Avropa inteqrasiya prosesləri ilə sıx bağlıdır. Qeyd edək ki, yeni Qərb geosiyasəti dedikdə Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın siyasi-politoloji fikrində formalaşmış geosiyasi nəzəriyyələri və onların müxtəlif regional səviyyələrdə həyata keçirdikləri geosiyasi mənafehləri başa düşülür... Azərbaycan geosiyasəti də məhz bu reallıqlarda formalaşmağa başlamışdır.” (7, 167)

Ümumiyyətlə, Avropa strukturlarının Cənubi Qafqaz siyasətinin formaları fərqli olsalar da, mahiyyət və məzmunca ümumi məqsədlərə xidmət edir: Avropanın qonşuluğunda sabit, dinamik inkişafda olan, enerji resursları Qərb ölkələrinin neft və qazla təchizatında mühüm rol oynayan, tarixi Böyük İpək yolunun bərpası vasitəsilə Qərb-Şərq dialoqunun yeni konturlarını cızan Cənubi Qafqaz regionunun əldə saxlanması və bu regionla əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi. Azərbaycanın Avropa inteqrasiya proseslərinə qoşulması probleminin pioner tədqiqatçılarından H.K.Hüseynova hələ 1998-ci ildə yazırdı ki, “inteqrasiya prosesləri nəticəsində Azərbaycanda Avropa nümunəsində sivil dövlətin yaranması gerçəkləşəcək, başlıca meyarı insan hüquq və azadlıqlarına hörmət olan azad sahibkarlığa və bazar iqtisadiyyatına əsaslanan cəmiyyət qurulacaq..., Azərbaycan nefti və digər sərvətləri Avropanı daim cəlb etdiyi üçün inteqrasiya proseslərinin qarşılıqlı sintezi Azərbaycanda daxili sabitliyin və xarici uğurların etibarlı təminatına çevrilə bilər ki, bu, nəticə etibarlı ilə güdrətli Azərbaycan dövlətini şərtləndirər. İnteqrasiya prosesləri dünya tamlığının formalaşmasına istiqamətləndiyi üçün bu yolla *Qafqaz evinin* (oxu: *Cənubi Qafqaz* - kursiv mənimdir - Q.P.) Avropa evinə qovuşması mümkündür.” (5, 7-8)

Soyuq müharibənin başlıca meydanı kimi Avropada geosiyasi mozaika əsaslı şəkildə dəyişmiş, müxtəlif paradıqmaların mübarizə meydanı olan məkan qüvvələr müvazinətinə əsaslanan müvazinətini demək olar ki itirmişdi. M.Haqverdiyevin yazdığı kimi, “bipolyar dünya qaydasının sona çatması ilə Avropa İttifaqı meydana tək qaldı və cavab gedişi etməli idi: Avropa məkanı ilə Avropa güdrətli dövləti arasında həlli axtarmaq məcburiyyətində qalan Aİ surətlə yaranmış şəraitə adaptasiya olmalı idi. İnstitutların möhkəmlənməsi və yeni üzvlər üçün inteqrasiya məkanının açılışı əsl siyasi oxşarlıq formalaşmadan mümkün deyildi. Yuqoslaviya münaqişələrində siyasi oxşarlıq heç vaxt ol-

madığı qədər Avropa İttifaqının ümumi xarici siyasətə və təhlükəsizlik siyasətinə, Avropa müdafiəsinin tərkib hissələrinə güvənərək qurulmaq qabiliyyətinə arxalanırdı.” (2, 39-40) Təsadüfi deyil ki, dünya sosializm sisteminin süqutundan sonra Avropa qısamüddətli geosiyasi axtarışlar dövrünü yaşamışdı. Amerikan politoloqu Z.Bjezinskinin dediyi kimi, “milli münasibətlət-siyasi iradə-siyasi şərtlər-geosiyasi atributlar-geosiyasi potensial-geosiyasi status-geosiyasi konfiqurasiya” əvəzlənməsi əsasında Avropa geosiyasəti “regional təfəkkürdən qlobal təfəkkürə doğru hərəkət etməkdə” idi (1, 1-2).

Nəzərə alsaq ki, yarandığı gündən Avropanın inkişafı kəskin qarşıdurma və ziddiyyətlərlə dolu olmuş, vaxtaşırı Avropa liderliyi uğrunda mübarizə yeddiillik, otuzillik və yüzillik müharibələrlə nəticələnmiş, çoxsaylı ara müharibələrini, müstəqil şəhərlərlə senyorlar, sərvətlə zəhmət arasında mübarizəni şərtləndirmiş, bu prosesdə yaranmış kəskin antaqonizmlər ümumavropa miqyaslı çoxsaylı kataklizmlərlə nəticələnmişdi ki, baş vermiş müharibə və münaqişələrdə insanlar kütləvi surətdə məhv edilmiş, torpaq qanla suvarılmışdı, onda analogi proseslərin yaşandığı Cənubi Qafqazla Avropanın oxşar telelər yaşadığını görürük. Məşhur ingilis tarixçisi R.Braun “Avropanın kökləri müharibə zindanında döyülmüşdür” - deyərəkən səhv etmirdi (11, 93). Azərbaycanın və Avropa İttifaqının maraqları məhz bu məsələdə kəsişirdi. Məhz bu – yaşadığı çoxsaylı ağırlı problemlərin və gördüyü təzyiqlərin “zənginliyi” Azərbaycanı nicatı Avropada axtarmağa vadar edirdi. “Azərbaycanın regionda mühüm geosiyasi vəzifəsi Avropa birliyi ölkələri ilə birbaşa münasibətləri inkişaf etdirməkdir. Milli diplomatiyamız bu yolla iki başlıca vəzifəni reallaşdırmağa çalışır: bunlar ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsidir. Azərbaycan diplomatiyasının reallaşdırmağa çalışdığı Cənubi Qafqaz Təhlükəsizlik sistemi yaradılmasının taleyi təkcə Pusiyanın müqavimətindən yox, həm də Qərb ölkələrinin, ilk növbədə ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almaniya, İtaliya və s. kimi dövlətlərin dəstəyindən daha çox asılıdır. Problemi Avropa üçün cəlbədicə edən faktorların içərisində regionun enerji ehtiyatlarından bəhrələnməklə yanaşı Şərqlə doğru genişlənmə nəticəsində postsovet məkanına, ilk növbədə Qafqaza yaxınlaşma kimi geosiyasi faktor da üstünlük təşkil edir.” (7, 182)

Avropa diplomatiyasının belə mövqeyi Azərbaycan diplomatiyasının manevr imkanlarını artırır, xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında Avropa qurumlarının yardımından bəhrələnmək söylərini gücləndirirdi. Lakin Qərb politoloji fikrində Azərbaycanın qarşılaşdığı problemlərə münasibət birmənalı deyildi ki, Avropanın belə mövqeyi Ermənistanı birmənalı şəkildə dəstəkləyən Fransanın və Avropa ölkələrində kök salmış erməni lobbisinin fəaliyyəti ilə bağlı idi. Təsadüfi deyildi ki, Avropa siyasi qurumlarının Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasındakı roluna daha obyektiv yanaşan politoloq P.Qobl başlıca diqqəti və üstünlüyü Cənubi Qafqaz regionu ölkələri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə verir və Azərbaycanın regiondakı və dünyadakı strateji əhəmiyyətini xüsusi qeyd edərək göstərirdi ki, Z.Bjezinskinin dediyi kimi, “Azərbaycan yalnız Qərblə Orta Asiya arasında körpü deyil, həm də xammalla zəngin Şərqlə Rusiya arasında bir səddir” (10, 146). Tədqiqatçılardan H.Hüseynova məhz bununla əlaqədar yazırdı ki, P.Qoblun Azərbaycana belə münasibəti ilə, Avropa diplomatiyasının “Şərqi Avropanın keçmiş sosialist respublikalarına - Gürcüstan və Mərkəzi Asiyaya” münasibətində demək olar ki, eyni standartlar özünü göstərir. Əslində bu o deməkdir ki, Rusiyanın ətrafında Qərbə dost ölkələrdən “bufər qurşağı” yaradılır. Şübhəsiz ki, belə bir zəmində yaradılacaq hər hansı alyans, məsələn, GUAM Rusiyanın ciddi müqaviməti və pozucu fəaliyyəti ilə qarşılaşmalı olacaq və qarşı-

laşır da - uğurla inkişaf etməkdədir. Bu regionda Avropa birliyi üçün yeni-yeni problemlər açılır (5, 82).

Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında münasibətlər öz başlanğıcını hələ 1991-ci il 31 dekabr Bəyannaməsinin elan olunduğu dövrdən götürür. Keçmiş sovet respublikalarında 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən özünü göstərməkdə olan sosial-iqtisadi çətinliklərə və hərc-mərcliyə baxmayaraq Aİ Nazirlər Şurası həmin ölkələrlə danışıqların aparılmasını nəzərdə tutan direktiv qəbul etmişdi ki, ona əsasən SSRİ ilə Aİ arasında 1989-cu ildə imzalanmış “SSRİ ilə Ticarət və Əməkdaşlıq Sazişi” “Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi” ilə əvəzlənməli, bununla da həmin dövlətlər Aİ proqramına qatılmalı idilər. Müvafiq olaraq Azərbaycan Nazirlər Kabineti də 1992-ci il oktyabrın 22-də Aİ-nin Azərbaycana texniki yardımları üçün Milli Koordinasiya bürosunun yaradılması haqqında 546 sayılı Dekret vermiş, 1992-ci il dekabrın 12-də isə TACIS proqramı üzrə Azərbaycana yardımların göstərilməsi təkmilləşdirilmişdi (1, 1-2).

Aİ-nin Cənubi Qafqaz siyasəti ilə bağlı bir sıra azərbaycanlı və Qərbi müəllifləri belə hesab edirlər ki, etdiyi böyük yardımlar istisna edilərsə, Aİ regiona münasibətdə öz dəqiq siyasi xəttini uzun müddət formalaşdırma bilməmiş və siyasi baxımdan burada möhkəmlənməmişdir (13, 114). Cənubi Qafqaz dövlətlərinin Aİ-yə yaxınlaşmasının uzun sürən və mərhələli proses olduğu məlumdur. Aİ-nin ekspertləri obyektiv olaraq görürlər ki, regionda “dondurulmuş” münaqişələrin həlli tapılmadan heç bir davamlı sabitlik və çiçəklənmə mümkün deyildir, digər tərəfdən, bu regionda Avropa siyasətinin formalaşması beynəlxalq xarakterli problemlərlə toqquşur. Nəzərə almaq lazımdır ki, Aİ regionda öz yerini tutmağa çalışarkən çoxsaylı beynəlxalq aktorların maraqları ilə qarşılaşmalı olur. Cənubi Qafqaz ölkələri ABŞ-ın, İranın, Türkiyənin və Rusiyanın ciddi maraqları zonasına daxil olduğunu (9, 14) və son iki onillik ərzində regionda baş verən siyasi hadisələri nəzərə alsaq, ABŞ və Rusiyanın regionda müşahidə edilməkdə olan hegemonluq uğrunda rəqabətinə baxmayaraq Avropa qurumları və dəyərləri Cənubi Qafqazda sabitliyin bərqərar olmasına öz töhfələrini verə bilirlər. Bununla yanaşı, Rusiya və ABŞ-dan fərqli olaraq regiona birbaşa strateji maraqlarının yoxluğu zəminində Aİ-nin problemlərə fəal müdaxiləsi Cənubi Qafqazda situasiyaya pozitiv təsir göstərmək imkanlarına malikdir.

Azərbaycan politoloji fikrinə görə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi müasir dövrdə bütün postsovet məkanında olduqca mürəkkəb və keşməkeşli etnosiyasi qarşıdurma olaraq qalır. 1994-cü ilin mayında imzalanmış Bişkek protokoluna əsasən tərəflər arasında atəşkəs rejiminin əldə edilməsinə baxmayaraq, Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyi ucbatından münaqişənin dinc yollarla nizamlanması hələlik mümkün deyildir. Rusiyanın birbaşa havadarlığına, Fransa və ABŞ-dakı erməni lobbisinin gücünə arxalanan Ermənistan beynəlxalq hüquq normalarına tam etinasızlıq göstərərək, hazırda nəinki təcavüzkar ölkə kimi, həm də terrorizmə və milli separatizmə rəvac verən, insan hüquqlarını kobudcasına pozan, Dağlıq Qarabağın ərazisini beynəlxalq cinayətkarlığın mərkəzinə və quldur məkanına çevirən bir dövlət kimi çıxış edir ki, müasir dövrdə bu təhdidlər eyni dərəcədə nəinki Avropanı, ümumiyyətlə bütün dünyanı narahat edir.

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ ətrafında Ermənistan-Azərbaycan silahlı münaqişəsi Aİ-nin 1992-ci il martın 10-da, mayın 22-də və iyunun 18-də bir neçə Bəyannamə qəbul etməsini şərtləndirdi ki, həmin sənədlərə əsasən Aİ münaqişənin ATƏM-in Minsk qrupunun prinsip və öhdəlikləri çərçivəsində nizamlanma-

sını, fəal hərbi əməliyyatların dayandırılmasını, Avropa insan hüquqları Bəyannaməsinin prinsiplərinə əməl olunmasını, dövlətlərin ərazi bütövlüyünün pozulmasının yolverilməzliyini diqqətə çatdırır, yerli əhalinin öz doğma torpaqlarından qovulması pislənirdi (6, 20).

Aİ-nin Azərbaycana münasibətdə xarici siyasət fəaliyyətini təhlil edərkən belə bir məqama diqqət etmək lazımdır ki, son onillikdə bu siyasət konstruktiv tərəfdaşlığa istiqamətlənməkdədir və başlıca olaraq enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması çərçivəsində sıx iqtisadi qarşılıqlı əlaqələr inkişaf etməkdədir. Əməkdaşlıq prosesində müəyyən transformasiya mərhələləri özünü aydın şəkildə göstərməkdədir ki, bu da Aİ-nin Azərbaycan Respublikasına münasibətdə xarici siyasətinin tədricən dəyişdiyini və yeni çalarlar əxz etdiyini göstərir.

Fikrimizcə, Aİ-nin regiona münasibətdə birgə və qəti mövqeyi yaxın perspektivdə 2008-ci il avqust Gürcüstan hadisələrinə dair hadisələrin yenidən təkrarlanmasına imkan verməyəcəkdir, çünki Cənubi Qafqaz həqiqətən də elə regiondur ki, Aİ tərəfindən birmənalı qəbul olunmur. Azərbaycanın öz xarici siyasət prioritetlərinə uyğun olaraq Avropa İttifaqı ilə münasibətlərdə daha çox ikitərəfli əlaqələrə üstünlük verməsi, Aİ-nin təkcə regional layihələrində deyil, həm də ümumavropa təhlükəsizlik məkanına inteqrasiya olunmaq yönündə real addımlar atması onun beynəlxalq imicinin göstəricisidir. Azərbaycan artıq Cənubi Qafqazda nüfuzuna görə lider dövlət kimi ümumi iqtisadi inkişafa çalışır və ittifaqla xarici əlaqələrində müvafiq mövqe tutur (3, 593). Hazırda Aİ-nin Cənubi Qafqaza münasibətdə daha fəal mövqe nümayiş etdirməsinin hansı səviyyədə olacağı regionda beynəlxalq güclərin yerləşməsindən asılı olacaqdır. Bununla belə, o amillə razılaşmaq lazımdır ki, Qərb müəlliflərinin dediyi kimi, Aİ-nin oniki illik region siyasəti əgər itkiləri nəzərə alsaq “baha qiymətə başa gələn uğursuzluq” kimi qiymətləndirilə bilər (14, 7).

Yaranmış şəraitdə:

- Aİ-nin Cənubi Qafqaz siyasətinin pozitiv və neqativ xüsusiyyətlərinin aşkarlanması və müvafiq strateji xəttin hazırlanması vacibdir;

- Avropa İttifaqının Azərbaycanla kəşifən ortaq maraqlarının, xüsusilə etnosiyasi münaqişələr və milli azlıqlar siyasəti sahələrində müəyyənləşdirilməsi və birgə fəaliyyət mexanizminin hazırlanması lazımdır;

- Azərbaycan-Avropa İttifaqı qarşılıqlı münasibətləri çərçivəsində “Genişlənmiş Avropa: yeni qonşular” və “Şərq tərəfdaşlığı” proqramlarının əhəmiyyətini müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılması yollarının aşkarlanması zəruridir;

- Azərbaycanla Aİ ölkələri arasında nəqliyyat, kommunikasiya, enerji ixracı koridorları və geoiqtisadi əməkdaşlıq sahəsində inkişaf potensialını və perspektivlərini öyrənmək mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti elə ilk vaxtlardan dünyanın bütün ölkələri və xalqları ilə bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydaya əsaslanan münasibətlərin qurulmasına istiqamətlənmişdi ki, bu kontekstdə Avropa istiqamətinə maraq mühüm əhəmiyyətə malik idi. Bununla belə, regional əməkdaşlığın perspektivləri baxımından Azərbaycanın mövqeyi Aİ-nin mövqeyindən əsaslı şəkildə olmasa da fərqlənir. Belə ki, Azərbaycan ilk növbədə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin siyasi baxımdan qısa müddətə və qəti olaraq nizamlanmasında maraqlıdır, yalnız bundan sonra iqtisadi əlaqələrin qurulması və genişləndirilməsi reallaşdırılmalıdır. Aİ isə, qeyd etdiyimiz kimi, münaqişənin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində nizamlanmasına maraq göstərir.

Avropanın və Azərbaycanın ortaq maraqlarında olan neft və qaz layihələrinin hə-

yata keçirilməsi sahəsində işbirliyi 2006-cı ildə iki tarixi sənədin - Enerji sahəsində əməkdaşlıq haqqında Memorandumun və Cənub qaz koridoru haqqında birgə Bəyannamənin imzalanmasına gətirib çıxardı (7, 11) ki, bu Azərbaycanın mövqelərini ciddi şəkildə yüksəltdi, Avropa İttifaqı Azərbaycanın Xəzər regionunda faktiki lider olduğunu etiraf etdi. Bu Azərbaycan diplomatiyasının böyük qələbəsi idi; hər şey dialektik inkişafda olduğu kimi kəmiyyət dəyişmələrindən keyfiyyət dəyişikliklərinə doğru gedir.

Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında 1990-cı ildə Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) imzalandıqdan, habelə respublikamızın Avropa Qonşuluq Siyasətinə və “Şərq tərəfdaşlığı” proqramına daxil edilməsindən sonra aydın şəkildə görünməyə başladı ki, Avropa qurumları əməkdaşlığın təkcə enerji sahəsində möhkəmlənməsini yox, həm də digər istiqamətlərdə genişlənməsində maraqlıdırlar ki, bu da Azərbaycanda demokratiyanın, qanunçuluğun, hüquqi dövlət quruculuğunun və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının möhkəmləndirilməsinə mühüm töhfədir. Göstərilən aspekt bütövlükdə Cənubi Qafqazın ümumavropa iqtisadi və sosial məkanına inteqrasiya olunması baxımından əhəmiyyətlidir, bunun nəticəsində aşağıdakı ümumi vəzifələri daha səmərəli şəkildə həll etmək mümkündür: enerji və nüvə təhlükəsizliyi, dondurulmuş münaqişələrin nizamlanması, ətraf mühitin və sağlamlığın mühafizəsi, habelə mütəşəkkil cinayətkarlıq və çirkli pulların yuyulması, insan, narkotik vasitələrin və silahların qeyri-qanuni ticarəti ilə mübarizə. Fikrimizcə, göstərilənlərə qarşı mübarizə XXI yüzillikdə Avropada və onun ətrafında sabitliyin və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsinin yeganə mümkün yollarıdır.

Azərbaycan–Aİ əməkdaşlığının gələcək perspektivlərindən bəhs olunarkən ilk növbədə Azərbaycanın Aİ-yə tam inteqrasiyası nəzərdə tutulur. Azərbaycanın 2001-ci ilin yanvarında Avropa Şurasına daxil olması Aİ ilə siyasi əməkdaşlığa ciddi təsir göstərmişdir. Belə əməkdaşlığın növbəti mərhələlərindən biri Aİ ilə assosiasiyalı üzvlük haqqında sazişin imzalanması ola bilər ki, bununla da Azərbaycanın Avropa təhlükəsizlik məkanına qoşulması imkandan reallığa çevriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərb. Respub. XİN arxivi. Arayış. 1998, 6 s.
2. Haqverdiyev M.B. Müasir dövrdə ümumavropa təhlükəsizliyi və Azərbaycan. B., Elm və təhsil, 2011, 232 s.
3. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2005, 495 s.
4. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. B., Azərneşr, 1994, 176 s.
5. Hüseynova H.K. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 1998, 280 s.
6. Məmmədov N.İ. Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətləri haqqında // Azerbaijan Focus. Beynəlxalq münasibətlərə dair jurnal. Bakı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2010, №2 (2), 24 s.
7. Quliyeva G.M. Azərbaycan yeni geosiyasi münasibətlər sistemində. B., Elm, 2011, 423 s.
8. Seyidov S.İ. Azərbaycanın Avropa məkanına inteqrasiya mərhələləri // Azerbaijan Focus. Beynəlxalq münasibətlərə dair jurnal. Bakı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2010, №2 (2), 69 s.

9. Süleymanov E.S. Avropa İttifaqı və Azərbaycan: strateji tərəfdaşlığa doğru. Bakı, CBS polygraphic production nəşriyyatı, 2011, 14 s.
10. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М., Межд. Отношения, 1999, 256 с.
11. Браун Р.А. Истоки современной Европы. Л., Наука, 1972, 345 с.
12. Мехтиев Р.А. Азербайджан: вызовы глобализации. Баку, XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2004, 584 с.
13. Herzig E. The new Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia. London, Royal Institute of International Affairs, 1999, pp.114-117
14. Reisner O. The South Caucasus: a challenge for Europe. Berlin, Heinrich Böll Foundation, 2003, p.7

GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE PARTNERSHIP BETWEEN AZERBAIJAN AND THE EUROPEAN UNION

G.A.Pashayeva

SUMMARY

The collapse of the former Soviet Union necessitated dramatic changes in international policy of the United States of America and the European Union. The latter started to shape its new East European policy that gave a lot of importance to Union's partnership with South Caucasian countries including Azerbaijan. This paper highlights Azerbaijan's permanent search for new forms of bilateral relations with the leading EU countries and its full devotion to the idea of All-European integration.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ

Г.А.Пашаева

РЕЗЮМЕ

Распад бывшего Советского Союза повлек за собой серьезные изменения во внешней политике Соединённых Штатов Америки и Европейского Союза. Так, Евросоюз начал заново отстраивать свою Восточно-европейскую политику, в которой большое внимание уделялось отношениям со странами Южного Кавказа, в том числе и с Азербайджаном. В данной статье изучаются активные усилия Азербайджана по поиску новых форм двусторонних отношений с ведущими странами ЕС и его полная преданность идее общеевропейской интеграции.

Məqalə Odlar Yurdu Universitetinin "Sosial və ictimai fənlər" kafedrasının 24 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 02)

Məqalə redaksiyaya 13 noyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 316

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ

А.М.Юсифзаде

Азербайджанская Государственная Нефтяная Академия

Баку AZ1010, пр.Азадлыг 20

e-mail: aykawayka@hotmail.com

Açar sözlər: qloballaşma, qeyri-hökumət təşkilatı, vətəndaş cəmiyyəti

Keywords: globalization, non-governmental organization, civil society

Ключевые слова: глобализация, неправительственная организация, гражданское общество

Многие исследователи сходятся во мнении о том, что характер, форма и содержание многих проблем, связанных с глобализацией, определяются неправительственными организациями (НПО) или, как их часто называют, организациями гражданского общества. И в самом деле, почему еще четверть века назад никто не мог предсказать их бурный рост? Ныне же специалистов и экспертов волнует проблема о том, как эффективно использовать их энергию для повышения рационального воздействия глобализации. Словом, во главу угла ставится вопрос об активизации деятельности НПО.

Исследователь из Университета Джонса Хопкинса Лестер Саламон назвал происходящее в последние годы распространение НПО глобальной «революцией ассоциаций». Он, в частности, пишет: «... результатом взрыва организованной добровольческой деятельности повсеместного создания полуофициальных, некоммерческих, негосударственных объединений стало появление глобального третьего сектора, то есть множества самоуправляемых частных организаций, предназначенных не для обеспечения доходов своим акционерам и директорам, а для решения общественных проблем помимо официальной государственной власти.»¹

По подсчетам этого автора, в 1994 году численность НПО во всех бедных странах составляла приблизительно 20 тысяч, а в одной лишь Великобритании – 275 тысяч. Быстрый рост их числа весьма заметен: только в 1987 году во Франции появились 54 тысячи «частных ассоциаций», тогда как за все 1960-ые годы – лишь 11 тысяч.

Подобные темпы роста не только сохраняются до сих пор, но даже повысились. После беспорядков, которые привели к срыву министерской сессии в Сиеттле в ноябре–декабре 1999 года, Лондонский журнал «Экономист» отмечал, что в Индии около миллиона НПО, а во всем мире – приблизительно 2 миллиона.² Весьма впечатляющая картина.

Здесь же следует отметить, что понятие НПО весьма расплывчато и неустойчиво. Во всех случаях, речь идет о любой некоммерческой организации, неза-

¹ Salamon Lester / The Rise of the Nonprofit Sector // Foreign Affairs, 1994, vol.73, no 4, pp.109-122

² Дж. Бхавати. В защиту глобализации. М., «Ладомир», 2005, с.51

висимой от правительства. Например, в своей директиве 17.70 Всемирный банк дает следующее определение НПО, выделяя, прежде всего, функциональный аспект: «это частые организации, ведущие свою деятельность в целях облегчения страданий людей, реализации интересов бедных слоев населения, защиты окружающей среды, предоставления базовых социальных услуг, стимулирования развития общин.

Поскольку сегодня в центре внимания находятся антиглобалистские группировки, легко упустить из виду тот факт, что они составляют лишь малую толику всех НПО, возникших по всему миру. Цели НПО простираются от искоренения многоженства и предоставления женщинам права на наследства до запрета женского обрезания как варварского пережитка прошлого. Лишь не многие из этих организаций фокусируются на мировой экономике и глобальных проблемах.

В США среди НПО, ориентированных на проблемы глобализации, следует выделить вашингтонский Институт экономической политики (где занимаются анализом опасений американских и европейских профсоюзов по поводу того, что торговля с развивающимися странами порождает в развитых государствах бедность из-за снижения заработной платы низкоквалифицированных рабочих), весьма влиятельный «Сьерра клуб», группировку «Паблик ситизен», а также международный форум по вопросам глобализации. В развивающихся странах подобных НПО мало, но они все еще публично заявляют о себе. Самыми заметными из них являются Союз стран «третьего мира», Индийское общество единства доверия потребителей. Центр науки и технологии в Нью-Дели. Существуют также масса мелких группировок, но пользующих любой повод отметить на ниве антиглобализма.

Заслуживают внимания причины бурного роста НПО. Рост числа некоммерческих организации самого разного калибра отражает развитие альтруистической деятельности в сфере благотворительности и социальных реформ, что для многих стран далеко не ново. НПО варьируют от неприметных и скудно финансируемых группок семейного типа до мощных формирований, обеспеченных средствами, искушенных в общении с СМИ, привлекающих всеобщее внимание и имеющих обширный штат собственных адвокатов, НПО занимаются всевозможными проблемами общественной жизни.³

Примечательно, что нынешний взрыв общественной активности во всем мире, обусловлен двумя основополагающими факторами: техническим и образовательным, хроникеры глобализации, возглавляемые корреспондентом газеты «Нью-Йорк таймс» Томасом Фридманом, отмечали, что современные технологии в сфере коммуникаций, такие как Интернет, позволяют различным НПО быстро формировать эффективные движения как на национальном уровне, так и в международном масштабе.

Становлению гражданского общества мощный импульс дает деятельность неправительственных организаций. Например, основным фактором, способствовавшим активному развитию гражданского общества в Восточной Европе, была антиполитика. Такие интеллектуалы, как Вацлав Гавел в бывшей Чехословакии, и Дьердь Конрад в Венгрии, считали ее наиболее эффективным орудием демократического прогресса в условиях коммунистических режимов и культивировали ее.

³ Международные неправительственные организации // Энциклопедия юриста. М., Российская энциклопедия, 2005

Они понимали, что из невозможности создания действенной демократической оппозиции внутри коммунистической партии, реальные условия требовали иную стратегию. Диссидентские мыслители участвовали в параллельной политике через установление индивидуальных норм морали и поведения, находясь тем самым вне рамок (коррупцированной) политической сферы.

Однако, интеллектуалы–диссиденты ошибались, утверждая, будто «политика ценностей» способна вытеснить политику, основанную на демократических процессах и интересах, и занять ее место. Но не могло ли сыграть свою решающую роль отстаиваемое ими гражданское общество, основанное на аполитичных действиях и параллельной политике (не тождественной антиполитике). Именно так и произошло.

Получилось так, что антиполитика Гавела и Конрада отступила под натиском реалий нового демократического режима. Пришло понимание того, что параллельная политика должна не замещать, а дополнить демократический электоральный процесс.

В центре внимания интеллектуалов – диссидентов постепенно оказалось гражданское общество в форме всевозможных негосударственных ассоциаций, организованных для выявления и конструктивного решения насущных человеческих проблем. Уже Вацлав Гавел пишет, что в посткоммунистическом обществе получит распространение самоуправление, при котором большую роль в общественных делах играть будут граждане. Они должны нести свою долю ответственности за развитие страны. Гражданское общество побуждает рядовых членов участвовать в управлении, тем самым упрочивая отношения между ними и государством, в котором они живут.⁴

Рост сети организаций гражданского общества ускорился после свержения коммунистических режимов с Восточной Европе. Столь же взрывной рост можно увидеть на пространстве СНГ. В мире постоянно начался переход к глобальным неправительственным организациям. Переход от национальных к глобальным, или транснациональным, НПО обусловлен множеством причин. Осознание того, что мировая экономика неуклонно интегрируются, дало двойной результат.

Традиционные НПО, ориентированные на внутриполитические проблемы, поняли, что эффективность их деятельности стала во многом зависеть от координации на международном уровне и объединения с другими группами, разделяющими их взгляды. По тем же причинам происходит разрастание новых НПО, изначально ориентированных на глобальные проблемы.

В обоих случаях сыграло свою роль то, что сегодня электронная почта и Интернет существенно облегчили организацию и координацию гражданских действий по сравнению, например, с периодом 1930-1940-х годов, когда Махатма Ганди возглавлял движение гражданского неповиновения в Индии. Однако техника является лишь вспомогательным средством: главные побудительные импульсы порождаются «принципиальными идеями и ценностями».

Действительно, главной причиной расцвета НПО является то, что они активно заявляют о себе и всячески демонстрируют свою заботу о всеобщем благе. Каждый думает, что лично его голос ничего не значит и не повлияет из-за тех, кто

⁴ Дж. Бхагвати, указ. работа, с.57

рассчитывает воспользоваться его голосом, не беря на себя никаких обязательств. В случае НПО такое не бывает, поскольку существующие внутри них связи основаны на общности ценностных ориентаций, чувство солидарности, преданности идее и убеждении, что только сплоченность и активность могут обеспечить успех. Разрозненные потребители могут пасовать перед проблемой отсутствия альтруистического поведения. Но этого не происходит тогда, когда гражданами движет альтруизм.⁵

Мы лишь кратко обозначили основные причины, по которым НПО столь важны в современном мире. Их взгляд на экономическую глобализацию как угрозу нашему социальному благополучию следует рассмотреть тщательным образом. Но это особый угол рассмотрения. Наравне с продолжающейся экономической глобализацией НПО представляют собой явление, требующее сегодня самого пристального внимания. Хотя экономическая глобализация будет скорее способствовать, а не мешать (как опасаются НПО) достижению выдвигаемых ими целей, было бы неплохо объединить усилия путем создания более эффективного механизма управления глобализацией. Вместе с тем следует отметить, что деятельность НПО вызывают определенные вопросы, на которых необходимо остановиться отдельно.

Отметим, что НПО настаивают на транспарентности деятельности государства, а также на регулировании бизнеса и других агентов общественного развития. Однако подобные требования следует обращать и в адрес самих НПО, тем более что нам приходится сотрудничать с ними в публичной сфере. Попытки ряда организаций использовать свое реноме борцов за общественное благо как символ непогрешимости недальновидны и неприемлемы. Не стоит легковерно воспринимать заявления НПО о чистоте их помыслов, основанных на глубокой приверженности моральным нормам и принципам. Тем более не секрет, что в характере и действиях каждого из нас некая доля альтуризма соседствует со стремлением достичь собственные цели. Многие преследуют собственные интересы, прикрываясь альтруистическими побуждениями.⁶

Конечно, глупо думать, что НПО живут по принципам, противоречащим человеческой природе. Однако приходится признать тот нелюбимый факт, что НПО не свободны от недостатков и пороков, свойственных руководителям корпорации, против которых они часто выступают. Международные НПО должны гораздо в большей мере отчитываться перед обществом, если желают сохранить влияние и доверие к себе.

Следует также отметить, что хотя НПО исповедуют универсализм, они зависят от национальной политической и культурной среды. Это ограничивает их универсализм, когда дело доходит до определения целей и конкретных действий. Нельзя не отметить существенных различий в финансировании и организации деятельности НПО в развитых и развивающихся странах. Глубина различий между богатыми и бедными странами проявляются тогда, когда последние выступают против неплохих, казалось бы, предложений, например – использования отчетов независимых экспертов (в США таковыми могут быть специализированные организации и отдельные лица, не имеющие прямой заинтересованности в рассмат-

⁵ Maloney William. The Protest Business? Mobilizing Campaign Groups. London, 1999

⁶ Spalding Linda. The Follora. London, 1998

риваемом вопросе). В развивающихся странах полагают, что подобные отчеты обеспечат преимущества богатым странам. Когда американские НПО поддерживают принятие в США законов, против которых возражают бедные страны, такие действия считаются отражением позиции страны, где они базируются. Значительные финансовые и юридические ресурсы этих НПО рассматриваются как факторы, делающие давление Севера на Юг еще более ощутимым. Чтобы не сеять семена, нужно принимать во внимание соотношение размеров и ресурсов НПО богатых и бедных стран, а значит, и возникающий при определении проблем и приоритетов глобализации уклон в пользу западных представлений об общем благе.

Определение проблемы зачастую способствуют ее решению. НПО все больше осознают свои недостатки, и уже налицо позитивные сдвиги. НПО должны стать партнерами в деле создания эффективной модели управления глобализацией.

QLOBALLAŞMA VƏ QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARI

A.M.Yusifzadə

XÜLASƏ

Müxtəlif mənbələr əsasında hazırlanmış məqalədə müasir qloballaşma şəraitində yeni tipli qeyri-hökumət təşkilatlarının formalaşmasından bəhs edilir. Beynəlxalq QHT-lərin yaranması səbəbləri, onların inkişaf istiqamətləri, qlobal problemlərin həllinə yönülməsi kimi məsələlər araşdırılır. Müəllifin fikrincə, müasir QHT-lər qloballaşmanın idarə edilməsi modelinin yaranmasında fəal iştirak etməlidirlər.

GLOBALIZATION AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

A.M.Yusifzadeh

SUMMARY

This article deals with the formation of new types of non-governmental organizations under conditions of globalization. Reasons of formation of NGOs, the ways of their development, their contribution to the solutions of global problems are discussed. The author claims that the modern NGOs must take an active part in modelling the management of globalization.

Məqalə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun "Politologiya və Siyasi Sosiologiya" şöbəsinin 28 sentyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 13)

Məqalə redaksiyaya 29 sentyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 327.5 (075.8)

**ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
НА РЕГИОН ЮЖНОГО КAVKAZA**

Ф.Дж.Усубов

Санкт-Петербургский Государственный Университет
Российская Федерация, 199034, Санкт-Петербург, Университетская наб., д. 7/9
e-mail: farid-usubov@rambler.ru

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, qloballaşma, NATO, tərəfdaşlıq proqramı

Keywords: South Caucasus, globalization, NATO, partnership program

Ключевые слова: Южный Кавказ, глобализация, НАТО, программа партнёрства

По мнению большинства исследователей, определяющим фактором мирового развития на современном этапе является процесс глобализации. Так, российский автор А.С.Панарин считает, что процесс глобализации приводит к «ослаблению традиционных территориальных, социокультурных и государственно-политических барьеров» (5, 279). И хотя единого подхода к этому явлению в теории международных отношений пока не было выработано, практически все исследователи сходятся на том, что глобализация предусматривает расширение взаимозависимых связей между регионами мирового пространства в различных сферах, при этом они отмечают интенсификацию процессов глобализации в конце XX – начале XXI века. По мнению доцента Санкт-Петербургского государственного университета А.А.Алимова, «глобализация – это многогранный и многофакторный процесс, охвативший в той или иной степени все страны современного мира» (2, 45-48). В целом можно согласиться с мнением автора, однако следует отметить, что процессы глобализации развиваются с разной интенсивностью в различных регионах мира, и эту особенность также необходимо учитывать.

В некоторых работах выделяются несколько аспектов глобализации: политический, экономический, информационный, культурный и т.д. Таким образом, глобализация обычно характеризуется как многогранный процесс, охвативший практически все сферы жизни современного мирового сообщества (4, 45-48). Кроме того, российский исследователь М.Л.Лагутина полагает, что специфика современного мирового развития в эпоху глобализации «высвечивает бессмысленность военно-силового противостояния» и «насущную потребность перевода региональных и мировых взаимодействий в ненасильственную систему координат» (4, 50).

В этой статье мы попытаемся ответить на вопрос, насколько сильны процессы глобализации на Южном Кавказе и как они влияют (и влияют ли вообще) на деятельность в этом регионе НАТО и на политику стран Южного Кавказа. Для этого мы проанализируем факторы глобализации, выделенные российским исследователем П.А.Цыганковым применительно к Закавказью (6, 219-221).

Первым фактором глобализации является тенденция к становлению единой
Ф.Дж.Усубов

общемировой системы, функционирующей по единым правилам. Можно ли считать Южный Кавказ элементом такой системы и при этом утверждать, что здесь действуют правила игры, аналогичные тем, которые используются, например, в Западной Европе, Северной Америке или в Юго-Восточной Азии? Скорее всего, на этот вопрос нельзя ответить утвердительно, поскольку Закавказье отличается большим количеством межгосударственных и внутрисоюзных противоречий, а также открытых конфликтов, чего нельзя сказать о других более стабильных регионах мира.

Второй фактор глобализации по П.А.Цыганкову – нарастание финансовых и информационных трансграничных потоков. Если под нарастанием финансовых потоков понимать финансовую помощь, которую оказывают США Грузии, а Россия – Армении, то тогда финансовые потоки на Южном Кавказе действительно играют существенную роль.

Третий фактор глобализации, выявленный П.А.Цыганковым – это эрозия национально-государственного суверенитета в результате возрастающей «проницаемости» межгосударственных границ. Однако нет никаких сомнений в том, что для Южного Кавказа не характерно ослабление функций государства и отказ от суверенитета в пользу каких бы то ни было наднациональных органов власти по модели Европейского Союза. Наоборот, Грузия, Азербайджан и Армения усиливают свой государственный аппарат, стремясь либо установить военный контроль над оккупированными территориями (Грузия, Азербайджан), либо добиться сохранения существующего положения дел (Армения).

Четвертый неотъемлемый элемент глобализационных процессов – это размывание границ между «внешними» и «внутренними» процессами в политике и экономике, когда любое внутрисоюзное событие превращается в международное, а любые внешнеполитические действия имеют внутрисоюзные последствия.

Пятый фактор глобализации – вестернизация мира, а именно, распространение в мире западных стандартов и ценностей. Если для Грузии характерно стремление приобщиться к западным стандартам и ценностям, то Азербайджан и тем более Армения к этому пока не готовы. Получается, что данный фактор на Южном Кавказе также действует не в полном объеме.

И, наконец, последняя отличительная черта процессов глобализации – это формирование идеологии глобализма, призванной обосновать неизбежность и позитивный характер происходящих изменений. Надо сказать, что это утверждение опять же справедливо лишь для одной страны – Грузии, в то время как в других республиках Южного Кавказа идеология глобализма не получила широкого распространения и пользуется популярностью лишь в рамках узкой прослойки вестернизированных представителей интеллектуальных элит.

Таким образом, глобализация не оказывает сильного влияния на политику трех стран Закавказья – Азербайджана, Грузии и Армении. Другим важным вопросом является то, насколько подвержена влиянию процессов глобализации политика Североатлантического союза и как фактор глобализации влияет на деятельность НАТО на Южном Кавказе.

Некоторые авторы, например, Х.А.Барлыбаев даже считают активизацию НАТО элементом «деструктивной глобализации», которая включает в себя, кроме

расширения военных блоков, распространение религиозного фундаментализма и национализма, оружия массового уничтожения, международного терроризма и трансграничной преступности (3, 129-130). В противовес этим процессам выделяется «конструктивная глобализация», связанная с проникновением на все континенты современных систем образования, мировой культуры, универсальных морально-этических принципов, демократических стандартов, а также с осознанием необходимости защиты прав человека во всем мире (3, 125-126).

Х.А.Барлыбаев уверен, что использование вооруженных сил для решения международных проблем, к которому прибегал и Североатлантический альянс, является деструктивной и негативной чертой глобализации. При этом он полагает, что в будущем на применение силы в международных отношениях должен быть наложен запрет, подобно тому, как в некоторых странах на национальном уровне уже сейчас запрещена смертная казнь. Военная операция НАТО в 1999 году, по мнению Х.А.Барлыбаева, являлась избыточной, бесполезной и ненужной тратой средств, в то время как Западу для решения поставленных задач необходимо было использовать преимущественно дипломатические, политические и экономические рычаги воздействия. Что касается расширения НАТО на Восток, то этот процесс характеризуется как деструктивная форма глобализации, направленная на формирование однополярного мира во главе с США (3, 285-287).

Однако является ли расширение зоны ответственности Североатлантического альянса результатом интенсификации процессов глобализации? Вероятно, причиной появления у НАТО глобальных полномочий является все-таки распад СССР и ОВД в 1991 году, а не процессы глобализации. Ведь еще задолго до появления такого феномена, как глобализация, некоторые страны или группы государств в определенные исторические периоды получали возможность оказывать политическое, военное и экономическое влияние на весь мир. Такими глобальными центрами силы в разное время считались Римская империя, Византия, Монгольская империя, Британская империя и др.

С этой точки зрения, географическое расширение НАТО и проведение альянсом военных операций в других регионах мира не является новым явлением, вызванным исключительно процессами глобализации, а связано скорее с традиционной логикой поведения любого центра силы, который стремится повысить свое влияние в системе международных отношений. Представляется, что такие цели ставит перед собой и Североатлантический альянс, пытаясь закрепиться тем или иным образом на Южном Кавказе. С другой стороны, рассматриваемый регион интересен для НАТО с точки зрения транзита энергетических ресурсов из бассейна Каспийского моря в Европу. А если учесть, что на повестке дня мирового сообщества за последние несколько десятилетий появилась глобальная энергетическая проблема, то получается, что политика Североатлантического альянса в определенной степени связана с процессом глобализации.

Некоторые авторы считают, что влияние глобализации на политику НАТО проявляется в том, что Североатлантический альянс продолжает расширять число своих членов. Так, по мнению российского исследователя, профессора В.С.Ягья, со временем расширение НАТО станет еще более масштабным. Грузия, Украина, Молдавия, Финляндия, Швеция - это далеко не все страны, заявляющие о своем желании вступить в Североатлантический союз или по крайней мере широко обсуж-

Ф.Дж.Усубов

дающие этот вопрос (7, 66). Расширение НАТО и постепенное превращение альянса в глобальную структуру ставит перед международным сообществом еще одну важную проблему, связанную с тем, что одновременно происходит подрыв авторитета Организации Объединенных Наций в такой важной области, как поддержание мира и международной безопасности.

Судя по всему, именно данная точка зрения послужила основанием А.В.Алексеевой предположить, что «в случае территориального межрегионального расширения и сохранения структурной, а также идеологической гомогенности НАТО, влияние альянса на международные отношения в целом имеет шанс превзойти вес таких организаций, как ООН и ОБСЕ» (1, 16). Однако уже и в настоящее время НАТО, оставаясь действующим системным инструментом поддержания мирового порядка, становится наряду с этим крупным универсальным инструментом межгосударственного диалога во всем мировом сообществе, а не только среди своих членов (например, в рамках Совета Россия – НАТО, Комиссий Украина – НАТО и Грузия – НАТО).

На основании всего вышеизложенного можно сделать вывод о том, что глобализация в силу самых разных обстоятельств оказывает довольно ограниченное воздействие на регион Южного Кавказа. Государства Закавказья – Азербайджан, Армения и Грузия – руководствуются при проведении своей внешней политики традиционными соображениями национальных интересов, используя методы силового воздействия друг на друга. Основные характеристики глобализационных процессов, такие как взаимозависимость, размывание государственных границ, утрата национального суверенитета, интенсификация финансовых и информационных потоков и другие лишь в ограниченной степени проявляют себя в рассматриваемом регионе. С другой стороны, активизацию политики НАТО на Южном Кавказе также нельзя рассматривать исключительно как следствие процессов глобализации, поскольку альянс пытается расширить свое присутствие в регионе прежде всего из традиционных военно-стратегических соображений. В то же время интерес НАТО к Южному Кавказу связан с необходимостью обеспечения контроля над транзитом энергоносителей через страны Закавказья, а это в свою очередь вызвано появлением глобальных проблем, в частности проблемы энергетической. Поэтому необходимо признать, что процессы глобализации лишь отчасти стимулируют повышенное внимание Североатлантического альянса к Южному Кавказу и не являются определяющим фактором.

Литература

1. Алексеева А.В. Расширение НАТО на Восток: региональный и глобальный аспекты. Автореф. дисс...канд. полит. наук. СПб., 2005
2. Алимов А.А. Глобализация как основной вызов мировому сообществу в XXI в. // Исследования международных отношений. Сборник статей. Отв. ред. С.В.Лобачев. СПб., 2004
3. Барлыбаев Х.А. Общая теория глобализации и устойчивого развития. М.: Издание Государственной Думы, 2003
4. Лагутина М.Л. Мирополитические аспекты глобальной стратификации. СПб., 2009
5. Панарин А.С. Россия в циклах мировой истории. М., 1999
6. Цыганков П.А. Теория международных отношений. М., 2004

Ф.Дж.Усубов

7. Ягья В.С. Россия, НАТО и Балтийский регион // Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Сборник научных трудов. Сост. В.С.Ягья. СПб., 2006

QLOBALLAŞMA PROSESİNİN CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNA TƏSİRİ

F.C.Usubov

XÜLASƏ

Məqalədə qloballaşma prosesinin Cənubi Qafqaz regionuna təsiri tədqiq edilir. Qloballaşmanın siyasi, iqtisadi, informasiya, mədəni və s. amilləri vardır. Müxtəlif səbəblər üzündən qloballaşmanın Cənubi Qafqaz regionuna təsiri kifayət qədər məhduddur. Buna görə qloballaşma Şimali Atlantika alyansının Cənubi Qafqaza diqqətini qismən stimullaşdırır və həlledici amil deyildir.

INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON THE SOUTH CAUCASUS REGION

F.J.Usubov

SUMMARY

This article treats the influence of globalization on the South Caucasus region. Globalization has political, economical, informational, cultural, etc aspects. For different reasons, influence of globalization on the South Caucasus region is rather restricted. As a consequence, globalization partially stimulates attention of North Atlantic Treaty Organization to South Caucasus and is not a decisive factor.

Məqalə Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər fakültəsinin «Dünya siyasəti» kafedrasının 6 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 3)

Məqalə redaksiyaya 29 noyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

**ТРАНСПОРТНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ**

С.С.Алиева

Национальная Академия Авиации Азербайджана
Баку AZ1045, Бина, 25-й км
e-mail: samir-culture@mail.ru

Açar sözlər: globallaşma, infrastruktur, nəqliyyat

Keywords: globalization, infrastucture, transport

Ключевые слова: глобализация, инфраструктура, транспорт

В начале XXI века развитие инфраструктуры транспорта стало самой главной тенденцией в развитии экономики Азербайджана. При этом надо заметить, что роль развития и глобализации инфраструктуры транспорта не ограничена изменением инфраструктуры экономики. Её проявления мы испытываем на себе и в социально-политической, и в культурной сфере республики.

Процессы преобразования и стратегия повышения экономики республики предполагают усиление мер по поддержке глобализации транспортной инфраструктуры при формировании социально-демократического государства. Значимость этой задачи определяется тем, что транспорт является одной из базовых отраслей экономики Азербайджана.

Потому формирование необходимых условий сбалансированного, рационального развития и размещения транспортной инфраструктуры, устранение имеющихся диспропорций между ней и другими отраслями экономики требуют разработки ее стратегии на среднесрочные и долгосрочные временные горизонты.

Безусловно, глобализация инфраструктуры экономики, а также новые тенденции развития внешнеторговых связей предъявляют новые требования к развитию и глобализации транспортной инфраструктуры при формировании социально-демократического государства. Транспортный комплекс во всех развитых странах рассматривается как одна из важнейших составляющих общегосударственной стратегии, а сам транспорт, как правило, находится под постоянным и достаточно жестким контролем со стороны государства. При этом, глобализация инфраструктуры транспорта и единая транспортная политика считаются решающими элементами развития как внутреннего, так и внешнего рынков.

Глобализация инфраструктуры транспорта связана с привлечением больших финансовых средств, материальных и трудовых ресурсов, но отдача от которых проявляется преимущественно не на самом транспорте, а в обслуживаемых им отраслях производства или сферах деятельности. В этом и заключается специфика транспорта как инфраструктуры производства, для которой характерен ярко выраженный внеотраслевой эффект.

Развитие транспортного комплекса, дающая возможность повысить конкурентоспособность транспортной отрасли, интегрироваться в мировой рынок транспортных услуг, решить целый комплекс социально-экономических проблем народного хозяйства, приобретает особое значение, становится инструментом модернизации не только транспортной инфраструктуры, но и экономики республики в целом. При этом рыночный подход в стратегическом развитии позволяет учесть всю совокупность потенциальных преимуществ и возможных угроз функционирования транспортной инфраструктуры влияющий на устойчивый экономический рост республики.

Переход Азербайджанской Республики к новому этапу социально-экономических преобразований требует уточнения приоритетов и выработки новых стратегий развития всей экономической инфраструктуры, в том числе транспортной инфраструктуры. Именно поэтому необходима корректировка мер, направленных на повышение качества услуг перевозчиков, что подчеркнет инфраструктурную природу транспорта.

В настоящее время инфраструктура транспорта Азербайджана одна из самых динамично развивающихся отраслей экономики, она выполняет функции товарообмена не только внутри страны, но также имеет стратегически важное значение для товарообмена между другими странами. Поэтому наиболее важной задачей транспортного комплекса Азербайджана используя элементы глобализации транспортной инфраструктуры является транспортировка энергоресурсов на мировые рынки, а также пропуск транзитных грузов из азиатских стран в Европу и в обратном направлении.

Современная транспортная система Азербайджанской Республики включает следующие основные виды транспорта: воздушный, автомобильный, железнодорожный, морской.

Развитие транспортного сектора по всем направлениям осуществляется практически равномерно, включая воздушный, морские, железнодорожные, автомобильные перевозки, которые обеспечивают почти 90% объема грузовых и пассажирских перевозок. Эти отрасли транспорта имеют приоритетные направления развития. Повышение эффективности транспортной системы происходит как за счет слаженной работы всех видов транспорта, так и на основе доступности, надежности и мобильности каждого из них. При этом все средства сообщения рассматриваются как составные части единой транспортной системы, учитывающей сильные стороны каждого вида транспорта, а также местные условия его работы.

Расположенность Азербайджана между Европой и Азией превращает его в чрезвычайно важную транзитную страну. Основной объем перевозок осуществляется в направлении Великого Шелкового Пути, известного всем как маршрут TRACECA, с Запада на Восток, поэтому основной упор в развитии транспорта делается в этом направлении.

В морском транспорте крупнейшими азербайджанскими судоходными компаниями являются Каспар (Каспийское морское пароходство) и Касморнефтефлот (Каспийский морской нефтяной флот). Касморнефтефлот является структурным подразделением Государственной Нефтяной Компании Азербайджанской Республики — ГНКАР. Касморнефтефлот специализируется на морских нефтеперевозках, об-

служивании нефте/газодобычи, строительстве и ремонте и транспортировке морских буровых установок, прокладке подводных трубопроводов и иных коммуникаций, а также аварийно-спасательной службе. Каспморнефтефлот имеет в своем составе 259 судов различного назначения.

Каспар, являющийся также крупнейшей судоходной компанией в бассейне Каспия, занимается перевозкой всех видов грузов, но весомую долю в перевозках составляют нефть и нефтепродукты, компания также выполняет пассажироперевозки, и является оператором железнодорожной паромной переправы Баку-Туркменбаши, Баку-Актау. Каспару также принадлежит и ряд судоремонтных заводов. Флот Каспара насчитывает 86 судов, из которых 41 танкер, 35 сухогрузов, 10 вспомогательных судов. Также имеются 3 судна типа «Ро-Ро» (железнодорожно-автомобильный) и 7 паромов (железнодорожно-пассажирский), пассажирские суда и катера.

Строительство нового Международного Морского Торгового Порта и модернизация его инфраструктуры будет осуществлено в 3 этапа. Первый этап (2009-2011 годы) уже завершен, второй этап охватывает 2011-2013 годы, а третий – 2013-2015 годы. По предварительной оценке, строительство нового морского порта в пос. Алят может обойтись в более чем 400 миллионов долларов США. Новый порт, который будет построен на уровне международных стандартов, в 2015 году сможет принимать и перерабатывать 11,6 миллиона тонн грузов.

По инфраструктуре автомобильных дорог республики можно отметить то, что она включает в себя автодороги общего пользования с твердым покрытием протяженностью 59 141 км, из них 29 210 км с усовершенствованным покрытием. В Азербайджане эксплуатируется и обслуживается 22134 км магистральных дорог, из них 1684 км составляют международные магистрали. Общее число мостов на территории республики составляет 1201 ед. На данный момент ведется строительство первого этапа кольцевой дороги, которая охватывает зону от Локбатана до Шемахинки 21,5 км, на втором этапе - кольцевая дорога протяженностью 54 км будет продолжена до поселка Говсаны. Эти характеристики указывают на довольно хорошее развитие сети автодорог и возможность ее интеграции в Европейскую систему автомобильных дорог с наименьшими затратами. Имея относительно небольшую площадь, а также протяженность территории с севера на юг и с запада на восток Азербайджан вынужден развивать не только транзитные, но и внутренние перевозки автомобильным транспортом, так как автомобильный транспорт имеет по сравнению преимуществами при доставке грузов на небольшие расстояния. Наиболее значительными преимуществами автотранспорта являются большая скорость доставки грузов, возможность доставки по варианту "от дверей до дверей", высокая сохранность перевозимых грузов, а также относительно низкая себестоимость перевозки. В настоящее время автомобильный транспорт Республики Азербайджан насчитывает приблизительно более 1 млн. единиц автотранспортных средств. Основными автомобильными дорогами, по которым проходит межгосударственный поток транспортных средств с грузом и пассажирами, являются Баку-Аляты-Гянджа-Казах-граница Грузинской Республики (азербайджанский сегмент коридора ТРАСЕКА), протяженностью 503 км и граница России-Баку-Астара-граница Исламской Республики Иран (азербайджанский сегмент коридора «Север-Юг»), протяженностью 521 км.

Железнодорожный транспорт является одним из основных видов транспорта в Азербайджане, на их долю приходится около 40% грузооборота и до 25% пассажирооборота. В настоящее время общая протяженность железных дорог Азербайджана составляет 2 944 км, протяженность эксплуатируемых железных дорог – 2 122 км, из них 815 км – двухпутные линии. В соответствии с Государственной концептуальной программой развития транспортного сектора Азербайджана, Президент Азербайджана утвердил важный документ «Программа развития железной дороги Азербайджана на 2008-2011 годы». В документе нашли отражение направления развития всех сегментов железнодорожного транспорта. В рамках программы предусмотрена закупка новых локомотивов и вагонов, повышение объема грузоперевозок, обновление инфраструктуры и др. На реализацию данных мер будет вложено инвестиций в размере 1 млрд. долларов США. В настоящее время проводятся работы по проектированию скоростной железнодорожной магистрали Баку-граница Грузии протяженностью 503,0 км, которая является центральным сегментом коридора TRACECA.

Воздушный транспорт в пассажирообороте республики не уступает другим видам транспорта. В 2010 году объем пассажирских перевозок в системе воздушного транспорта Азербайджана составил более 1,6 млн. человек, пассажирооборот - 1,02 млрд. пассажир/км. Наблюдался также рост объема грузовых перевозок - на 16,7%, а пассажирооборота – на 20%.

Азербайджан располагает сетью международных аэропортов, из которых выполняются регулярные международные рейсы в страны Европы и Азии.

В основном международное воздушное пассажирское сообщение республики осуществляется через аэропорт им.Гейдара Алиева, имеющий две взлетно-посадочные полосы (ВПП), современные сигнальные системы, таможенную и пограничную службу. Международные аэропорты Гянджа, Нахичевань, Ленкорань и Загаталы после реконструкции также принимают тяжелые грузовые и пассажирские авиалайнеры. Только для реконструкции международных аэропортов Ленкорань и Загаталы было выделено 28 млн.манатов.

В настоящее время для развитие туризма в Азербайджане построен и сдан в эксплуатацию новый международный аэропорт Габала в Габалинском районе.

Эксплуатируемый парк Азербайджанской гражданской авиации включает 11 типов воздушных судов, к которым отнесены более 35 летательных аппаратов. Структура воздушного парка гражданской авиации для пассажирских перевозок включает широкофюзеляжные суда. В составе ЗАО «AZAL» эксплуатируется пассажирские и грузовые самолеты Боинг-767, 757, 727, Аэробусы-320, 319, ATR-42, 72, G-550, 450, 200 Боинг -747, Ил-76.

На основании принятой "Государственной Программы по развитию транспортной системы", в 2010 году в развитие системы воздушного транспорта Азербайджана инвестировано более 600 млн. долларов.

В 2011 году началось строительство нового аэровокзального комплекса Международного аэропорта им. Г.Алиева. В 2012 году завершено строительство современного авиатехнического комплекса. До конца 2014 года ЗАО «Азербайджан Хава Йоллары» первым среди всех стран получит два новейших самолёта Boeing-787 Dreamliner. Необходимо отметить, что для получения четырех самолетов Boeing-737-900ERs и двух Boeing-767-300ER выделено 449 млн. долларов. Кроме того, ЗАО

«Азербайджан Хава Йоллары» заключило контракт на закупку новых самолетов Boeing-737 из Бразилии. Открытие международных аэропортов и приобретение новых воздушных судов расширит инфраструктуру воздушного транспорта Азербайджана и позволит открыть новые маршруты в Европу, Юго-Восточную Азию и Америку.

Выступая на церемонии открытия аэропорта в Ленкоране, президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев сказал «Наличие аэропортов, приобретение новых самолетов и высокий уровень сервиса поднимут закрытое акционерное общество «Азербайджан Хава Йоллары» до международного уровня».

Хочу отметить, что мощный транспортный комплекс с разветвленными системами морских, железнодорожных, автомобильных магистралей и воздушных линий, способен в перспективе переключить на себя значительную часть евроазиатских международных грузо-пассажирских потоков.

Поэтому, важной практической задачей стало сохранение целостности всей системы транспортных коммуникаций, а также формирование эффективной транспортной политики, с учетом проведения коренного реформирования инфраструктуры транспорта, которую предстоит решать в ближайшие несколько лет в Азербайджане.

Принимая во внимание масштабность предстоящих задач и с целью формирования нового стратегического взгляда на экономику страны, разрабатывается Концепция развития "Азербайджан-2020: взгляд в будущее".

Литература

1. Выступление министра транспорта Азербайджанской Республики Зия Мамедова на 70-й сессии ЕЭК ООН и совещании министров транспорта государств Европы и Азии (Женева, 19-21 февраля 2008 года).

2. Д.А.Велиев. «Интеграция Азербайджана в глобальную экономическую среду». Баку, Адильоглы, 2008, 428 стр.

3. С.Г.Джумшудов, А.М.Асадов. «Направления развития транспортной инфраструктуры (на примере автомобильного транспорта)». Баку, «TI-MEDIA», И.П.Ц., 2008, 152 стр.

4. Эйюб Зенгин. «Устойчивое развитие и единая экологическая политика: Турция и Азербайджан». Баку, Адильоглы, 2007, стр.260.

5. З.С.Мамедов. «Транспортный фактор экономического развития». Баку, Элм, 2003, 380 стр.

6. А.М.Асадов. «Проблемы устойчивого развития транспортной системы в Азербайджанской Республике». Баку, А.Т.У., «Транспортные технологии на примере новых технологий». Материалы конференции, 16-17.04.09, стр.75-82.

7. А.М.Асадов. «Роль транспортной системы в социально-экономическом развитии страны». Институт экономики НАНА, Научные труды, Баку, 2006, №2, стр.323-329.

MÜASİR QLOBALİZASIYA PROSESLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NƏQLİYYAT İNFRASTRUKTURU

S.S.Əliyeva

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat sisteminin ölkə iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biri olduğu vurğulanır. Nəqliyyatın əsas növləri hava, avtomobil, dəmir yolu və dəniz nəqliyyatı hesab olunur. Müəllif qeyd edir ki, dövlətin rəhbər şəxslərinin siyasi təcrübə və liderlik keyfiyyətlərinə malik olması nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı üçün əsas şərtidir. Azərbaycanın Avropa və Asiya arasında yerləşməsi onu müasir qlobalizasiya prosesləri şəraitində çox mühüm əhəmiyyətli tranzit ölkəyə çevirir.

TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBALIZATION

S.S.Aliyeva

SUMMARY

It is shown in this article that the transport system in Azerbaijan is one of the most important fields of national economy. Airways, roadways, railways and waterways are considered to be the major modes of transport. The author stresses that the political experience and leadership abilities of the officials are the indispensable conditions for the development of transport infrastructure. It is also shown that Azerbaijan's being located between Europe and Asia makes it very important transit country in the framework of globalization.

Məqalə Milli Aviasiya Akademiyasının "İctimai fənlər" kafedrasının 17 oktyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 2)

Məqalə redaksiyaya 10 dekabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

TARİX BÖLMƏSİ

UOT № 94 (55)

SƏFƏVİ ORDUSUNUN SAXLANMA XƏRCLƏRİ

N.M.Süleymanov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi 6

e-mail: suleymanovnazami@mail.ru

Açar sözlər: ordu, əyalət, bəylərbəyi, I Şah Abbas, islahat, maliyyə, süvarilər, qorçu, qulam, zabitlər

Keywords: army, province, beylerbeyi, Shah Abbas I, reform, finance, cavalry, qorchu, ghulam, officers

Ключевые слова: армия, провинция, бейлербейи, Шах Аббас I, реформа, финансы, кавалерия, горчу, гулам, офицеры

Səfəvilər dövründə mərkəzləşmiş ordu yox idi. Müharibə zamanı ayrı-ayrı əyalət hakimlərinin, bəylərbəyilərin saxladıqları qeyri-nizami dəstələrdən ordu təşkil edilirdi. Görkəmli alim V.Minorski müxtəlif mənbələr əsasında Səfəvi ordusunun sayının 120 mindən 150 minə qədər olduğunu qeyd etmişdir [1, s.49-71]. Bu sayda ordunun müxtəlif növlü silahlarla, geyimlə, atla və maaşla təminatı külli miqdarda vəsaitin sərf edilməsi, həmin vəsaitin vaxtı-vaxtında təyinat üzrə bölüşdürülməsi kimi dövlət əhəmiyyətli bir funksiyanı icra edə bilən, çoxsaylı işçilərə malik xüsusi idarənin olmasını tələb edirdi. Digər tərəfdən, orduya sərf olunan vəsaitin düzgün xərclənməsi üçün ciddi nəzarət mexanizminin təşkil edilməsi zərurətə çevrilmişdi.

Nizami ordu yaradılana qədər Səfəvi ordusunun quruluşu mürəkkəb idi və bu ordunun maliyyələşdirilməsi də müxtəlif mənbələr hesabına həyata keçirilirdi. Ordunun bir hissəsi şah xəzinəsindən, digər hissəsi isə əyalətlərdən gələn gəlirlər hesabına maliyyələşdirilirdi. İkinci halda əyalətin bütün gəliri əyalət hakimlərinin əlində cəmləşir və onlar öhdələrində olan ordunu maliyyələşdirmək üçün həmin gəlirlərdən ayırmalar şəklində vəsait sərf edirdilər.

Ordunun maliyyələşdirilməsində mühüm mənbələrdən biri qızılbaş feodal əyanlarına verilmiş tiyul, soyurqal və ulkalar idi. Şərti xarakterli torpaq sahəsi almış feodallar malik olduqları tiyul, soyurqal və ulkalara sahiblik müqabilində müəyyən sayda hərbi dəstə saxlamalı və onun maddi təminatını həyata keçirməli idilər.

I Şah Abbasın islahatlarına qədər qorçulardan ibarət ordu hissəsinin (şahın şəxsi qvardiyası) maliyyə xərclərini şah öz gəlirlərindən ödəyirdi. Bir qayda olaraq, onların silah, at və paltarla təchizatına şah nağd pul vermirdi. Çünki şaha verilən hədiyyələrin çoxusu natura ilə olduğundan, şah onlara qiymət qoydurur, məvaciblərinin əvəzində əlverişli olan nə isə qiymətli bir şeyi də ora əlavə edirdi [2, s.217].

Tavernyenin yazdığına görə, qorçubaşının illik məvacibi 150 tükən olub. Bu qoşun növünün minbaşısı 70 tükən, yüzbaşısı 30 tükən, onbaşısı 15 tükən məvacib alırdı. Sıra-

N.M.Süleymanov

vi qorçular isə 9-15 tükən maaş alırdılar. Hər il keçirilən hərbi keçid mərasimlərində fərqlənən qorçular məvaciblərinin üçdə biri qədər peşkəş alırdılar [3, s.582].

II Şah İsmayıl hakimiyyətə keçərkən (1576) 14 il idi ki, qorçulara veriləsi məvacib və peşkəşlər Şah Təhmasib divanında qalmış və ödənilməmişdi. II Şah İsmayılın əmri ilə həmin gecikdirilib verilməmiş məvacib və mərsuamların (pul təminatları) çox hissəsi qorçulara ödənildi. Qazi Əhməd Qumi yazırdı ki, hətta çox məşhur olmayan adamlar (hərbiçilər) də 100-200 tükən aldılar. Nəticədə bir il müddətində təuzi dəftəri üzrə 100000 tükən pul ödənildi [4, v.293^b-294^a]. Şahın bu əmrindən sonra yerli hakimlər və əmirələr də ödənilməmiş vəsaiti təuzi dəftərxanası vasitəsi ilə ödəməyə məcbur oldular. Bu xərcləri ödəmək üçün bir çox adlı-sanlı əmirələr 20000 tükən borc aldılar.

Ordunun müəyyənləşdirilməsinin bu mövcud üsulu I Şah Abbasın hakimiyyətinə qədər cüzi dəyişikliklərlə qüvvədə qalmışdı. I Şah Abbas mərkəzi hakimiyyəti gücləndirmək məqsədi ilə ordunun quruluşunda, təchizatında və ümumiyyətlə, maliyyələşdirilməsində ciddi dəyişikliklər yaradan tədbirlər həyata keçirmişdi.

Şahın göstərişi ilə onun səlahiyyətli nümayyəndləri ordunun maliyyə təminatını ödəmək üçün bütün formalardan olan vergilərin miqdarının hər dinarına 25 faiz artırmışdılar. İllik vergilərdən əldə edilən gəlirin yarısı «qoşun və tufəngçilərə göməyə» sərf edilməli idi. Soyurqal sahiblərindən alınan vergilərin həcmi bir dəfə artırılıb, onu «qorçuların at pulu» adlandırmışdılar.

Pyetro della Valle I Şah Abbasın dövründə 12000 nəfər qorçunun dövlət büdcəsi hesabına məvaciblə təmin olunması haqqında məlumat vermişdir [5, s.351]. Səyyahın qeydlərinə görə, sərhəd vilayətlərinin ərazilərindəki hərbi-strateji əhəmiyyətli şəhərlər, qalalar, körpülər, keçidlər orada yerləşdirilən qorçular tərəfindən qorunurdu və onları məvaciblə yerli hakimlər vilayətlərin və mahalların gəlirlərindən təmin edirdilər. Səyyah I Şah Abbasın hərbi islahatlarla təşkil etdiyi yeni qoşun növləri, onların sayları və təminatları haqqında da məlumat vermişdir. O, tufəngçilərin 20000, qulamların 30000 nəfər olduğunu və dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirildiklərini qeyd etmişdir. Qızılbaşlardan ibarət qeyri-nizami qoşunun sayının 70000 nəfər olduğunu göstərən səyyah onlardan 50000 nəfərinin məvacibləri və başqa xərclərinin xəzinə, qızılbaş əmirləri və əyalət hakimləri tərəfindən ödənildiyini bildirmişdir. Qalan 20000 nəfərə məvacib verilmirdi və onlar xüsusi imtiyazlarla ticarət və əkinçilik işləri ilə məşğul olurdular [5, s.345-348].

Səyyahın qeydlərindən aydın olur ki, əsgərlərin hər biri ildə 5 tükəndən az məvacib almırdı. Onlar bu məvaciblə at, sürsat almaqla yanaşı ailəsini də dolandıra bilirdilər [5, s.354].

Pyetro della Valle savaşlar zamanı ayrı-ayrı imkanlı adamların cəbhəyə 50-100 nəfər sərbazla gəldiklərini və həmin sərbazların məvaciblərinin də onlar tərəfindən verildiyini yazmışdır. Səyyah savaşlar zamanı cəbhəyə maddi baxımdan özlərinin təmin etdiyi əsgərdəri ilə gələn adamların layiqli əyan olduğunu və onların illik gəlirlərinin isə 200-300 tükənə çatdığını qeyd etmişdir [5, s.352-384]. Ancaq səyyah onların soyurqal sahibləri olması barədə heç bir məlumat verməmişdir. Məlum olduğu kimi, xidmət müqabilində soyurqalla təmin olunmuş əyanlar onlara verilən maaş imtiyazına görə müharibəyə təyin olunmuş sayda əsgər verməli və həm də onların bütün xərclərini özləri ödəməli idilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, kifayət qədər maliyyə təminatı əldə edildikdən sonra I Şah Abbas istər ordunun silah və sürsatlarla təminatında, istərsə də orduya verilən məvaciblərin ödənilməsində ciddi qayda və intizam yaratmışdı. I Şah Abbasın hərbi islahatlarla yaratdığı yeni ordu tufəngçilər, topçular və qulamlardan ibarət idi. Qulamların

N.M.Süleymanov

məvacibi 5-8 tımən idi. Ordunun müxtəlif növlü silahla təmin edilməsi, süvarilərə verilən at, paltar şah xəzinəsindən ödənilirdi. Əsgərlərə verilən atların və silahların dəqiq qeydiyyatı aparılırdı. Hər bir süvariyyə verilən atın sol buduna dağ (dağlama) vurulurdu. Süvarilər dağlanmış atı sata bilməzdilər, at öldükdə atın dərisinin dağlanmış hissəsini kəsərək öz komandirlərinə göstərməli idilər. Bu qaydaya riayət olunduqda əsgər yenidən pulsuz atla təmin olunurdu. Əgər əsgər dağlanmış dərinə təqdim edə bilməsə atı öz vəsaiti hesabına almalı idi. Atların yemlənməsi üçün də şah xəzinəsindən cirə ayrılırdı. Şah atlara baxmaq üçün ildə 40000 süvariyyə cirə ayırırdı [3, s.582].

Bəzən uzun müddət müharibə olmur, süvarilər döyüşə getmirdilər. Atlara ayrılmış cirəni mənimsəmək üçün əsgərlər atlarını satırdılar və müharibə başlayan kimi öz vəsaitləri hesabına yeni at alırdılar. Bunun qarşısını almaq üçün hərbi keçid mərasimlərinin təşkili yaxşı bir vasitə idi.

Əsgərlərə verilmiş qılınc, ox, kaman və tüfənglərin də üzərinə dağ vurulurdu. Hərbi keçid zamanı orduya baxış keçirilir və əsgərlərin atlarının və silahlarının dağlanmış hissəsi yoxlanılırdı. 1654-cü ildə II Şah Abbas özü Qəzvində hərbi keçid mərasimində iştirak etmişdi. Süvarilərin hərbi keçidi 10-12 gün davam etmişdi [3, s.573-574].

İstər I Şah Abbasın hakimiyyətinə qədər, istərsə də onun hakimiyyətindən sonrakı illərdə ordunun imtiyazlı hissəsini şah qvardiyası təşkil edir və onların maliyyə təminatı təxirəsalınmadan ödənilirdi. Digər tərəfdən, onların sayı da heç vaxt azaldılmırdı. İslahatdan sonra sarayda eşikağasının başçılığı ilə 2000 sufi, sarayın daxili həyətini mühafizə edən 4000 cəzair atan, sarayın birinci qapısı ilə ikinci qapısı arasındakı sahəni mühafizə edən 4000 qulam, giriş qapısını qoruyan 2000 tüfəngçi və 2000 yasavul gözətçiləri sarayı qoruyurdular ki, bunların ümumi sayı 14000 nəfərə bərabər idi və şah xəzinəsindən maliyyələşdirilirdilər [3, s.137-139].

Ordunun mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyələşdirilməsi hərbi intizamın və qoşunun döyüş qabiliyyətinin güclənməsinə xidmət etməklə yanaşı, Səfəvilərin hərbi qüdrətini artırır və mərkəzi hakimiyyətin güclənməsinə səbəb olurdu.

Səfəvi ordusunun maliyyələşdirilməsi ilə bağlı məlumat verən Şarden yazırdı ki, zabidlərə 4000 frank, minbaşılara 200 tımən, sərbazlara 20 frank məvacib verilirdi [6, s.176-177]. Ancaq onlar məvaciblərini asanlıqla ala bilmirdilər. Məvacibləri həvalə yolu ilə verildiyinə görə bəzən onu vaxtında almaq üçün üçdə bir hissəsini təhsildara rüşvət verirdilər [7, c.III, s.1262]. Şarden daha sonra yazırdı ki, tüfəngçiağası və qulamarağasının məvacibi 1000 tımən, Təbərək qalasını qorumağa mükəlləf olan sərbazların maaşları isə 300-dən 500 franka qədər idi. Nizami süvarilər 400 livr məvacib alırdılar. Və şah Süleyman dövründə 80 min nəfərə yaxın sərbaza məvacib verilirdi [3, c. III, s.1196]. Ancaq məvaciblə təmin olunması nəzərdə tutulan sərbazlar əsasən vilayətlərdə yerləşdirilirdilər. Bir nəfər qulama 8-9 tımən, hər bir tüfəngçiyə isə bunun yarısı qədər məvacib verilirdi [8, s.160-161].

Enqelbert Kempferə görə, qorsular qulamlarla müqayisədə daha çox məvacib alırdılar. O, qorçuların illik məvacibini aşağıda qeyd olunduğu kimi göstərmişdir [8, s.160-161].

Cədvəl 1. Qorçuların məvacibləri

Sınavi qorçu	9-10 tımən
Onbaşı	15 tımən

N.M.Süleymanov

Yüzbaşı	30 tümən
Minbaşı	70 tümən
Qorçubaşı	150 tümən

Səfəvi dövlətinin hərbi strukturunun maliyyələşdirilməsi haqqında başqa qaynaqlarla müqayisədə «Təzkirət əl-müluk»da daha geniş və ətraflı məlumatlar vardır. Mənbədə qorçubaşı, tufəngçiağası, topçubaşı, onların tabeliyində olan alayların sərbazları və digər qoşun növlərinin zabitlərinin məvacibləri, həm də onun qaynaqları göstərilmişdir. Kazerun (Fars) qorçubaşının tiyulu olub, buradan ona tövliyyət haqqı olaraq 100 tümən verilirdi və illik gəliri 1391 tümən 7 min 200 dinar idi. Qulamarağasına isə Gülpayeqan tiyul verilmişdi. Əbərguh ulkası tufəngçiağasına verilmiş və onun illik gəliri 711 tümən 5300 dinardan bir az da çox idi. Şəft ölkəsi isə topçubaşının tiyulu olub, onun illik gəliri 500 tüməndən az deyildi [9, s.53].

Cədvəl 2. Qorçu vəzirlərinin məvacibi

Qorçu vəzirinin illik məvacibi	100 tümən
Qulam vəziri	100 tümən
Tufəngçi vəziri	100 tümən
Topçu vəziri	100 tümən

Onların hər birinə ənam, tiyul və məvacibdən tümənə 200 dinar hesabla yeksale və həmesale tənxaından 45 dinar da verilirdi [9, s.60].

Cədvəl 3. Qorçu, qulam, tufəngçi, topçu mustoufیلərin illik məvacibləri

Qorçu mustoufisi	50 tümən
Qulam mustoufisi	30 tümən
Tufəngçi mustoufisi	30 tümən
Topçu mustoufisi	30 tümən

Məvacib, ənam və tiyul gəlirindən tümənə 100 dinar hesabı ilə həmesale tənxaından da 25 dinar tutulub onlara verilirdi [9, s.60].

Mirzə Rəfiaya görə də qorçubaşının Kazerunda (Farsda) 2580 tümən 3387 dinar həcmində vəsait əldə etdiyi tiyulu vardı və qəbul olunmuş qərarla onun başqa gəliri də var idi. Sipahsaların mədaxili 1764 tümən 7298 dinar olub, ona bu vəsait Azərbaycan və İraqın hesabından verilirdi. Qulamarağasının Gülpayeqandakı 200 tümən vucuatından başqa əlavə gəliri də vardı. Tufəngçiağası Əbərgüh tiyulundan 711 tümən 5651 dinar əldə edirdi. Tufəngçibaşına isə Şəft adlanan mahalda tiyul verilmişdi. Ona bu tiyuldan 500 tümən çatırdı [10, s71-75].

Tədqiq olunan məsələlərin təhlili belə bir ümumi nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Səfəvilərin dövlət idarəetmə sistemində maliyyə orqanları özünəməxsus yer tutmuş və Səfəvi hökumətinin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi sahəsində ondan tələb olunan funksiyaları səlahiyyətlərinə uyğun şəkildə yerinə yetirmişlər. Səfəvi hökmdarlarının maliyyə siyasəti döv-

N.M.Süleymanov

lət büdcəsinin formalaşdırılmasına yönəlmişdi. Divan və xassə əmlakındakı təsərrüfatlardan gələn gəlirlər, müxtəlif vergilər, gömrük rüsumları, daxili və xarici ticarətdən, ipək, pambıq, tütün ticarətindən əldə edilən vəsaitlər Səfəvilərin dövlət büdcəsinin başlıca gəlir qaynaqlarını təşkil etmişdir. Ayrı-ayrı iqtisadi strukturlardan və təsərrüfat sahələrindən gəlirlərin vaxt-vaxtında büdcəyə daxil olması, yerlərdə və mərkəzdə mədaxil və məxaricin qayda-qanun daxilində formalaşdırılmasına ciddi dövlət nəzarəti təmin olunmuşdu. Dövlət büdcəsinə daxil olan gəlirlər ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına, ordunun və inzibati idarəetmə aparatının saxlanmasına sərf olunurdu.

Ədəbiyyat

1. Sazmanə edarə-ye hökumətə Səfəvi-ya təliqatə Minorski bər təzkirət əl-müluk. Tərcome-ye Məsud Rəcəbnia, Tehran: Entəşarate Əmir Kəbir, h. 1368, 340 s.
2. Səfərnameha-ye Veneziyan dər İran. Tərcome-ye Mənuçöhr Əmiri. Tehran: Şerkətə Sehami, Entəşarate Xarəzmi, h. 1349, 450 s.
3. Səfərname-ye Tavernye. Tərcome-ye Əbuturab Nuri. İsfahan: Çapxanə-ye Pərvin, h. 1336, 719 s.
4. Qazi Əhməd Qumi. Xülasət ət-təvarix. Berlin nüsxəsi, vərəq 293^b-294^a.
5. Pyetro Della Valle. Səfərname-ye Pyetro Della Valle. Tərcome-ye əz mətnə əsli-ye italyayi doktor Süəəddin Şəfa. Tehran: Şerkətə Entəşarate Elm və Fərhanke, h. 1348, 483 s.
6. Bastani Parizi. Siyasət və eqteşade əsrə Səfəvi. Tehran: Çapxanə-ye Kavyan, h. 1348, 533 s.
7. Şarden. Səfərname-ye Şarden. Tərcome-ye Eǧbal Yəǧmai, c. I-V Tehran: Çapxanə-ye Heydəri, h. 1372-1374, III c., 912-1308 s.
8. Enqelbert Kempfer. Dər dərbare Şahənşahə İran. Tərcome-ye Keykavus Cahandari, Tehran: Entəşarate Danişgah, h. 1350, 312 s.
9. Mİrzə Səmia. Təzkirət-əl-müluk. Be kuşəşə Seyid Məhəmməd Dəbirsiaǧi. Tehran: Entəşarate Əmir Kəbir, h. 1368, 140 s.
10. Mirzə Rəfia. Dəstur əl-müluk: Məcəllə-ye daneşkəde-ye ədəbiyyat və ulume insani. Tehran: 1347, № 65-66, s.62-93; 298-322

COSTS OF THE SAFAVID ARMY

N.M.Suleymanov

SUMMARY

This paper presents the study of matters related to the organization and financing of Safavid army, based on existing literature and travel diaries.

During the reign of Shah Abbas I, the major changes have been made in the army concerning its structure, provision and financing. Those changes were aimed at strengthening of central authorities. In Safavid times, there was no centralized army. During a war, in the absence of regular army units, the separate non-regular groups of soldiers maintained by beylerbeyis (provincial governors) had been usually transformed into the united army. The paper cites data about the salaries of all the categories of military servicemen in the Safavid state.

N.M.Süleymanov

РАСХОДЫ НА АРМИЮ СЕФЕВИДОВ

Н.М.Сулейманов

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы вопросы организации и финансирования армии Сефевидов. Исследование проведено на основе существующей литературы и дневников путешественников.

В годы правления Шах Аббаса I, в структуре, снабжении и финансировании сефевидской армии происходили серьезные изменения, целью которых являлось укрепление центральной власти. В период правления Сефевидов в стране не было централизованной армии. Ввиду отсутствия регулярных армейских частей, во время войны из отдельных нерегулярных групп солдат, содержащихся бейлербейи (провинциальными губернаторами), создавалась единая армия. В статье приведены данные о зарплатах представителей всех слоёв армейской структуры государства Сефевидов.

Məqalə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "Azərbaycan tarixi" kafedrasının 13 sentyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 1)

Məqalə redaksiyaya 4 oktyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

UOT № 328.184

DİASPOR FƏALİYYƏTİNDƏ LOBBİÇİLİK FAKTORU

Y.M.Babanlı

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
Bakı AZ1143, H.Cavid prospekti 31
e-mail: y_babanli@rambler.ru

Açar sözlər: diaspor, lobbiçilik, ABŞ Konqresi

Keywords: diaspora, lobbying, US Congress

Ключевые слова: диаспора, лоббирование, Конгресс США

Müasir dövrdə baş verən qlobal proseslər cəmiyyət qarşısında yeni tələblər və vəzifələr qoyur. Bu da bir sıra məsələlərə daha real yanaşmanı, xüsusi diqqət yetirməyi və onlardan lazımı səviyyədə istifadə etməyi diktə edir. Bunlara qloballaşan dünyada funksiyası əhəmiyyətli dərəcədə artan “diaspor” və “lobbi” anlayışlarını da aid etmək olar. Bu gün bu məfhumların oxşar və fərqli cəhətlərini, onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini və hansı məna daşdığını və təyinatının nədən ibarət olduğunu öyrənmək və təhlil etmək aktuallıq kəsb edir. Tədqiqatçı, t.e.d. M.Seyidbəyli öz monoqrafiyasında yazır: “Diasporun meydana gəlməsi dərin məzmunu və müxtəlif təzahürləri ilə seçilir. Bu fenomenin özünəməxsusluğu sosial qoruyucu mexanizm, sosioloji və tarixi-təkamül resursu, həyatın dövlət formalarını əvəz edən bütöv mədəni kompleks kimi çıxış edən etnomədəni identiklik əsasında saxlanılır” [1].

Sadalanan fikirlərdən də açıq-aşkar görünür ki, diaspor daha çox sosial-mədəni mahiyyəti özündə əks etdirir. Amma lobbi daha konkretir və siyasi-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Bəzən elmi ədəbiyyatlarda, kütləvi informasiya vasitələrində “diaspor” və “lobbi” anlayışları bir-birinə sinonim kimi götürülərək, onların arasında oxşarlıqlar axtarılır. Lakin birmənalı şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, bu tamamilə yanlış fikirdir. Bu sahə üzrə digər bir tədqiqatçı Z.Əliyev sözügedən məsələ ilə bağlı haqlı olaraq qeyd edir: “Bu iki struktur və onların fəaliyyətlərinin məzmunu və xarakteri arasında bir sıra oxşarlıqların olmasına baxmayaraq bildirmək olar ki, lobbi diaspor deyil” [2]. Tədqiqatçının fikrincə, “diasporu lobbi hesab etmək yanlış olardı. Çünki lobbi bilavasitə dövlətin daha yüksək elitasına, diaspor isə ən yaxşı halda lobbinin özünə təsir göstərən onu yönəldir. Lobbiçiliyin əsas funksiyası diasporun qarşısında duran vəzifələrlə prinsip etibarilə üst-üstə düşür: bu funksiya ictimai vəkili və müdafiəçisi olduğu xalqın və dövlətin haqqında məskunlaşdığı ölkədə müsbət rəy yaratmaqdan ibarətdir. Diaspor və lobbi arasında oxşar cəhətlərin biri də hər iki sistemin aparıcı qüvvəsini müxtəlif kateqoriyadan olan ziyalılar, iş adamları, mətbuat işçiləri, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, yuxarı və orta təbəqənin nümayəndələri və digər peşə sahiblərinin təşkil etməsidir. Lakin lobbi diasporun iştirakı olmadan da yarana bilər. Bu halda bütün ağırlıq hər iki tərəfin, maraqlı dövlətin və işin icraçısı olan lobbi qurumlarının üzərinə düşür. Bu iki anlayış arasında başqa bir fərq lobbi nümayəndələrinin bir qayda olaraq, əslində isə mütləq başqa millətlərdən ibarət olmasıdır” [2]. Fikrimizcə, “diasporu hər hansı bir millətin dünyanın müxtəlif regionlarına səpələnən nümayəndələri təşkil edərsə, lobbi səpə-

lənən diasporçuların siyasiləşmiş icmasıdır” [3].

Lobby termini son dövrlərdə daha geniş yayılmasına və istifadə edilməsinə baxmayaraq insanlar bunu tam mənasında dərk etmirlər. Lobbyçilik fəaliyyətinin nədən ibarət olduğunu bilmək üçün ilk növbədə “lobby” sözünün mənasının nə olduğunu bilmək lazımdır. Lobby sözü ingilis dilindən tərcümədə “dəhliz, vestibül, xoll, üstüörtülü gəzinti meydançası, səhnəarxası” mənalarını daşıyır. Lobby anlayışı 1553-cü ildə İngiltərə monastirlərində “gözetçi meydançası” kimi işlədilirdi [4]. Başqa bir mənada Lobbyçilik konsepti təşkilatlanmış maraqların dövlət orqanlarına və ayrı-ayrı rəsmi şəxslərə məqsədyönlü təsirini ifadə edir. Başqa sözlə, lobbyçilik təkcə bu və ya digər qrupun sosial, iqtisadi və siyasi maraqlarının müdafiəsi olmayıb, əslində formal hakimiyyəti faktiki hakimiyyətlə hesablaşmağa vadar edən bir mexanizmdir, anlayışdır. Əslində sivil qaydada həyata keçirilən lobbyçilik təkcə hər hansı qruplar marağının müdafiəçisi olmayıb, həm də cəmiyyət və hakimiyyət münasibətlərinin tənzimlənmə sisteminin vacib elementidir. Tarix dönə-dönə sübut edib ki, bu keyfiyyətlərdən məhrum olan xalqlar gec-tez güclü millətlərin təsiri altına düşərək assimilyasiya olunur və öz milli simasını itirir. Sovetlər çağında isə Qərb cəmiyyətində çox geniş yayılmış bu təcrübəni, yəni Lobbyzmi birtərəfli və təhrif olunmuş şəkildə təqdim edən kitablarda və məqalələrdə insanların şüuruna “Lobbyizm korrupsiyanın sinonimidir” kimi sırımışdır. O, hər hansı bir qrupun maraqlarının nəzərə alınması məqsədilə hökumət qurumlarına birbaşa, yaxud dolayı yolla təsir etmə fəaliyyəti kimi adlandırıla bilər. Bu cür adlandırma ümumi mahiyyətli olduğu üçün hər hansı siyasi, yaxud ictimai fəaliyyəti bura aid etmək olar. Ona görə də bir sıra dəqiqləşmələr aparmaq zərurəti yaranır: Birincisi, qurum dedikdə konkret olaraq vəzifəli şəxslər nəzərdə tutulur ki, hansısa qərarın qəbul olunması və ya olunmaması onlardan asılı olur. Bu, bir, yaxud bir neçə adam ola bilər. Məsələn, deputatlar qrupu, hökumət üzvü, yaxud administrasiyanın yüksək vəzifəli nümayəndəsi; İkincisi, lobbiləşdirilmiş qərar həm müsbət, həm də mənfi xarakter daşıya bilər. Məlumdur ki, 1992-ci ilin oktyabrında ABŞ Konqresi keçmiş sovet respublikalarına dövlət yardımını tənzimləyən "Azadlığı Müdafiə Aktı" adlı qanun qəbul edib. Lakin, ABŞ-dakı erməni lobbisinin təsiri ilə bu qanunun 907-ci bölməsinə edilən düzəlişə əsasən ABŞ hökuməti tərəfindən Azərbaycanın rəsmi strukturlarına yardım göstərilməsi qadağan olunub.

Hazırda isə Azərbaycana qarşı ədalətsiz və diskriminasiya xarakterli bu qərarın aradan qaldırılması üçün palata üzvlərinə bütün istiqamətlərdə təzyiq göstərir. Yəni lobbyizm eyni dərəcədə həm müsbət, həm də mənfi istiqamətə yönəldilə bilər; Üçüncüsü, lobbiləşmə vəzifəli şəxslərin yalnız maddi stimullaşdırma prinsiplərinə əsaslanmasa da, bu metod lobbyizmdə ən geniş yayılmış və təsirli amil hesab olunur. Primitiv mahiyyətli və qanunla təhdid olunan rüşvət vermə əvəzinə, hazırda başqa metodlardan istifadə olunur; seçki fondlarına birdəfəlik, yaxud mütəmadi yardım göstərilməsi, pulsuz xarici səfərlərin təşkil olunması, sərfəli mühazirə turları, vəzifəli şəxslərin qohumlarının, köməkçilərinin, bəzən də ki, hökumət qurumundakı yerlərini itirdikdə özlərinin də “yağlı yerlərlə” təmin olunması; Dördüncüsü, lobbyzmi dövlət strukturları üzərində mafioz, klan, yaxud mason nəzarəti ilə qarışdırmaq düzgün olmazdı. Ona görə ki, dediklərimiz gizli və qanunazidd mahiyyət daşıdıqları üçün lobbyizmdən tamamilə fərqlənir [5]. Bütövlükdə isə, lobbyizm məqsədə çatmaq üçün ciddi vasitə hesab olunur. O istər hərəkət formasında (müxtəlif ictimai birliklərdə: qadınlar, gənclər və ya komitələrdə: etnik, mədəni və s.), istərsə də peşəkar fəaliyyətdə (siyasətdə, iqtisadiyyatda və s.) təzahür edir. Hər hansı bir ölkədə lobbyizmin inkişafı və yayılması həmin ölkənin siyasi və iqtisadi inkişaf səviyyəsi, həmçi-

nin həmin ölkədə formalaşmış siyasi və dövlət ənənələri ilə müəyyən olunur. Ancaq şübhə yoxdur ki, cəmiyyətin yüksək inkişaf səviyyəsi lobbizmin peşəkar formada daha da mədəni səviyyədə fəaliyyətini şərtləndirir. Məsələn, təkcə Vaşinqtonda bir neçə min lobbi təşkilatları və kontorları qeydə alınmışdır. Bu, müşavir və məsləhətçi kimi ən yaxşı vəkillərin, iqtisadçıların, istifadə olan hərbiçilərin, siyasətçilərin və dövlət nümayəndələrinin də məşğul olduğu yüksək maaşlı fəaliyyət formasıdır.

Müasir peşəkar lobbi təşkilatları lazımı qərarları qəbul etdirmək üçün siyasətçilərin, vəzifəli şəxslərin ənənəvi stimullaşdırma metodu ilə yanaşı, mətbuat və televiziya da lazımı kampaniyaların təşkil olunması, fraksiyalar arası mübarizə mexanizminin işə salınması, seçicilərdən məktub və teleqram axınıni təşkil etmək kimi təsirli imkanlara malikdir. Birləşmiş Ştatlarda isə bu termin 1829-cu ildən geniş vüsət aldı. İlk zamanlar ABŞ-da müxtəlif maraqların “müdafiəçisi” olan maliyyə və siyasət kuluarlarında siyasi mənada işlədilməyə başlanan lobbi termini konqresin dəhlizində pulla səs almağı bildirirdi. ABŞ-da lobbiçiliyin gündəmə gəlməsi Birləşmiş Ştatların 18-ci prezidenti Uliss Qrantın dövrünə təsadüf edir. Ölkə prezidenti Qrant işdən sonra iqamətgahı ilə üz-üzə yerləşən qəlyanaltıya düşərək onun vestibülündə dincəlməklə qeyri-rəsmi görüşlər keçirirdi. Bunu bilən ictimaiyyətin nümayəndələri onun yanına gələrək öz vəziyyətlərindən, problemlərindən danışaraq prezidentdən kömək umurdular. Bu işdən xaric qeyri-rəsmi görüşlər siyasi xadimlər arasında əlaqə xarakteri olmaqla yanaşı siyasət tarixində mürəkkəb taleli siyasi hadisə olan lobbizmin bünövrəsinin qoyulması idi. 1864-cü ildən başlayaraq, Konqresin dəhlizində “Pul ilə səs almağı” bildirən lobbiçilik xeyli müddət qeyri-peşəkar siyasət kimi qiymətləndirilirdi. Lobbiçilik yalnız XX əsrdən başlayaraq siyasi təsir vasitəsi kimi istifadə olunmağa başlayır. Daha sonra lobbiçilik siyasətdə müəyyən şəraitdə münaqişələri azaltmaq, digər hallarda isə mənafeələrini həyata keçirdiyi tərəfin mövqeyindən münaqişə yaratmaq üçün siyasi alət kimi başqa dövlətlərdə də istifadə olunmağa başlandı [6]. Belə ki, lobbiçilik xarici siyasətin vacib ünsürü, etnik qrupun təsir mexanizmi olmaqla yanaşı, həm daxildə gedən siyasi hadisələrdə güclü təbliğat maşını, həm də hər hansısa seçki prosesində vacib elektorat sayıla bilər.

Hazırda dünyanın bir sıra dövlətlərində rəsmi şəkildə qəbul edilən lobbiçilik, bir fəaliyyət kimi 1946-cı ildə Birləşmiş Ştatların Ədliyyə Nazirliyində rəsmən qeydiyyata alınır və qanunvericilik əsasında maliyyə nəzarətinə keçir. Federal Lobbi qanununda lobbiçilik fəaliyyətinə aşağıdakı öhdəliklər qoyulur: Amerika Konqresində qanunlara təsir göstərən və ya qanunun qəbuluna və əngəllənməsinə çalışan birbaşa və ya dolaylı pul və qiymətli əşyaları alan və ya toplayan, ya da əsas məqsədi bu olan şəxslər hər üç aydan bir xərcləmələrinə aid olan qeydləri müəyyən idarəyə təqdim etməlidirlər. Qanundan irəli gələn maddələri incələdikdən sonra lobbiçiliyə bu cür izah vermək olar: “Lobbiçilik bir qrup və topluluq adına hərəkət edərək hökumət qərarlarına təsir göstərmək məqsəd ilə planlanan və bu məqsədlə vətəndaşlarla qərar verənlər arasında qruplaşmağa çalışan bir iş, əlaqə və münasibət olaraq tanınır”. ABŞ qanunvericiliyinə uyğun olaraq lobbi fəaliyyəti iki yolla həyata keçirilir:

- Birbaşa lobbiçilik. Bu fəaliyyət açıq-aşkar, birbaşa öz lobbisi ilə qərar verən qurumun səlahiyyətli nümayəndəsi arasında aparılan danışıqlar və görülən işə deyilir. Bu zaman görüləcək işdən ətrafdakı şəxslər və qruplar xəbərdar olmaqla, bu məsələdə öz mövqeyini bildirmək və bildirməmək hüququna malik olurlar;
- Dolaylı lobbiçilik. Bu iş artıq professional lobbi şirkətləri vasitəsilə aparılan fəaliyyət növü olmaqla onları siyasi reklamçılıq adlandırmaq olar. Lobbiçilik bütün sosial-

siyasi strukturlar üçün xarakterikdir və sosial konstruktiv aktları arqumentlərlə əsaslandırma, hazırlama mexanizmidir.

Göründüyü kimi, sadə bir mexanizmə malik olmayan lobbi sisteminin strukturu aşağıdakı kimi formalaşdırılır:

1. Müəyyən məsələnin həll edilməsini irəli sürən siyasətçi, yaxud siyasətçilər qurupu;

2. Analitiklər, ekspertlər, məsləhətçilər, icraçılar və işçi qrupları. Peşəkar hüquqşünaslar, ictimai rəyçilər sabiq və müasir dövlət məmurlarını əhatə edən bu insanları bir məqsəd ətrafında toplamaq isə güclü maliyyə tələb edir. 1995-ci ildə ABŞ Konqresi lobbiçilik fəaliyyəti barədə qanunun təkmilləşmiş formasını qəbul etdi. Bu qanuna əsasən, lobbiçilər Birləşmiş Ştatların Konqresi tərəfindən hər hansı qanunvericilik aktının qəbuluna və rədd edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə fəaliyyətə başlamazdan öncə Nümayəndələr palatası klerkinin və Senatın katibinin yanında qeydiyyatdan keçdikdən sonra and içməli və yazılı ərizə təqdim etməlidir. ABŞ-da lobbiçilərin fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar sırasında, 1938-ci il “Xarici Nümayəndələrin qeydiyyatı haqqında”, 1946 və 1995-ci illərdə “Lobbiçiliyin Açıq Xarakteri haqqında” sənədlərin adlarını sadalamaq olar. Bu gün Amerika siyasi sisteminin mühüm qolu olan lobbiçilik fəaliyyəti Qanunverici-İcraedici-Məhkəmə hakimiyyəti ilə yanaşı, digər sahələrdə müxtəlif formalarda aparılır. İri transmilli korporasiyalar, keçmiş və hazırki konqresmenlər, bankirlər, hüquqşünaslar, ictimai-siyasi xadimlər, qeyri-hökumət təşkilatları, fermerlər, iş adamları, etnik diasporlar və digər peşə sahibləri imkanları çərçivəsində lobbi fəaliyyəti ilə məşğul olurlar [4]. Sadalanan faktlardan o nəticə hasil olur ki, lobbiçiliyin daxili və xarici ünsürləri mövcuddur.

Bu xüsusda, xarici lobbizmin nə olması haqda məlumatlarla tanış olaq. Xarici lobbizm kifayət qədər ənənəvi təzahürdür. Bütün dövlətlər xaricdə onlara lazım olan siyasəti aparmaqda yardım edəcək qeyri-diplomatik təsir mərkəzləri yaratmağa çalışıb və hazırda da çalışmaqdadır. Halbuki xarici lobbizmin müəyyən nüfuzlu şəxslərin xarici dövlət tərəfindən aşıq-aşkar himayə edilməsi kimi leqal forması nisbətən yaxın zamanlara təzahür edir. Çox uzun zaman ərzində ABŞ-da “xarici lobbizm” mənası altında ən əvvəl “müəyyən xarici siyasi maraqların dəstəklənməsi” anlaşılırdı. Xarici agentlərin qeydiyyatı haqqındakı 1938-ci il qanunu da elə bu mahiyyətdə verilmişdir. Bu qanun xarici agentlərin üzərinə qeydiyyatdan keçmək və fəaliyyət barədə hesabat vermək öhdəliyi qoyur. Əldə olan imkanlardan uğurla istifadə edən İsrail və Tayvan xarici lobbiləri 60-70-ci illərdə ən güclü hesab olunurdu. İsrail lobbisi güclü elektorat qüvvəsi təşkil edən Amerika yəhudilərini də öz fəaliyyətinə cəlb etməsi sayəsində elə indi də öz keçmiş nüfuzunu itirməyib. ABŞ-da yunan və erməni lobbilərinin də çox səmərəli fəaliyyəti təşkil olunub. Qeyd etmək vacibdir ki, xarici lobbizm siyasətə, daxili lobbizm isə daha çox iqtisadiyyata yaxındır [4].

Hazırda bu təcrübədən bir sıra inkişaf etmiş ölkələr də bəhrələnir və ondan istifadə edir. Xarici lobbinin Amerika iqtisadiyyatına bilavasitə daxil olması orada Asiya kapitalını təmsil edən təzyiqli qruplarının güclənməsi ilə sıx əlaqədardır. ABŞ-dakı xarici iqtisadi lobbizm əsas üç xassə ilə səciyyələnir: yapon korporativ lobbisinin 70-ci illərdən qalan güclü təsiri; qüvvələrinə görə artıq yaponlarla müqayisə olunan Çin təzyiqli qruplarının mövqelərinin möhkəmlənməsi; Amerika cəmiyyətinin güclü himayədarlıq reaksiyası. Xarici lobbizmi səmərəli etmək üçün tədris proqramlarının hazırlanması, informasiya mərkəzlərinin yaradılması, gözəçarpan ictimai tədbirlərin maliyyələşdirilməsi, təbliğat

kampaniyaları konsepsiyalarının işlənilib hazırlanması kimi dolayı təsir vasitələrindən fəal istifadə olunmalıdır. Hamıya aydındır ki, xarici lobbizm ölkənin iqtisadi və siyasi maraqlarının təmsilçiliyinin inkişaf edən və tamamilə mədəni formasıdır. Azərbaycan dövləti üçün də lobbizmin fəaliyyəti çox mühüm və aktualdır. Ekspertlərin qiymətləndirməsinə görə hazırda mühacirətdə yaşayan Azərbaycan diasporu bu gün çox böyük qüvvəni təmsil edir. Bunun əsas kütləsini Cənubi azərbaycanlılar və Türkiyə azərbaycanlıları təşkil edir. Onlar müxtəlif ictimai institutlarda assosiasiyalarda, milli icmalarda təşkilatlınsa, şübhəsiz ki, bizim ölkənin siyasi və iqtisadi maraqlarının lobbiciliyində mühüm rol oynaya bilərlər [5]. Müasiri dövrdə yeni dünya formalaşır və yeni tələblər meydana çıxır. Dövlətlər, maliyyə-sənaye qruplaşmalarından ibarət global strukturlar, beynəlxalq icmalar, milli birliklər və digərlər dünyası yaranır. Buna oxşar proseslər planetin hər nöqtəsində, hər bir ölkənin daxilində gedir. Bunlarla yanaşı, xüsusi missiyanı gerçəkləşdirmək üçün yeni təyinatlı lobbilər formalaşma mərhələsindədirlər. Bu təşkilatlar qloballaşmaya öz müsbət təsir ilə yanaşı, mənfi təsirini də göstərir. Çünki, biz onları hansı prinsip üzərində quracağıqsa, onlar da o məqsəd üçün fəaliyyət göstərəcəklər. Zamanı geri qaytarmaq olmadığına görə, təməl düzgün qoyulmalıdır ki, gələcəkdə onun əziyyəti çəkilməsin. Bu günün səhvi sabahın məhvinə gətirib çıxarma iqtidarındadır. Ona görə də bütün layihələr milli və bəşəri reallıqları əhatə etməli və gələcək perspektivlər nəzərə alınmalıdır. Bir sıra sənədlərdə də qeyd edildiyi kimi, qeyri-hökumət təşkilatlarının diasporla bağlı fəaliyyətinə geniş imkanlar yaradılmalı, bu sahədə mütəxəssislərin hazırlanması və ixtisasının artırılması üçün tədbirlər görülməlidir. Eyni zamanda müstəqil tədqiqatçıları, ekspertləri, mütəxəssisləri işə cəlb etmək lazımdır. Həmçinin, digər xalqların diasporları ilə əlaqələr gücləndirilməli və müvafiq komissiyalar, koordinasiya və ekspert şuraları, işçi qrupları yaradılmalıdır.

Qeyd edək ki, son illər Azərbaycan da lobbicilik quruculuğu işinə mühüm əhəmiyyət verir və bu istiqamətdə xüsusi tədbirlər həyata keçirir. Beynəlxalq aləmdə milli maraqlarını təmin etmək məqsədilə özünün diaspor potensialından bəhrələnmək xarici lobbicilikdən siyasi vasitə kimi istifadə edir. Belə ki, Azərbaycanın tanınması və təbliği ilə bağlı layihələrin reallaşdırılması, bir sıra dövlətlərin parlamentində “Xocalı soyqırımı”nın tanınması barədə qətnamələrin qəbul edilməsi, Azərbaycan BMT-yə üzvü olan ölkələrin 155 səsini toplayaraq 2012-2013-cü illər üzrə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilməsi [7] və digər tədbirləri lobbicilik fəaliyyətinin uğurlu nəticəsi kimi göstərə bilərik. Bütün bunlara baxmayaraq, mövcud vəziyyətdə Azərbaycan lobbisinin inkişafına və güclənməsinə böyük ehtiyac vardır.

Yuxarıda göstərilən amilləri və müasir dövrdə lobbiciliyin əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan lobbisinin inkişaf etdirilməsi vacib xarakter daşıyır. Bunun üçün isə ilk növbədə yeni mexanizm işlənilib hazırlanmalı, proqram - qanunvericilik bazası formalaşdırılmalı və müasir tələblərə cavab verən institutlar yaradılmalıdır. Həmçinin, azərbaycanlıların kompakt yaşadıkları yerlərdə lobbicilik mərkəzləri təsis edilməli və kütləvi informasiya vasitələrinin, internetin-virtual aləmin real imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə olunmalıdır. Qəzetlər, jurnallar, bülletenlər, kitablar çap olunmalı, radio, televiziya verilişləri hazırlanmalı və elektron portallar yaradılmalıdır. Bu həm azərbaycanlıların milli-mədəni birliyinin qorunmasına, sosial-iqtisadi inkişafının təminatına, onların vətəndaş hüquqlarının müdafiəsinə, ictimai-siyasi həyatda fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinə və həm də Azərbaycanın tanınmasına, təbliğinə, beynəlxalq imicinin yüksəlməsinə, Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azər-

baycanın haqlı mövqeyinin dünya ictimaiyyətinə düzgün çatdırılmasına töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Seyidbəyli M. Rusiyada Azərbaycan diasporu: təşəkkülü və inkişafının xüsusiyyətləri və tendensiyaları (1988-2007-illər). Bakı, Elm, 2009, 382 s.
2. Əliyev Z. Dünya diasporları (nəzəriyyə və təcrübə). Bakı, Qismət, 2005, 349 s.
3. Babanlı Y. Müasir tarixdə lobbi amili. "Palitra" qəzeti, Bakı, 22-23 dekabr, 2009
4. Politologiya. İzahlı lüğət. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 352 s.
5. Sadıqov F. Xarici lobbizm və dövlətlərin maraqları. Bakı, "Məşvərət" jurnalı, №27, 2000
6. <http://www.commissionanticorruption.gov.az/upload/file/Lobbicilik.pdf>
7. <http://www.milli.az/news/politics/76190.html>

THE FACTOR OF LOBBYING IN DIASPORA ACTIVITIES

Y.M.Babanli

SUMMARY

Some urgent issues of lobbying activities are studied in this paper. The role of lobbying in achieving political goals is analyzed.

ФАКТОР ЛОББИЗМА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДИАСПОРЫ

Я.М.Бабанлы

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы некоторые стороны лоббистской деятельности, представляющие большую актуальность в настоящее время. Анализирована роль лоббистской деятельности при достижении политических целей.

Məqalə AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycan Diasporu" şöbəsinin 19 noyabr 2012 tarixli iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə olunmuşdur (Protokol № 8)

Məqalə redaksiyaya 27 noyabr 2012 tarixində daxil olmuşdur

MÜNDƏRİCAT

İQTİSADİYYAT BÖLMƏSİ

A.Б.Алиев. Исследование проблем экономической безопасности кредитно-банковской системы Азербайджанской Республики.....	4
V.İ.İsmayılov. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmək məhsuldarlığının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri.....	13
P.A.Гачабеков. Перспективы правового обеспечения в сфере управления государственным долгом на рынке ценных бумаг.....	19
C.R.Vəliyev. Azərbaycanca bank sektorunun inkişafında Azərbaycan Mərkəzi Bankının pul siyasətinin rolu.....	24
L.Г.Исмаилова. Вступление в ВТО как одно из основных направлений улучшения внешнеторгового обмена Азербайджана со странами мира.....	32
V.Ə.Nəzərov. Davamlı inkişafa keçiddə tədiyə balansının makroiqtisadi rolu.....	39

HÜQUQŞÜNASLIQ BÖLMƏSİ

M.H.Yousefi. Talama cinayətinin növü kimi quldurluq cinayətinin İran İslam Respublikası və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəllələrinə əsasən tövsif məsələləri.....	44
A.И.Аббаслы. Соглашения о разделе продукции как особый вид инвестиционных договоров.....	51
R.O.Əsgərova. Hakim diskresiyasının cinayət-prosessual hüquqi tənzimləmədə rolu.....	59
И.А.Оруджов. О пределах активности суда в уголовном судопроизводстве.....	64
K.M.Eminov. Bank lisenziyasının fəaliyyətinin dayandırılmasının və ya ləğv edilməsinin hüquqi mahiyyəti.....	69
C.Ф.Мирзоева. Обеспечение права человека на жизнь в сфере здравоохранения.....	75
Z.Ə.Məmmədov. Vəsiyyətnamələrin notariat qaydasında təsdiq edilməsi.....	80
İ.V.Eyyubov. Məhkəmə iclasının protokolunun yazılması məhkəmə iclas katibinin cinayət-prosessual funksiyası kimi.....	85
Г.Д.Ганбаров. Глобализация преступности как негативная тенденция и отрицательное последствие общей глобализации.....	93
M.A.Paşazadə. «Təqsirin etirafı barədə əqd» institutunun Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində perspektivləri.....	100
A.B.Гуржий. Административно-правовые формы и методы обеспечения безопасности дорожного движения.....	105
N.T.Əliyev. Cinayətkarlığın regional tədqiqi məsələləri.....	113
R.S.Kazımov. İbtidai istintaqın təzələnməsinin aktual məsələləri.....	118

PEDAQOGİKA BÖLMƏSİ

N.R.Məmmədov. Orta məktəblərdə rus dilinin xalq pedaqogikası əsasında müqayisəli tədrisi.....	124
M.B.Гусейнова. Методика изучения басен на уроках русского языка.....	129
Г.И.Гулузаде. Обучение русским формам субъективной оценки в нерусской аудитории.....	134

SİYASƏTŞÜNASLIQ BÖLMƏSİ

Q.Ə.Paşayeva. Azərbaycan-Avropa əməkdaşlığı: ortaq maraqlar və mənafeələr.....	140
Q.Ə.Paşayeva. Azərbaycanın Avropa ittifaqı ilə əməkdaşlığının geosiyasi aspektləri.....	147
A.M.Юсифзаде. Глобализация и неправительственные организации.....	154
Ф.Дж.Усубов. Влияние процессов глобализации на регион Южного Кавказа.....	159
С.С.Алиева. Транспортная инфраструктура Азербайджанской Республики в современных условиях глобализационных процессов.....	164

TARİX BÖLMƏSİ

N.M.Süleymanov. Səfəvi ordusunun saxlanma xərcləri.....	170
Y.M.Babanlı. Diaspor fəaliyyətində lobbçilik faktoru.....	176

CONTENTS

SECTION OF ECONOMICS

A.B.Aliyev. Study of the problems of economic security in credit and banking system of the Republic of Azerbaijan (<i>in Russian</i>).....	4
V.I.Ismayilov. Ways to increase the effectiveness of labor productivity in agricultural enterprises (<i>in Azeri</i>).....	13
R.A.Gachabeyov. Prospects of legal support for national debt management in equity market (<i>in Russian</i>).....	19
J.R.Veliyev. The role of monetary policy pursued by the Central Bank of the Republic of Azerbaijan in the development of country's banking sector (<i>in Azeri</i>).....	24
L.H.Ismayilova. Joining WTO as one of the main ways to improve Azerbaijan's trade with the rest of the world (<i>in Russian</i>).....	32
V.A.Nazarov. Macroeconomic role of the balance of payments in transition to sustainable development (<i>in Azeri</i>).....	39

SECTION OF JURISPRUDENCE

M.H.Yousefi. On classification of robbery as a form of plundering in criminal codes of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan (<i>in Azeri</i>).....	44
A.I.Abbasli. Production sharing agreements as a special kind of investment agreements (<i>in Russian</i>).....	51
R.O.Askerova. The role of judicial discretion in criminally-remedial legal regulation (<i>in Azeri</i>).....	59
I.A.Orujov. On court activity limits in criminal procedure (<i>in Russian</i>).....	64
K.M.Eminov. Juridical essence of suspension or cancellation of a banking license (<i>in Azeri</i>).....	69
S.F.Mirzoeva. Ensuring of the right to life in the field of public health (<i>in Russian</i>).....	75
Z.A.Mamedov. Certification of wills by a notary (<i>in Azeri</i>).....	80
I.B.Eyyubov. Conducting a report of judicial session as a criminally-remedial function of the secretary of judicial session (<i>in Azeri</i>).....	85
H.D.Qanbarov. Globalization of crime as a negative tendency and consequence of general globalization (<i>in Russian</i>).....	93
M.A.Pashazadeh. Prospects of plea bargaining in criminal trial of the Republic of Azerbaijan (<i>in Azeri</i>).....	100
A.V.Gurzhiy. Administrative and legal forms and methods of road safety (<i>in Russian</i>).....	105
N.T.Aliyev. Regional study of criminality (<i>in Azeri</i>).....	113
R.S.Kazimov. Current issues of the resumption of preliminary investigation (<i>in Azeri</i>).....	118

SECTION OF PEDAGOGY

N.R.Mammadov. Comparative teaching of Russian language in secondary schools based on folk pedagogy (<i>in Azeri</i>).....	124
M.V.Huseynova. Methodology of treating fables in Russian language lessons (<i>in Russian</i>)	129
G.H.Guluzadeh. Teaching the forms of subjective estimation in Russian language for non-Russian audience (<i>in Russian</i>).....	134

SECTION OF POLITICAL SCIENCE

G.A.Pashayeva. Azerbaijan-European partnership: common interests and benefits (*in Azeri*)..... 140
G.A.Pashayeva. Geopolitical aspects of the partnership between Azerbaijan and the European Union (*in Azeri*)..... 147
A.M.Yusifzadeh. Globalization and non-governmental organizations (*in Russian*)..... 154
F.J.Usubov. Influence of globalization on the South Caucasus region (*in Russian*)..... 159
S.S.Aliyeva. Transport infrastructure of the Republic of Azerbaijan in the context of contemporary globalization (*in Russian*)..... 164

SECTION OF HISTORY

N.M.Suleymanov. Costs of the Safavid army (*in Azeri*)..... 170
Y.M.Babanli. The factor of lobbying in diaspora activities (*in Azeri*)..... 176

**“ODLAR YURDU UNIVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ”
JURNALINA TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN
TƏRTİBAT QAYDALARI**

1. Elmlər doktorları və professorlar istisna olmaqla, hər məqalə üçün müvafiq elm sahəsi üzrə elmlər doktorunun rəyi və məqaləni çapa tövsiyə etmiş qurumun (tarix və protokol nömrəsi göstərilməklə) müvafiq iclasından çıxarış təqdim edilməlidir.

2. Jurnalda təqdim olunan məqalənin strukturu ümumdünya miqyasında elmi məqalələrə şamil edilən tələblərə cavab verməlidir. Yəni, məqalədə toxunulan problem ümumi şəkildə müəyyənləşdirilməli, onun mühüm elmi və praktiki məsələlərlə olan əlaqəsi göstərilməli, müəllifin bu problem üzrə istinad etdiyi ən son işlərin təhlili verilməli, məqalənin həsr olunduğu problemin həll olunmamış hissələri, habelə alınan nəticələr və onların perspektivləri göstərilməlidir.

3. Mövzusunun səthi və tezissayağı olduğu, elmi baxımdan kifayət qədər əsaslandırılmadığı məqalələr qəbul edilmir.

4. Məqalənin başlığı qısa olmalı, məzmunu əks etdirməli və 100 işarədən artıq olmamalıdır. Məqaləyə üç dildə (Azərbaycan, ingilis və rus dillərində) açar sözlər və UOT indeksi əlavə olunmalıdır. Azərbaycan dilində təqdim olunan məqalənin sonunda ingilis və rus dillərində, ingilis dilində təqdim olunan məqalənin sonunda Azərbaycan və rus dillərində, rus dilində təqdim olunan məqalənin sonunda Azərbaycan və ingilis dillərində eyni məzmunlu xülasələr verilməlidir.

5. Məqalə jurnalın redaksiyasına bir nüsxədə printerdən çıxarılmış şəkildə (A4 formatda) və elektron variantda (kompakt diskdə) təqdim olunmalı, nüsxə müəllif tərəfindən imzalanmalıdır.

6. Məqalənin mətni Microsoft Word programında Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Şriftin ölçüsü 12, sətirlərarası interval 1 olmalıdır. Sol və sağ tərəfdən məsafə 2,8 sm, yuxarı və aşağıdan isə 3 sm olmalıdır. Birinci sətirdəki boşluq 1,25 sm, düstur, rəsm və cədvəllərdə interval məsafələri (yuxarı və aşağıdan) 6 punkt olmalıdır. Şəkillər (rəsmlər) 11 ölçülü rəsmaltı yazılarla müşayiət olunmalı və mətnə skan edilmiş şəkildə (yəni skannerdən keçirilmiş şəkildə) daxil edilməlidir. Cədvəllərdə şriftin ölçüsü 11 olmalıdır. Düsturlar Word Equation redaktorunda yığılmalıdır.

7. Təqdim olunan məqalə 5-15 səhifə həcmində olmalıdır (9000-27000 işarə). Həcmi 15 səhifəni aşan məqalə yalnız redaksiya heyətinin razılığı ilə qəbul olunur. Mətnin qrammatik cəhətdən düzgünlüyü müəllif tərəfindən yoxlanılmalıdır.

8. Qoşma səhifədə müəllifin adı, soyadı, atasının adı, elmi dərəcəsi (varsa), iş yeri, iş yerinin ünvanı, müəllifin e-mail ünvanı və əlaqə telefonları göstərilməli, habelə əlyazmanın əvvəllər heç bir elmi nəşrdə dərc olunmadığı qeyd olunmalıdır.

əlaqə telefonu: (050) 645-13-58

email: fuadhud@yahoo.com

ünvan: Bakı AZ1072, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13, Odlar Yurdu Universiteti, otaq №384

http://www.oyu.edu.az/menu/180/

GUIDE FOR AUTHORS

1. All the submitted articles must be peer-reviewed. The peer-reviewers name and affiliation must be included as part of the article to be located at the end after the References. It should be on a separate line 2 lines below the last reference and start with the words "Reviewed by...".

2. The contents of an article must meet generally accepted international scientific norms. The aim and the purpose of the article as well as its feasibility must be clearly indicated. It should deal with innovative ideas, developments, directions, misdirections, areas which need to be explored, future outlook, prior errors, problems, personnel, funding, or trends in the chosen field.

3. The manuscript with incomplete coverage of the subject will not be accepted.

4. The title of the article must be concise not to exceed 100 characters and be in full conformity with the contents. The article should include keywords and subject index (UDC). Also, an abstract is required consisting of: 1. 50-100 words; 2. author affiliations; and 3. date of submission.

5. Overseas authors are expected to submit their articles electronically to fuadhud@yahoo.com. Local contributors should submit a hard copy (in A4 format) and electronic version of their articles (in a compact disk) directly to the editorial office (see contact addresses at the bottom of this page).

6. Microsoft Word is the only preferred input program. The font used should be Times New Roman of 12 points. Text must be single spaced with 2.8 cm left/right margins and 3 cm top/bottom margins. Figures must be scanned and captioned in 11-points Times New Roman. Formulae should be input using Word Equation. And tabular data should be input using 11-points Times New Roman.

7. Authors are encouraged to submit articles ranging from 5-15 pages (including appendixes, references, figures and tables). Sanction of editorial board is required for the acceptance of manuscripts exceeding 15 pages. The author should check the text for grammar.

8. Each article should include title, name, patronymic, current affiliation, postal address, e-mail and phone numbers of the author who should also provide a written evidence that the presented manuscript has been never published before.

Tel.: (+994 50) 645 13 58

email: fuadhud@yahoo.com

Postal address: Room 384, Odlar Yurdu University, 13 K.Rahimov St., Baku AZ1072, Azerbaijan

<http://www.oyu.edu.az/cat/400/>

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. За исключением докторов наук и профессоров, каждая статья должна иметь рецензию доктора наук в соответствующей области науки или же утвердительную выписку из заседания ученого совета соответствующей организации с указанием даты заседания и номера протокола.

2. Структура представляемой в журнал статьи должна отвечать общемировым требованиям к научным статьям. То есть, статья должна включать определение проблемы в общем виде, её связь с важными научными и практическими задачами; анализ последних достижений и публикаций по данной проблеме, на которые опирается автор; выделение нерешённых частей проблемы, которым посвящается данная статья; формирование целей статьи (постановка задачи); содержание основного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; выводы из проведенного исследования и перспективы в данном направлении.

3. Рукопись, в которой материал изложен поверхностно, тезисно, без достаточного научного обоснования - не принимается.

4. Заголовок должен быть кратким, отражать содержание статьи и не превышать 100 знаков. Статья должна содержать ключевые слова на трёх языках (азербайджанском, английском и русском) и индекс УДК. Если язык статьи – азербайджанский, в конце приводятся идентичные по содержанию резюме на английском и русском языках. Аналогично, англоязычная статья сопровождается азербайджанским и русским, а русскоязычная – азербайджанским и английским резюме (идентичного содержания).

5. Рукопись представляется в редакцию журнала в одном экземпляре хорошего качества формата А4 вместе с электронным вариантом (на компактном диске). Экземпляр подписывается автором.

6. Текст статьи должен быть набран в программе Microsoft Word шрифтом Times New Roman 12 размера с одиночным междустрочным интервалом. Верхние и нижние поля – 3 см, левые и правые – 2.8 см. Отступы: первой строки (абзац) – 1,25 см, интервалы (выше и ниже) от формул, рисунков, таблиц – 6 п.т. Рисунки и фото сопровождаются подрисуночными текстами в шрифте Times New Roman 11 размера и вставляются в текст в отсканированном виде. Формулы набираются в редакторе Word Equation с полуторным междустрочным интервалом.

7. Объём представляемой статьи должен быть в пределах 5 - 15 страниц (9000 – 27000 знаков без пропусков). Статьи большего объема принимаются только по согласованию с редколлегией журнала. Текст должен быть проверен на грамматические ошибки, вычитан и просмотрен автором.

8. На отдельной странице указываются фамилии, инициалы автора, учёная степень (если имеется), место работы, почтовый адрес места работы, а также электронный адрес и контактные телефоны автора. В сопроводительном письме следует указать, что рукопись ранее нигде не публиковалась.

контактный телефон редакции: (+994 50) 645 13 58

email: fuadhud@yahoo.com

адрес: Баку AZ1072, ул.Кёроглу Рахимова 13, Университет Одлар Юрду, комната №384

http://www.oyu.edu.az/cat/400/

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir

This Journal is registered at the Ministry of Press
and Information of the Republic of Azerbaijan

Lisenziya №138
10 fevral 1999-cu il

License No. 138
February 10, 1999

Yığılmağa verilmişdir: 19.12.2012. Çapa imzalanmışdır: 24.12.2012
Formatı: 60x84 1/8. Həcmi: 24 ç.v. Ofset çap üsulu. Tiraj: 500

Sent for print: 19.12.2012. Authorized for printing: 24.12.2012
Format: 60x84 1/8. Volume: 24 p.l. Offset printing. 500 copies.